

บทที่ 3

คำแปลสัมภีร์ปริตคสังเขป

- (1) ข้าพเจ้าขอถวายบังคมพระพุทธเจ้าผู้ทรงประกาศพระปริตรด้วยเศียรเกล้า
แล้วจักอธิบายพระปริตรทั้งหมดแต่เพียงโดยย่อ

ในคำว่า สกุเค กาเม จ รูปเป ศิริสิขรตเถ จมุดสิกุเข วิมานเ ทิเป รฎฐเ
จ คาเม ตรวนคทเน นั้น มีอธิบายว่า เทวดาทิ้งหลายเหล่าใด สถิตอยู่ในสวรรค์
คือในเทวโลกทั้ง 6¹ และในรูปภพ คือดำรงแล้วในเทวโลกที่เป็นรูปภพ 16 ชั้น² รวมทั้ง
อยู่ในอรุภพ³ ยกเว้นสัตว์ที่อยู่ในสวรรค์ชั้นอัสถุญีสัตว์, เทวดาทิ้งหลายเหล่าใดสถิตอยู่
บนยอด เขาสิริสังขร หรือบนที่สูงและบนจอมปลวก, เทวดาทิ้งหลายเหล่าใดสถิตอยู่ในอากาศ
วิมาน ในท้องฟ้าและบนรุกขวิมาน, เทวดาทิ้งหลายเหล่าใดสถิตอยู่ในทิปะ คือบนเกาะกลาง
มหาสมุทรและสถิตอยู่ในรัฐ คือในแคว้นแคว้นทั้งหมด มีแคว้นโกสลและกาสิเป็นต้น รวมทั้ง

---

¹ เทวโลก 6 ชั้น คือ จาคุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี
ปรนิมมิตวสวัตตี

² รูปภพ 16 ชั้น คือ พรหมปาริฉชชา พรหมปุโรหิตา มหาพรหมา ปริตตภา
อัปปมาณาภา อาภัสสรา ปริตตสุภา อัปปมาณสุภา สุกกิดทา เวทปผลา อัสถุญีสัตว์
อริทา อตีปปา สุทิสสา สุทิสสี และอกนิฏฐา

³ อรุภพ 4 ชั้น คือ อากาसानัญจายคนภูมิ วิญญาณัญจายคนภูมิ
อากิญจัญญายคนภูมิ เนวสัญญานาสัญญายคนภูมิ

ที่สถิตอยู่ในคัม คือในคัมและนิคมทั้งหมด หรือในนครใหญ่ 16 นคร⁴ หรือในนครขนาดเล็ก ที่ต้องเดินทางไปด้วยเท้า หรือในนคร 84,000 นคร, เทวดาทั้งหลายเหล่าใดสถิตอยู่บนต้นไม้ คือบนรุกขวิมาน หรือในป่าที่รกชัฏ หรือในป่าใหญ่ที่หนาทึบ หรือในราวป่าอันเป็นที่อยู่ของ ชาวหิมพานต์, เทวดาเหล่านั้นทั้งหมด จงพากันมาเพื่อฟังธรรม เพื่อรับเอาธรรม หรือ เพื่อความสวัสดิ์ หลายบทว่า เศวตอชฎิ เขตเต ภูมมา จายนุตฺ เตวา ชลลวิสม ยุกชคนฺธพนาคา มีอธิบายว่า เทพเจ้าประจำพื้นดิน คือเทวดาที่เกิดบนพื้นดิน เกิดบนพุ่มไม้ เกิดบนก้อนหญ้า ซึ่งมีอยู่ ปรากฏอยู่ จงมา. เทพเจ้าที่เกิดในน้ำ ได้แก่ในวิมานคือน้ำ ท่านเรียกว่า เทวดาผู้รักษาแม่น้ำ. เทพเจ้าผู้เกิดบนบก เทพเจ้าผู้เกิดบนพื้นดิน คือเทวดา ผู้อาศัยอยู่บนพื้นดิน. เทพเจ้า ยักษ์ คนธรรพ์หรือนาคที่เกิดจากไข่และเกิดผุดขึ้นเป็นดิน ที่เกิดบนพื้นดิน ในแม่น้ำทั้ง 5 สาย ในมหาสมุทร ซึ่งอาศัยอยู่ในที่นั้น ๆ เทพเจ้าทั้งหมด จงมา เพื่อฟังธรรม เพื่อรับเอาธรรม หรือเพื่ออารักขา.

(2) หลายบทว่า ติฏฐุนฺดา สนฺติเก ยํ มุณิวรจนํ สาธโว เม สุนฺนฺตุ รมฺมสสุวนกาโล อยมฺกทฺตฺตา มีอธิบายว่า ลูกก่อน ท่านผู้เจริญทั้งหลาย คือท่านสาวุชน ทั้งหลาย ได้แก่เทวดาผู้เจริญทั้งหมด ที่มีร่างปรากฏ ที่มีร่างไม่ปรากฏ ที่สถิตอยู่ ที่กำลังมา อยู่ในที่ใกล้หรือไกล ขอเทพเจ้าเหล่านั้นจงมาฟังหรือเรียนเอาถ้อยคำอัน ประเสริฐของพระมุนี คือพระพุทธวจนะ ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ประเสริฐเลิศล้ำใน ศาสนานี้ จากข้าพเจ้า. ลูกก่อนเทวดาผู้เจริญทั้งหลาย เวลานี้เป็นเวลาฟังธรรม (ขอท่านทั้งหลาย จงมา) เพื่อฟังธรรม เพื่อรับเอาธรรม. เวลาสำหรับฟังธรรมมีอันใดสงส์ อย่างไร หรือเวลาประกาศธรรมมี สิ่งพิเศษอย่างไร อันสงส์นั้นมีอย่างไร อันสงส์ย่อมมีแก่เทวดาและมนุษย์และย่อมมีแก่บุคคลผู้กล่าวธรรมด้วย. เวลาสำหรับฟังธรรม มีอันใดสงส์ดังนี้ คือ มีอันสงส์ในการบรรลุมรรคธรรม เหมือนเวลาประกาศธรรมของสุมนสามเณร

---

⁴ มหานคร 16 แห่ง คือ อังคะ มคชะ กาสี โภสละ วัชชี มัลละ เจตี
วังสะ ภูรุ บัญจาละ มัจฉะ สุรเสนะ อัสนกะ อวันตี คันธาระ โกสัมพะ

หรือท้าวหาราชทั้งสี่⁵ ซึ่งอาศัยอยู่ที่สถิตอยู่ บนยอดเขาชื่อเมรุราช หรือบนยอดเขา
 บุคนธร อันประเสริฐ เลิศล้ำ ซึ่งสำเร็จด้วยทอง คือสำเร็จด้วยทองคำ ได้แก่สำเร็จ
 ด้วยรัตนเจ็ดประการ. บทว่า สบุดิ ได้แก่ เทพเจ้าที่เป็นสัดบุรุษผู้มีจิตเลื่อมใส.
 บทว่า สเหตุ ได้แก่ผู้ประกอบด้วยเหตุ. บทว่า สมคัคิ ได้แก่เป็นผู้มีจิตประกอบด้วย
 ความสามัคคี คือเป็นผู้มีความสามัคคีกัน. บทว่า ไสตุ ได้แก่ผู้มีความต้องการที่จะพึง.
 บทว่า มุณิวรจันิ มีความหมายว่า พระวจนะอันประเสริฐ อันงดงาม อันสูงสุด
 ของพระพุทธรเจ้าผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่

(4) คำกล่าว

สพฺพเสฐ จกฺกฺวาเสฐ	ยฺกฺขา เทวา จ พุรฺทฺมุโน
ยิ อมฺเทหิ กตฺติ ปุณฺณํ	สพฺพสมฺปตฺติสาธกํ

มีอธิบายว่า บุญใดมีกุศลกรรมบทสิบประการเป็นต้น อันยังสมบัติทั้งปวงให้สำเร็จ ที่ข้าพเจ้า
 ทำแล้ว ยักษ์ เทพเจ้า และพรหมที่อาศัยอยู่ในจักรวาลนี้ทั้งหมด จักอนุโมทนาบุญนั้น.

คำกล่าว

สพฺพเท ตํ อนุโมทิตฺวา	สมคฺคา สาสเน รจา
ปมาทรหิตา โทณฺตุ	อารกฺขาสู วิเสสโต.

⁵ เป็นชื่อเรียกเทพเจ้าที่อาศัยอยู่บนสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา คือ เสด็จฐานะ
 เทพเจ้าผู้รักษาทิศตะวันออก, วิรูปักษ์ะ เทพเจ้าผู้รักษาทิศตะวันตก, เวสสวัณณะ
 เทพเจ้าผู้รักษาทิศเหนือ และ วิรูปทกะ เทพเจ้าผู้รักษาทิศใต้ ดูรายละเอียดจาก

G.P. Malalasekera, Dictionary of Pāli Proper Names

(London : Luzac & Company LTD, 1960), pp. 861-862.

มีอธิบายว่า ยักษ์และเทพเจ้าเหล่านั้นทั้งหมด อนุโมทนา คือเสื่อมใสในบุญนั้น เป็นผู้มีความสามัคคีกัน คือเป็นผู้มีจิตประกอบด้วยความสามัคคี ยินดีคือชื่นชมในพุทธศาสนา เป็นผู้ปราศจากความประมาท คือเป็นผู้เว้นจากอกุศลธรรมคือความประมาท ให้การอารักขา คือจัดแจงทุกสิ่งทุกอย่างในการอารักขาพระพุทธศาสนา โดยวิเศษ ตลอดกาลนาน

(5) คำว่า

ศาสนสุส จ โลกสุส วุทธิ ภาตุ จ สหุพทา
 ศาสนมุ จ โลกญจ เทวา รกฺขนตุ สหุพทา.

มีอธิบายว่า ความเจริญและความไพบลย์ จงมาถึง คือจะมีแก่พระพุทธศาสนาและแก่ชาวโลกทั้งมวลตลอดกาลนาน ขอเทพเจ้าทั้งมวลจงรักษาพระศาสนาและชาวโลกทั้งมวลตลอดกาลนาน

(6) คำว่า

สทธิ โทษตุ สุวี สหุเพ ปริวาเรติ อตุตโน
 อนินฺชา สุมนา โทษตุ สห สหุเพหิ ญาตีภิ.

มีอธิบายว่า เทพเจ้าทั้งหมดพร้อมทั้งบริวารของตน จงเป็นผู้มีความสุข คือเทพเจ้าทั้งปวงพร้อมด้วยญาติทั้งหลายของตน จงเป็นผู้ไม่มีความทุกข์ มีความปลอดภัย เป็นผู้มีความสบายใจ เกิดความโสมนัสเทอญ. ขอเทพเจ้าทั้งหลายจงให้การอารักขาจากภัยต่าง ๆ เช่น จากพระราชา ใจร มนุษย์ อมนุษย์ ไฟ น้ำ บีศาจ ต่อ หนาม ดาวฤกษ์ โรคที่เกิดในชนบท อสังกรรม คนที่มีความเห็นผิด คนที่ไม่เป็นสัตบุรุษ ช้าง ม้า เนื้อ ไค สุนัข แมลงป่อง สัตว์เลื้อยคลาน เสือเหลือง หมู เสือดาว พญากวาง ยักษ์และรากษสที่ดุร้าย จากโรคภัยต่าง ๆ หรือจากอุบิทวะต่าง ๆ. เทพเจ้าผู้อาศัยอยู่บนพื้นดิน เป็นคนเหล่านั้นทั้งหมด หรือยักษ์ทั้งหมดซึ่งเป็นผู้เสื่อมใสในพระพุทธศาสนา จงให้การอารักขา คือจงขับไล่ จงปลดเปลื้อง จงกำลวง ภัย โรค และอุบิทวะต่าง ๆ ที่เกิดจากพระราชา คือเกิดในสำนักพระราชา. ข้อความทั้งหมดชัดเจน

ด้วยทนต์น้อยใหญ่. เนื้อความนี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับการอ้อนวอนเพื่อให้การอารักขา.

(7) หลายบทว่า ปณิธานโต ปฏฐาย ตถาคตสฺส ฯ เป ฯ ปิบุปมนุครธาเปสิ ปริตฺตุนตฺตมฺภณฺนํเท. มีอธิบายว่า บุคคลใดบุคคลหนึ่ง ตั้งไว้ คือแม่ไปซึ่งจิตอันประกอบด้วย ความกรุณาในสัตว์ทั้งมวลเหมือนท่านพระอานนท์เถระ ระลึกถึงพระปารมี 30 คือ บารมี 10 อุปปารมี 10 ประมัตถบารมี 10 ระลึกถึงการบริจาคครั้งสำคัญ 5 อย่างคือ อวัยวะ ทรัพย์ บุตรและภรรยา ระลึกถึงจริยา 3 คือ โลกจริยา ญาติจริยา และ อดตจริยา ระลึกถึงการก้าวลงสู่กรรมในภพสุดท้าย การถือปฏิสนธิ การประสูติ การออกบวช การบำเพ็ญทุกกรกิริยา การชนะมารในขณะที่พระองค์ประทับนั่งบนรัตนบัลลังก์ ที่โคนต้นโพธิ์ การตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณ โลกุตตรธรรม 9 พระธรรมทั้งหลาย คือมรรค 4 ผล 4 และนิพพาน 1 ของพระตถาคตผู้เป็นพระพุทธเจ้า คือของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็น พระพุทธเจ้า ต่อจากนั้นจึงระลึกถึงพระธรรมคุณและพระสังฆคุณ แล้วจึงสวดพระปริตร ตลอดยามทั้ง 3 ในราตรี ในระหว่างกำแพงทั้ง 3 ด้านในเมืองเวสาลี ครั้นได้กระทำ อย่างนั้นแล้ว จากนั้นเทวดาในแสนโกฏิจักรวาล พวกกันมาจากแสนโกฏิจักรวาลแล้วรับเอา อำนาจของพระปริตร

ในบรรดาบารมี 30 นั้น ทศบารมีคือ ทศบารมีคือ ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี บิณฑุยาบารมี วิริยบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมีและอุเบกขาบารมี

พระโพธิสัตว์ของเราทั้งหลาย ได้รับคำพยากรณ์อันยิ่งด้วยมหากานเป็นต้น ในสำนักของพระพุทธเจ้าตั้งแต่พระทีปังกรพุทธเจ้า จนถึงพระกัสสปะพุทธเจ้า. ใน กัททกัณฑ์ ได้บำเพ็ญบารมีทั้ง 30 มีทานบารมีเป็นต้น คือทรงบำเพ็ญทานบารมี หลาย แสนโกฏิชาติ ในครั้งเสวยพระชาติเป็นอกิตติดาบส สังขพราหมณ์ มหาโควินทพราหมณ์ และเวสามพราหมณ์ ในครั้งเสวยพระชาติเป็นธนัญชยเศรษฐี พระเจ้ามหาสุทิสสนะ พระเจ้าเนมิจันทกุมาร พระเจ้าสิริและพระเวสสันดรและในครั้งเสวยพระชาติเป็น วิเสยเศรษฐีเป็นต้น ทรงบำเพ็ญศีลบารมีในหลายแสนโกฏิชาติ ในครั้งเสวยพระชาติ

เป็นข้างสีลวนาศ ข้างฉัททันตนาคราช ข้างภุริทัตตนาคราช ข้างจัมเปยนนาคราช และ
 สังขपालนาคราช และในครั้งเสวยพระชาติเป็นจุฬโหธิพราหมณ์ มาดังคชภูริ พระเจ้า-
 ชัยยทิสราช บุคคักขะ พระเจ้าอสิณจิต ทรงบำเพ็ญเนกขัมมบารมีในหลายแสนโกฏิชาติ
 เช่นเดียวกัน ในครั้งเสวยพระชาติเป็น มฆเทวาราช ภูษณชยกุมาร โสมนัสสมุทร
 อโยชระกุมาร ทัตติपालกุมาร อรินทมราช คันธารราช ขฎฐราช มหากัณโฑ
 โสณมันทะและจุฬสุดโสมกุมาร. ทรงบำเพ็ญมัญญาบารมีในหลายแสนโกฏิชาติ เช่นเดียวกัน
 คือในครั้งเสวยพระชาติเป็น วิธูธัมมัตติ มหาโควินทัมมัตติ กัททสาธัมมัตติ อรกัมมัตติ
 โหธิปริหาชก มหาเสนัมมัตติ มโหสถัมมัตติ รัมภกุมาร ปทลัภชณาสังกรราช
 ทัตติมังคลกุมาร อัญญลัททะ โสฬสสุบินะ ธนอัญญพราหมณกุมาร สุวชาดกพราหมณ์
 ปวราชชนกัมมัตติ มหาภูณทล ติตติราชคคะ ปุพพะคะ ชัมพูชาดกและสุวกชาดก
 ทรงบำเพ็ญวิริยบารมีในหลายแสนโกฏิชาติเช่นเดียวกัน คือในครั้งเสวยพระชาติเป็น
 มหาสีลว มัญจาอุทุมมาร มหาวิชัย มหาชนกกุมาร มัญจชาดก ลัตตวาท
 และมหาสุวก ทรงบำเพ็ญสังฆบารมีในหลายแสนโกฏิชาติ คือในครั้งเสวยพระชาติเป็น
 สุปปารกัมมัตติ ลัจจคาบส กัณ्हติปายนคาบส มหาสุดโสมมหาราช วัฏฏกโปคคะ
 มัจฉราช กบิราช ทรงบำเพ็ญอธิฐานบารมีในหลายแสนโกฏิชาติ คือในครั้งเสวยพระชาติ
 เป็นกัณ्हนทชาดก ไชติपालะ และเตมียกุมาร ทรงบำเพ็ญเมตตบารมีในหลายแสนโกฏิชาติ
 คือในครั้งเสวยพระชาติเป็น สุวรรณสามคาบส เอกราชจุฬอรรคมปาละ มหากัณณคาบส
 สุเนตตคาบส อรกคาบส ทรงบำเพ็ญอุเบกขบารมีในหลายแสนโกฏิชาติ ในครั้ง
 เสวยพระชาติเป็นอุรคชาดก รัมมัมมัตติ กาลิกราช เขมพราหมณ์ อัญญเสนปริหาชก
 วานรินทชาดก และโลมตั้งสชาดก⁶

⁶ ุรายละเอียดยได้จาก สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
 "ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท" (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก
 คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524).

พึงทราบว่าพระโพธิสัตว์นั้นทรงบำเพ็ญบารมี คือ สละอวัยวะในหลายแสนโกฏิชาติ มีชาติที่เกิดเป็นพระเจ้าสิริเป็นต้น ทรงสละชีวิตในหลายแสนโกฏิชาติในชาติที่เกิดเป็นกระต่ายเป็นต้น ทรงสละข้าวเปลือกในหลายแสนโกฏิชาติในชาติที่เกิดเป็นกฐธรรมะเป็นต้น ทรงสละบุตรและภรรยาในหลายแสนโกฏิชาติมีชาติที่เกิดเป็นพระ เวสสันดรเป็นต้น.

(8) หลายบทว่า ยัญจ เวสาลียมุปุเร ไรคามนุสสุทฺถุภิกฺขสมฺภูณฺคฺติวิธมฺภยํ ขิปฺปมฺนุคฺธาเปลิ ปฺริคฺคฺตมฺภกฺกาทฺเห. มีอธิบายว่า พระปริตรบทใดยังภัย 3 ประการที่เกิดจากโรค อมนุษย์ และภาวะข้าวยากหมากแพง ในเมืองเวสาลีอันตรธานไปเพื่อมวลมนุษย์อย่างรวดเร็ว ตูกรเทวดาผู้เจริญทั้งหลาย ข้าพเจ้าทั้งหลายสวดคือกล่าวพระปริตรบทนั้น.

(9) ในคำว่า ปฺริคฺคฺตํ นั้นมีวิเคราะห์ว่า ธรรมชาติโดย้อมป้องกัน คือยอมรักษา ธรรมชาตินั้นชื่อว่า คา (ธาตุ). ชื่อว่า คา (ธาตุ) เพราะอรรถว่าเป็นเครื่องรักษา. คา ธาตุใช้ในความหมายว่ารักษา คือยอมป้องกันรักษาโดยรวม. ดังนั้นจึงชื่อว่า ปฺริคฺคฺต. อีกอย่างหนึ่งที่ชื่อว่า ปฺริ เพราะอรรถว่า ย่อมรักษา คือยอมพิทักษ์. ที่ชื่อว่า ปฺริ เพราะอรรถว่า เต็มคือทำให้เต็ม ปฺริ ธาตุใช้ในความหมายว่ารักษา. อีกอย่างหนึ่ง ปฺริ ธาตุ ใช้ในความหมายว่าเต็ม อีกอย่างหนึ่งที่ชื่อว่า ปฺริ เพราะอรรถว่ารักษา คือทำให้คืนาสไป. อนึ่ง ปฺริ ใช้ในอรรถว่าก่อน. คา ธาตุใช้ในอรรถว่ารักษา. พระนิพนพาน อันประเสริฐ คือล้ำเลิศ อันธรรมชาติโดย้อมรักษา คือยอมให้บรรลुธรรมชาตินั้น ชื่อว่า ปฺริคฺคฺต.

(10) ปฺริคฺคฺตมีอะไรบ้าง ปฺริคฺคฺตมีดังนี้คือ มังคลปฺริคฺคฺต รตนปฺริคฺคฺต เมตตปฺริคฺคฺต ขันธปฺริคฺคฺต โฆรปฺริคฺคฺต ธชคคปฺริคฺคฺต อาฎานาฎิยปฺริคฺคฺต อังคฺสิขาลปฺริคฺคฺตและโพชฉังคปฺริคฺคฺต. การอธิบายเกี่ยวกับการประกาศให้ฟังธรรมจบแล้ว.

(11) ในบรรดาปฺริคฺคฺตเหล่านั้น มังคลปฺริคฺคฺตมีดังนี้.

บทว่า เอวมฺเม สุตฺติ ความว่า อันข้าพเจ้าได้ฟังแล้วด้วยอาการอย่างนี้. ด้วยอรรถว่า นิทสสนะ พระอานนท์เมื่อจะกล่าวออกตัวว่า ข้าพเจ้ามิใช่พระสัทธมฺ

(ผู้เป็นเอง) พระสูตรนี้ข้าพเจ้ามิได้กระทำให้แจ้งจึงแสดงพระสูตรทั้งสี่ที่จะฟังกล่าวในบัดนี้ว่า ข้าพเจ้าฟังแล้วอย่างนี้ คืออันข้าพเจ้าสดับแล้วอย่างนี้. พระอานนท์เมื่อแสดงว่า พระคำรัสของพระผู้มีพระภาค ผู้เป็นพระอรหันต์ ครัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง ข้าพเจ้าฟังมาแล้ว ชื่อว่าออกตัว

(12) เนื้อความโดยย่อมีดังนี้. หลายนทว่า เอก์ สมย์ ภควา สาวคฤถิ
 วิหริติ เชตวนเ อนาถปิณฑิกสุส อาราเม. (ในสมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่วัด
 เชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐีในเมืองสาวัตถี). นทว่า เอก์ เป็นการแสดงถึง
 การกำหนดคณับ. นทว่า สมย์ เป็นบทแสดงถึงเวลาที่กำหนดไว้. ในที่นี้ท่านได้กล่าวแสดง
 ทุติยาริภคิติไว้แล้ว. คำว่า ภควา นั้นเป็นชื่อของผู้ที่ล้ำเลิศสูงสุดด้วยคุณ ผู้เป็นครูและ
 ผู้ที่ควรเคารพ. ในคำว่า ภควา นี้ พระโบราณจารย์กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาค ผู้ที่กราละ
 โทสะ โมหะ ไม่มีอาสวะ หักธรรมอันหยาบเข้าได้. เพราะเหตุนี้ท่านจึงเรียกว่า ภควา.
 อีกอย่างหนึ่ง พระเถระเมื่อกล่าวว่า เอวิ ชื่อว่าแสดงเทศนาสมบัติ (ความถึงพร้อมด้วยการ
 แสดงธรรม). เมื่อกล่าวคำว่า เบ สุตติ ชื่อว่าแสดงสาวกสมบัติ (ความถึงพร้อมด้วยผู้ฟัง)
 เมื่อกล่าวคำว่า เอก์ สมย์ ชื่อว่าแสดงกาลสมบัติ (ความถึงพร้อมด้วยกาล). เมื่อกล่าว
 คำว่า ภควา ชื่อว่าแสดงเทศกสมบัติ (ความถึงพร้อมแห่งผู้แสดง).

ในคำว่า สาวคฤถิ นี้ ได้แก่นครอันเป็นสถานที่อยู่ประจำของฤษีชื่อสวัถละ
 เหมือนคำว่า กากนุที มากนุที ดั่งนั้นท่านจึงเรียกว่า สาวัตถี เป็นศัพท์ อิตถิลิงค์
 ปราชญ์ทางอักษรศาสตร์เรียกอย่างนั้น ส่วนพระอรรถกถาจารย์ทั้งหลาย กล่าวว่า
 เครื่องอุปโภคบริโภคมีอยู่ทุกสิ่งทุกอย่างในนครนั้น เหตุนั้น นครนั้นจึงชื่อว่า สาวัตถี. แต่
 ในการประกอบศัพท์ เมื่อกถามว่า มีสิ่งอะไร ก็จะมีคำว่า สาวัตถี โดยหมายถึง
 คำตอบว่า มีทุกสิ่งทุกอย่างในเมืองสาวัตถีนั้น. อีกอย่างหนึ่ง คำว่า สาวคฤถิ ในประโยค
 นั้น เป็นลัตตมิวิภคิติ. คำว่า วิหริติ นี้ เป็นคำแสดงถึงความพร้อมด้วยการอยู่อย่างใดอย่างหนึ่ง
 บรรดาอิริยาบถวิหริการ ทิพวิหริการ และพรหมจริยาวิหริการโดยเฉพาะ. แต่ในที่นี้เป็นคำแสดงถึง
 การประกอบด้วยอิริยาบถอย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดาอิริยาบถคือการยืน การเดินและการนอน.
 ด้วยคำว่า วิหริติ นั้นฟังทราบอย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคประทับยืนก็ตี ประทับนั่งก็ตี

บรรทมก็ตี ชื่อว่าประทับอยู่. ในคำว่า เขตวนะ มีวิเคราะห์ว่า บุคคลโดยอ้อมขณะนั้น
 ผู้เป็นข้าศึกของตน เหตุนั้นบุคคลนั้นชื่อว่าเขต. ที่โคธันส์ด้วยอ้อมคบหาเหตุที่นั่นชื่อว่าป่า.
 อนึ่งสัตว์อ้อมเข้าหาที่ใด เหตุที่นั่นจึงชื่อว่าป่า. ป่าของผู้ชนะชื่อว่า เขตวัน. ในเขตวัน
 นั้น. สองบทว่า อนาถบิณฑิกสุส อาราเม. ความว่า คหบดีนั้นชื่อว่า สุทัตตะ ด้วยอำนาจ
 ชื่อที่พ่อแม่ตั้งให้ เพราะท่านเป็นผู้มีความสำเร็จด้วยสิ่งที่น่าพอใจทั้งปวง เพราะท่านไม่มี
 ความตระหนี่ที่เป็นมลทินและเพราะท่านเป็นผู้ประกอบด้วยคุณมีกรุณาคุณเป็นต้นได้ให้ก่อนข้าว
 แก่คนอนาถาเป็นประจำ. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงได้รับขนานนามว่า อนาถบิณฑิกะ. ประเทศนั้น
 ชื่อว่า อาราม เพราะเป็นที่สัตว์ทั้งหลายโดยเฉพาะอย่างยิ่งบรรพชิตทั้งหลายพากันมาอาศัย.
 อารามนั้นท่านอนาถบิณฑิกะ คหบดี ชื่อจากพระหัตถ์ของพระเจ้าเชตราชกุมาร ด้วยเงิน
 18 โกฎิ ให้สร้างเสนาสนะสิ้นเงิน 18 โกฎิ เสร็จแล้วฉลองวิหารสิ้นเงิน 18 โกฎิ
 มอมถวายพระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธองค์เป็นประธาน ด้วยการบริจาคเงิน 54 โกฎิอย่างนี้.
 เพราะฉะนั้นจึงเรียกกันว่า อาราม ของท่านอนาถบิณฑิกะเศรษฐี. ในอารามของท่าน
 อนาถบิณฑิกะเศรษฐีนั้น.

(13) หลายบทว่า อถ โข อญฺญตรา เทวตา อภิกฺกนฺตยา รตุติยา
 อภิกฺกนฺตวณฺณา เกวลกฺปฺปํ เขตวันํ โสภาเสตุวา เยน ภควา เคนฺปสงฺกมิ.
 (ครั้งนั้นแล เทวดาองค์ใดองค์หนึ่งเมื่อราตรีผ่านไปแล้วมีวรรณะงามยิ่งนัก ยังวัด
 เขตวันทั้งสิ้นให้สว่างไสว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ) มีอธิบายว่า
 บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อถ เป็นนิบาตใช้ในความหมายว่าไม่ขาดสาย. โข ศัพท์
 เป็นนิบาตใช้ในความหมายแสดงเนื้อความอื่น ๆ. ศัพท์ว่า อญฺญตรา เป็นการแสดง
 ความไม่แน่นอน. จริงอยู่ เทวดานั้นไม่ปรากฏนามและโคตร ดังนั้นท่านจึงกล่าวว่า
 อญฺญตรา. เทวตา ก็คือเทพนั่นเอง. คำว่า อญฺญตรา นี้ สาธารณะทั่วไปแก่หญิง
 และชาย. แต่ในที่นี้หมายถึงเทวดาผู้ชายเท่านั้น. ในคำว่าอภิกฺกนฺตยา รตุติยา นี้
 ท่านอธิบายไว้ว่า ด้วยราตรีที่ล่วงไป คือเมื่อราตรีล่วงไป ได้แก่เมื่อราตรีสิ้นไป คำว่า
 อภิกฺกนฺตวณฺณา อธิบายว่า มีสิ่วพรรณงดงาม. ทิงทราบอธิบายว่า พระผู้มีพระภาคมีอยู่
 คือประทับอยู่ในที่ใด เทวดานั้นยังเขตวันนั้นให้สว่างทั่วถึง คือไม่ให้เหลือโดยรอบ

คือทำให้มีแสงสว่างเป็นอันเดียวกัน เข้าไปเฝ้าในที่นั้น ๆ. คำว่า อุปสงกมิตฺวา เป็นคำกล่าวถึงที่สุดแห่งการเข้าเฝ้า. อธิบายว่า ครั้นเข้าเฝ้า คือเข้าไปในที่นั้นแล้ว อภิวัตคือถวายบังคม นอบน้อม นมัสการ พระผู้มีพระภาคแล้ว ได้ยืนอยู่ที่ค้ำรองอยู่ในที่ควรข้างหนึ่ง คือในที่ควรแห่งหนึ่ง. อธิบายว่า เทวดายืนอยู่ที่ควรแห่งหนึ่งแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคผู้เป็นตถาคตด้วยบาทคาถาว่า

(14) พุทฺ เทวา มนุสฺสา จ มงฺคลานิ อจินฺตยु
อากงฺขมานา โสตุถานันฺ พุทฺธิ มงฺคลมุตฺตมฺ

(หมู่เทวดาและมนุษย์เป็นจำนวนมากผู้หวังความสุขได้คิดหามงคลทั้งหลาย ขอพระองค์จงตรัสบอกมงคลอันสูงสุด) มีอธิบายว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคผู้เจริญ เทวดาจำนวนมากคือหมู่แห่งเทวดาและมนุษย์ทั้งปวง ผู้ปรารถนา คือหวัง ได้แก่ต้องการมงคล ได้คิด คือคำนึงได้แก่ปริกษาหาหรือกันถึงมงคลทั้งปวง ขอพระองค์จงตรัส คือจงแสดง ประกาศ บอกกล่าวจำแนก กระทำให้แจ้งกระจ่าง ซึ่งเหตุแห่งความสำเร็จแห่งมงคล เหตุแห่งความเจริญ เหตุแห่งสมบัติทั้งปวง อันสูงสุด อันประเสริฐ นำประโยชน์และความสุขมาให้แก่สัตว์โลกทั้งมวล ผู้ต้องการความสุข. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พุทฺธิแสดงถึงจำนวน. ที่ชื่อว่า เทวดา เพราะย่อมเล่น. คือย่อมแข่งขันกัน. ทิว ธาตุ ใช้ในความหมายว่าเล่น. คนของพระมनु ชื่อว่ามนุษย์. อีกอย่างหนึ่งอำมาตย์ของพระมनुชื่อว่ามนุษย์. เทวบุตรนั้น เห็นเหล่าเทวดาผู้ประชุมกันในจักรวาลแห่งนี้ เพราะอยากพึงมีอยู่หาว่าด้วยมงคลนิรมิตอัศจรรย์ อันละเอียด 10 บ้าง 20 บ้าง 40 บ้าง 50 บ้าง 60 บ้าง 70 บ้าง 80 บ้าง ยืนแวดล้อมพระผู้มีพระภาค ผู้รุ่งเรืองเกินกว่าเทวดา มารและพรหมทั้งปวง ด้วยพระฉิวิและพระเศษานุภาพ ประทับนั่งบนบวรพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้แล้ว ทราบความปริวิตกของชาวชมพูทวีปทั้งสิ้น ซึ่งไม่ได้มาในสมัยนั้น เพื่อจะถอนความสังเลสภัยของเทวดาและมนุษย์ทั้งปวง จึงกล่าวว่า พุทฺ เทวา มนุสฺสา จ ฯ เปา มงฺคลมุตฺตมฺ.

(15) พระผู้มีพระภาคทรงสดับคำของเทวบุตรนั้นอย่างนี้แล้วจึงตรัสคาถาว่า

อเสวนา จ พาลานันฺ ปญฺทิตานญฺจ เสวนา
ปุชา จ ปุชฌิยานันฺ เอตมฺมงฺคลมุตฺตมฺ

(การไม่คบคนพาลทั้งหลาย การคบแต่บัณฑิต การบูชาบุคคลที่ควรบูชา ข้อนี้เป็นมงคลอันสูงสุด) ในคานานั้นมีอธิบายว่า การไม่คบ การไม่เสพ การไม่นั่งใกล้ และการไม่เข้าพวกกับคนพาลผู้ไม่มีปัญญา (ชื่อว่าการไม่คบคนพาล). การเสพ การคบ การเข้าไปนั่งใกล้ การเข้าพวกกับบัณฑิตทั้งหลายผู้มีปัญญา (ชื่อว่าการคบบัณฑิต). การบูชาและการทำการสักการะ การทำความเคารพ การนอบน้อมและการไหว้บุคคลผู้ควรบูชาทั้งหลาย คือบุคคลผู้ควรแก่การบูชา (ชื่อว่าการบูชาบุคคลผู้ควรบูชา). พระผู้มีพระภาคทรงประมวล การไม่คบคนพาล การคบบัณฑิต และการบูชาบุคคลผู้ควรบูชาทั้งหมด แล้วตรัสว่า นั่นเป็นมงคลอันสูงสุด. ในคำว่า มงคลใด ที่ข้าพระองค์ขุลาถามแล้วขอพระองค์จงตรัสบอกมงคลอันสูงสุดนั้น มีอธิบายว่า ท่านจงถือเอาว่า ข้อนี้เป็นมงคลอันสูงสุด

ในคานานั้น สัตว์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ซึ่งประกอบด้วยกุศลกรรมบถสิบ มีการเว้นจากการฆ่าสัตว์เป็นต้น สัตว์เหล่านั้นพึงทราบว่าเป็นบัณฑิตด้วยอาการ ๓.⁷ ด้วยคานานี้พระผู้มีพระภาคตรัสมงคล ๓ ประการคือ ไม่คบคนพาล การคบบัณฑิต และการบูชาบุคคลผู้ควรบูชา. ทวิ พึงเป็น พา ได้. ที่ได้ชื่อว่าคนพาลเพราะดัดคือเดือนประโยชน์ทั้งสองคือประโยชน์ของคนและประโยชน์ของคนอื่น. ที่ชื่อว่าเป็นคนพาลเพราะดัดประโยชน์ทั้งสองคือประโยชน์ในโลกนี้และประโยชน์ในโลกหน้า. ธรรมชาติโดยย่อเมื่อย่อมคบธรรมชาตินั้นชื่อว่าการเสพ. การเสพยา่อมไม่มีแก่ธรรมชาตินั้น เหตุนี้ธรรมชาตินั้นจึงชื่อว่าการไม่เสพ. ส อาตุใช้ในความหมายว่า คบ. คนที่ชื่อว่าเป็นบัณฑิตคือคนที่รู้ได้แก่ทราบโดยแจ้งชัด. ป บทหน้า ทิท อาตุใช้ในความหมายว่า รู้. ธรรมชาติใดเป็นอบายคือการถึงบัพได้แก่การทำบัพ ธรรมชาตินั้นชื่อว่า มังคะ. ธรรมชาติโดยย่อเมื่อย่อมคือย่อเมื่อย่อมมังคะ (เหตุเป็นเครื่องถึงอบายของสัตว์) ธรรมชาตินั้นชื่อว่า มังคะละ. จ อาตุใช้ในความหมายว่า ดัด. คนพาลคือคนที่ดัดคือไม่รู้ประโยชน์ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า.

⁷ อากา ๓ คือ การคิดดี พูดดี และทำดี ดูรายละเอียดจาก มงคลดถ.

ถามว่า ชนเหล่าใดเป็นคนพาล. ตอบว่า ชนเหล่าใดก็ตามที่ประกอบด้วยกุศลกรรมบถสิบ มีการฆ่าสัตว์เป็นต้น ชนเหล่านั้นชื่อว่า คนพาล. ชนที่ชื่อว่าบัณฑิต คือชนที่ดำเนินไปด้วยคติ คือความรู้ดีในประโยชน์ทั้งหลายมีประโยชน์ในชาตินี้และชาติหน้าเป็นต้น. ปติ ธาตุ ใช้ในความหมายว่า ดำเนินไป. ถามว่าชนเหล่าใดชื่อว่าเป็นบัณฑิต. ตอบว่า ชนเหล่าใดก็ตามที่ประกอบด้วยกุศลกรรมบถสิบมีการเว้นจากการฆ่าสัตว์เป็นต้น. สัตว์ทั้งหลายย่อมถึงคือบรรลुकความเจริญงอกงามด้วยสัตหชาตินั้น เหตุนี้สัตหชาตินั้นจึงชื่อว่ามงคล. การไม่คบคนพาล เป็นต้น เป็นเหตุแห่งสมบัติ. มงคล ธาตุ ใช้ในความหมายว่าบรรลुक.

(16) ในคาลาว่า

ปฏิรูปเทสวาโส	จ	บุพเพ	จ	กตปุญญา
อดตสมุมาปณิธิ	จ	เอตมมงคลมุตตม		

(การอยู่ในประเทศอันสมควร ความเป็นผู้มีบุญที่ได้กระทำไว้ในกาลก่อน และการตั้งตนไว้ชอบข้อนี้เป็นมงคลอันสูงสุด) มีอธิบายว่า บริษัท 4^๘ ย่อมอยู่ในประเทศใด บุญกิริยาวัตรผู้มีทาน เป็นต้นย่อมเป็นไป. คำสอนของพระศาสดามิ่งค์ ๑^๙ ย่อมปรากฏ การอยู่ในประเทศนั้น

^๘บริษัท 4 คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสกและอุบาสิกา.

^๙คำสอนของพระศาสดามิ่งค์ ๑ คือ 1. สุตตะ ได้แก่ อุกโตริกังค์ นิทเทส ชันธกะ ปรีวาร พระสูตรในสุตตนิบาตและพุทธวจนะต่าง ๆ 2. เคยยะ ได้แก่ความที่มี ร้อยแก้วและร้อยกรองผสมกันหมายเอาพระสูตรที่มีคาลาทั้งหมด 3. ไวยากรณ์ ได้แก่ ความร้อยแก้วล้วนหมายเอาพระอภิธรรมทั้งหมด 4. คาลา ได้แก่ความร้อยกรองล้วนหมายเอาธรรมบท เถรคาลา เถรีคาลาและคาลาล้วนในสุตตนิบาต 5. อุทาน ได้แก่พระคาลา ที่ทรงเปล่งด้วยพระหฤทัยสพรคด้วยโสมนัส 6. อิติวุตตะ ได้แก่พระสูตร 110 สูตร ที่ตรัส โดยนัยว่า วุตต เทต ภควดา. 7. ชาดก ได้แก่ชาดก 550 เรื่อง มี อัมภณคชาดก เป็นต้น 8. อัฏฐธรรม หรือเรื่องอัศจรรย์ 9. เวทัลละ ได้แก่ พระสูตรแบบถาม-ตอบ ซึ่งผู้ถาม ได้ทั้งความรู้และความพอใจ.

เรียกว่าเป็นมงคล เพราะเป็นปัจจัยแห่งการทำบุญของสัตว์ทั้งหลาย. ในคานานั้นประเทศอัน
เหมาะสมคือสมควรได้แก่โอกาสอันเป็นที่อยู่ของสัตว์ทั้งหลาย จะเป็นบ้านก็ดี นิคมก็ดี
นครก็ดี ชนบทก็ดีแห่งใดแห่งหนึ่ง การอยู่ในประเทศนั้นชื่อว่า วาโส. บทว่า ปุพเพ
คือในชาติทั้งหลายที่ล่วงมาแล้วในกาลก่อน. บทว่า กตปุญญา ได้แก่ความเป็นผู้มีบุญกุศล
ที่ตนได้สั่งสมไว้. จิตหรืออัคตภาพทั้งสี่ท่านเรียกว่า คน. การตั้งคือประกอบ ได้แก่
วางคนไว้ชอบ ชื่อว่า อัคคสัมมาปณิธิ. ด้วยคานานี้พระผู้มีพระภาคตรัสมงคล 3 ประการ
คือ การอยู่ในประเทศอันสมควร การได้ทำบุญไว้ในปางก่อน และการตั้งคนไว้ชอบ.

(17) ในคานาว่า

พาทุสจจุญจ สิปปญจ วินโย จ สุสิขุโข
สุภาสิตา จ ยา วาจา เอตมมงคลมุตตมัม

(การได้ฟังมาก, ศิลปศาสตร์, วินัยที่ศึกษาดีแล้ว และวาจาที่กล่าวดีแล้ว ข้อนี้เป็นมงคล
อันสูงสุด) มีอธิบายว่า ความเป็นพหูสูตร ชื่อว่า พาทุสจจะ ความฉลาดในหัตถกรรมอย่างใด
อย่างหนึ่ง ชื่อว่าสิปปะ การฝึกคือการห้ามกายและจิตชื่อว่าวินัย. บทว่า สุสิขุโข
ได้แก่ ศึกษาด้วยดี. บทว่า สุภาสิตา ได้แก่ วาจา คือถ้อยคำที่กล่าวดีแล้ว. ด้วยคานานี้
พระผู้มีพระภาคตรัสมงคล 4 ประการคือ ความเป็นผู้ได้ยินได้ฟังมาก, ศิลปศาสตร์,
วินัยที่ศึกษาดีแล้วและวาจาที่กล่าวดีแล้ว. นี้เป็นคำอธิบายโดยย่อ.

(18) ในคานาว่า

มาตาปิตุอุปัฏฐานัน ปุตตหารุสส สงคโท
อนาฏลา จ กัมมุตตา เอตมมงคลมุตตมัม.

(การบำรุงมารดาบิดา, การสงเคราะห์บุตรและภรรยา และการงานที่ไม่อาภูล ข้อนี้
เป็นมงคลอันสูงสุด) ฟังทราบเนื้อความเฉพาะบทดังนี้ คือ. การบำรุงมารดาและบิดาชื่อ
มาตาปิตุอุปัฏฐานัน. การสงเคราะห์บุตรและภรรยาชื่อว่าปุตตหารุสส สงคโท. การกระทำ
ที่ไม่สมควรและการงานมีการเสี่ยงโคและค้าขายเป็นต้นที่เว้นจากความอาภูลมีการทำย้อย่อน
เป็นต้น ชื่อว่าการงานที่ไม่อาภูล. ด้วยคานานี้ พระผู้มีพระภาคตรัสมงคลไว้ 3 ประการคือ

การบำรุงมารดาบิดา การสงเคราะห์บุตรและภรรยา และการงานที่ไม่มีอาชูล.

(19) ในคาถาว่า

ทานุจ ฌมฺจริยา จ
อนวชฺชานิ กมฺมานิ

ญาดกานุจ สงฺคโท
เอตมฺมงฺคฺลฺมฺตฺตมฺ.

(การให้, การประพฤตินิยม, การสงเคราะห์ญาติทั้งหลายและการงานที่ไม่มีโทษ ข้อนี้เป็นมงคลอันสูงสุด) มีอธิบายว่า การมอบของของตนให้แก่บุคคลอื่นชื่อว่า ทาน. การทำกุศลเป็นต้น ชื่อว่าการประพฤตินิยม. การสงเคราะห์เหล่าญาติด้วยคิดว่า ชนเหล่านี้เป็นญาติของพวกเรา ชื่อว่าการทำกรอนุเคราะห์. การงานทั้งหลายที่เขาติเตียนไม่ได้ มีการเลี้ยงโค เป็นต้น ชื่อว่าการงานที่ไม่มีโทษ. การงานทั้งหลายเหล่านั้นท่านเรียกว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุให้ถึงประโยชน์เกื้อกูล และความสุขมีประการต่าง ๆ. ด้วยคาถานี้ พระผู้มีพระภาคตรัสมงคล 4 ประการคือ การให้, การประพฤตินิยม การสงเคราะห์ญาติ และการงานที่ไม่มีโทษ.

(20) ในคาถานี้ว่า

อารตี วีรตี ปาปา
อุปฺปมาโท จ ฌมฺเมสุ

มชฺชปานา จ สจฺจฺญโม
เอตมฺมงฺคฺลฺมฺตฺตมฺ.

(การงดเว้นจากบาป, การสำรวมจากการดื่มน้ำเมา, ความไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย ข้อนี้เป็นมงคลอันสูงสุด) มีอธิบายว่า การไม่ยินดีกับบาปทั้งหลายซึ่งเป็นเรื่องชั่วร้ายชื่อว่า การงด. การงดเว้นทางกายและวาจา ด้วยอำนาจแห่งการงานและความประพฤตินิยม ชื่อว่าการงดเว้น. การสำรวมจากการดื่มน้ำเมา คือการเลิกอย่างเด็ดขาด. ความไม่ประมาทในธรรมที่เป็นกุศลทั้งหลาย คือการเว้นจากความประมาท. ด้วยคาถานี้พระผู้มีพระภาคตรัสมงคลไว้ 3 ประการคือ การงดเว้นจากบาป, การสำรวมจากการดื่มน้ำเมา, ความไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย.

(21) ในกาลว่า

การไว จ นีวาโต จ
กาเลน ธมฺมสุสวณํ

สนฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
เอตมฺมํกฺกมฺมตฺตฺตฺต

(การทำความเคารพ, ความไม่จองทอง, ความยินดีด้วยของที่มีอยู่, ความเป็นผู้รู้รูปการะ
อันท่านทำแล้วแก่ตน และการพึงธรรมโดยกาล ข้อนี้เป็นมงคลอันสูงสุด) มีอธิบายว่า
การทำความเคารพ คือความเป็นผู้หนักแน่นในพระพุทธเจ้าเป็นต้น ความอ่อนน้อมถ่อมตน
คือ ความเป็นผู้ประพฤติก่อนน้อมถ่อมตน. ความสันโดษในบุตรแลภรรยาเป็นต้น หรือใน
ทรัพย์ของตน คือเว้นจากความโลภเป็นต้น ชื่อว่าความสันโดษ. บทว่า กตญฺญตา ได้แก่
ความเป็นผู้รู้สิ่งทีคนอื่นกระทำ(แก่ตน). การพึงธรรมโดยขณะ คือตามสมัย ชื่อว่า
การพึงธรรมตามกาล. ด้วยคาถานี้ พระผู้มีพระภาคตรัสมงคล 5 ประการคือ ความเคารพ,
ความอ่อนน้อมถ่อมตน, ความยินดีด้วยของที่มีอยู่ ความเป็นผู้รู้รูปการะที่ท่านทำแล้วแก่ตน
และการพึงธรรมตามกาล.

(22) ในกาลว่า

ขฺนฺตี จ โสวจฺสุสฺตา
กาเลน ธมฺมสากฺกฺจฺฉา

สมณานญฺจ ทสฺสํ
เอตมฺมํกฺกมฺมตฺตฺตฺต

(ความอดทน, ความเป็นผู้ว่าง่าย, การเห็นสมณะและการสนทนาธรรมตามกาล ข้อนี้เป็น
มงคลอันสูงสุด) มีอธิบายว่า คำว่า ขฺนฺตี ได้แก่ ความทนได้. อีกอย่างหนึ่ง คำว่า
ขฺนฺตี ได้แก่ความอดกลั้นอย่างยิ่ง. คำว่า โสวจฺสุสฺตา ได้แก่ ความเป็นผู้บอกร่าง
คือความเป็นผู้บอกร่างเป็นเหตุ. การเห็น การฟังเสียง การดู บุคคลที่ชื่อว่าสมณะ
เพราะเป็นผู้มีกิเลสอันสงบระงับแล้ว การกล่าวคือการพูดถึงธรรมด้วยดี ชื่อว่าสนทนาธรรม.
สิ่งทั้งหมดนั้นชื่อว่าเป็นมงคล คือเป็นสิ่งที่มิใช่ความชั่วร้ายเป็นสิ่งที่สูงสุด เป็นสิ่งประเสริฐ
เป็นสิ่งที่ตั้งงาม ดังนั้นพระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า เป็นมงคลอันสูงสุด. ความอดทนในความ
เห็นสมณะถึงทราวยว่าเป็นมงคลเพราะเป็นเหตุให้ถึงคุณทั้งหลายเหล่านั้นและคุณเหล่านั้นที่
กล่าวไว้แล้วในที่นี้. ความเป็นผู้ว่าง่ายนั้นพระผู้มีพระภาคตรัสว่าเป็นมงคลเพราะเป็นเหตุ

ให้ได้รับโอวาทและคำสั่งสอนจากสำนักของเพื่อนพรหมจรรย์ คือ เพราะ เป็นเหตุให้ถึงคุณคือการ
ละโทสะ. ชื่อว่า การเห็นสมณะ คือการเข้าไปหา การบำรุง การระลึกถึง การฟัง
การเห็น บรรพชิตทั้งหลายผู้มีกิเลสอันสงบแล้ว ผู้มีกายวาจาใจและปัญญาที่อบรมแล้ว
ผู้ประกอบด้วยการศึกษาและความสงบอันสูงสุด. สิ่งทั้งหมดนี้พึงทราบว่าพระผู้มีพระภาค
ตรัสว่าเป็นมงคล. การสนทนาธรรมตามกาลนี้พระผู้มีพระภาคตรัสว่าเป็นมงคลเพราะ เป็น
เหตุให้บรรลุธรรมเป็นต้น. ด้วยความนี้พระผู้มีพระภาคตรัสมงคล 4 ประการคือ
ความอดทน, ความเป็นผู้ว่าง่าย, การเห็นสมณะ, และการสนทนาธรรมตามกาล.

(23) ในกาลว่า

ดโป จ พุทธจริยอุจ
นิพพานสัจฉิกิริยา จ

อริยสัจจาทสฺสนํ
เอตมฺมงฺคฺลมุตตมํ.

(ความเพียรเพื่อกิเลส, ความประพฤติอย่างพรหม, การเห็นอริยสัจทั้งหลาย และการทำ
พระนิพพานให้แจ้ง ข้อนี้เป็นมงคลอันสูงสุด) มีอธิบายว่า การสำรวมอินทรีย์ ชื่อว่า ดบะ
เพราะเพาะอกุศลธรรมทั้งหลายมีอริชฌาและโทมนัสส เป็นต้น หรือเพราะเพาะความเกียจคร้าน,
บุคคลผู้ประกอบด้วยความเพียร พระผู้มีพระภาคทรงเรียกว่า อาตปปี. ดบะ นั้นพึงทราบว่า
เป็นมงคล เพราะ เป็นเหตุแห่งการละอกุศลธรรมมีอริชฌาเป็นต้นและเพราะ เป็นเหตุแห่ง
การได้เฉพาะซึ่งฌานเป็นต้น. การงดเว้นจากเมถุนธรรมชื่อว่าพรหมจรรย์ อีกอย่างหนึ่ง
คำนี้เป็นชื่อของธรรมที่สมควรแก่สมณะ. ในบรรดาการงดเว้นจากพรหมจรรย์นั้นแล้ว
ประพฤติพรหมจรรย์เป็นต้น การงดเว้นจากเมถุนธรรมพระผู้มีพระภาคทรงเรียกว่า
"พรหมจรรย์" อนึ่งการประพฤติพรหมจรรย์นั้น พึงทราบว่า เป็นมงคล เพราะ เป็นเหตุ
ให้บรรลุธรรมวิเศษต่าง ๆ ที่สูงยิ่ง ๆ ขึ้นไป. การเห็นมรรคด้วยอำนาจแห่งการบรรลุ
อริยสัจ 4 ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในกุมารปัญหาคา. ชื่อว่าการเห็นอริยสัจ. การเห็น
อริยสัจนั้นพึงทราบว่า เป็นมงคล เพราะ เป็นเหตุแห่งการก้าวล่วงทุกข์ในสงสาร. ชื่อว่า
การทำพระนิพพานให้แจ้ง คือผลแห่งความเป็นพระอรหันต์ ในที่นี้ท่านหมายถึงพระนิพพาน.
ผลแห่งความเป็นอรหันต์นั้น พระผู้มีพระภาคทรงเรียกว่าพระนิพพาน เพราะออกจากตัณหา
ที่ชื่อว่า วาณะ ด้วยศตทาในคคิ 5.¹⁰ การทำพระนิพพานให้แจ้งนั้นพึงทราบว่า เป็นมงคล

¹⁰ คคิ 5 คือ นรก, เดียรัจฉาน, เปต, มนุษย์และเทพ.

เพราะเป็นเหตุแห่งการอยู่เป็นสุขในปัจจุบันเป็นต้น. ด้วยคาถานี้พระผู้มีพระภาคตรัสมงคลไว้ 4 ประการคือ ความเพียรเพากิเลส (ดบะ), การประพฤติพรหมจรรย์, การเห็นอริยสัจและการทำพระนิพพานให้แจ้ง.

(24) ในคาถาว่า

ผู้บริสุทธิ์ โลกธมฺเบหิ
อโสภี วิรชฺ เชม

จิตฺติ ยสุส น กมฺปติ
เอตมฺมงฺกมลมุตฺตม

(จิตของผู้ใดที่ถูกโลกธรรมถูกต้องแล้วก็ไม่หวั่นไหว ไม่มีโสภ ปราศจากอสุภี เป็นจิตที่มีความเกษม, ข้อนี้เป็นมงคลอันสูงสุด) มีอธิบายว่า จิตของผู้ใดถูกโลกธรรม 8¹¹ มีลาภและยศ เป็นต้นถูกต้องคือครอบงำ ไม่หวั่นไหว ไม่เคลื่อนไหว ไม่สะทกสะท้าน ธรรมชาติใด ๆ ก็ไม่สามารถทำจิตของผู้นั้นให้หวั่นไหว ให้สะทกสะท้าน จิตที่ไม่หวั่นไหวถึงทรงทราบว่า เป็นมงคล เพราะนำมาซึ่งโลกุตตรมรรค จิตนั้นของพระชิวาสพชื่อว่าไม่มีความโสภ. ความโสภใดที่ท่านกล่าวไว้โดยนัยว่า ความโสภภายใน, ความเศร้าภายใน, ความเดือดร้อนทางใจ เป็นต้น ความไม่มีความโสภนั้น ชื่อว่า อโสภะ, จิตที่ปราศจากอสุภี จิตที่เกษมก็เหมือนกับจิตที่ไม่มี ความโสภ ดังนั้นจิตของพระชิวาสพเท่านั้นชื่อว่าไม่มีอสุภี เพราะปราศจากอสุภีมีอสุภีคือราคะ โทสะ และโมหะ เป็นต้น จิตที่ได้ชื่อว่าเกษมเพราะเกษมด้วยมรรคทั้ง 4. จิตที่ไม่มีโสภ ปราศจากอสุภี เกשמ ถึงทรงทราบว่า เป็นมงคล เพราะนำมาซึ่งความเป็นโลกุตตรธรรม มีการดับขันธเป็นต้นและเพราะนำมา ซึ่งความเป็นผู้ควรแก่ทานอันบุคคลถึงนำมาบูชา. ด้วยคาถานี้พระผู้มีพระภาคตรัสมงคล 4 ประการคือ จิตไม่หวั่นไหวเพราะโลกธรรม, จิตที่ไม่โสภ, จิตที่ปราศจากอสุภีและจิตที่เกษม. พระผู้มีพระภาคตรัสมงคล 38 ประการ ด้วยคาถา 10 คาถา มีคาถาว่า อเสวนา จ พาลานํ เป็นต้น. บัดนี้เมื่อจะทรง

¹¹โลกธรรม 8 คือ 1. ลาภะ ได้ลาภ, มีลาภ 2. อลาภ เสื่อมลาภ 3. ยศ ได้ยศ, มียศ 4. อยศ เสื่อมยศ 5. นิพทา ดีเดียน 6. ปสสา สรรเสริญ 7. สุข มีความสุข 8. ทุกข มีความทุกข์

ขย่องมงคลที่พระองค์ตรัสไว้แล้วเหล่านี้ จึงตรัสคาถาสุดท้ายนี้ว่า

(25) เอตาสานิ กตวาน สหุคฺคตมปฺปราชิตา
 สหุคฺคต สโตถิ คจฺจนฺติ คนฺเดสํ มงฺคฺลนฺตฺตมํ.

(เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายกระทำมงคลทั้งหลายเช่นนี้แล้ว เป็นผู้ไม่พ่ายแพ้ในที่ทั้งปวง ย่อมถึงความสวัสดิ์ในที่ทั้งปวง ข้อนี้เป็นมงคลอันสูงสุดของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเหล่านั้น) ขนทั้งหลายทำคือกระทำมงคลทั้งหลายมีการไม่คบคนพาลเป็นต้น ตามที่ข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้วเหล่านี้เป็นผู้ไม่แพ้ในที่ทั้งปวง คือจะถูกผู้ใดผู้หนึ่งในบรรดาข้าศึกทั้ง 4 มีชัชฌมาร กิเลสมาร อภิสังขารมาร และเทวบุตรมารเอาชนะไม่ได้ หมายความว่า เป็นผู้ปราบมารทั้ง 4 ได้ด้วยตัวเอง. ม อักษรในคาถานี้ หมายความว่า เป็นเพียงอักษรเชื่อมบทเท่านั้น. หลายบทว่า สหุคฺคต สโตถิ คจฺจนฺติ หมายความว่า เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายครั้งได้ทำมงคลเช่นนี้แล้วจะถูกมารทั้ง 4 เอาชนะไม่ได้ ย่อมถึงความสวัสดิ์ในที่ทั้งปวง คือในโลกนี้และโลกหน้า ในที่อื่นและในที่จึงกรม เป็นต้น เพราะไม่มีอาสวะ ความคับแค้นและความเจ้าร้ออันจะพึงเกิดขึ้นเพราะการคบคนพาลเป็นต้น. อธิบายว่า เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเป็นผู้ไม่มีอุบัตหะ ไม่มีอุปสรรค เป็นผู้มีความเกษมสำราญ ไม่มีภัยเฉพาะย่อมถึงความสวัสดิ์. พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเทศนาจบลงด้วยบาทคาถาว่า คนฺเดสํ มงฺคฺลนฺตฺตมํ. พระสูตรที่ชื่อว่า มงฺคฺลสูตร เพราะชี้แจง แสดง ประกาศ มงคลทั้งหลาย. สูง ธาตุ ใช้ในความหมายว่าประกาศ. การอธิบายข้อความที่เป็นปมปัญหาในมงคลสูตรจบแล้ว.

(รัตนสูตร)

(26) ต่อไปนี้จะอธิบายรัตนสูตร. รัตนสูตรเป็นอย่างไร. ได้ยินว่าเมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จถึงเมืองเวสาลี ท้าวสักกเทวราชเสด็จมาพร้อมด้วยหมู่เทวดา. โดยส่วนมากมนุษย์ทั้งหลายพากันหนีไปเพราะการประทุษร้ายของเทวดาชั้นผู้ใหญ่. พระผู้มีพระภาคประทับยืนที่ประตูพระนคร ทรงเรียกพระอานนท์เถระมาแล้วรับสั่งว่า ลูก อานนท์ เธอจงเรียนเอารัตนสูตร คือเอาอุปกรณ์ในการประกอบพิธีกรรมเที่ยวทำปริตรทางกำแพงทั้ง 3 ของเมืองเวสาลี พร้อมกับลิจฉวีราชกุมารทั้งหลาย. พระอานนท์ครั้งเรียนเอารัตนสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้

เพื่อกำจัดอุบิทธวะเหล่านี้ที่ประตู เมืองเวสาฬหในวันทีเสด็จถึงเมืองเวสาฬห เมื่อจะสวดเพื่อการ
ป้องกันจึงถือเอาบาตรของพระพุทธเจ้าตักน้ำเทียวประพรมทั่วพระนคร. เมื่อพระเถระเพียง
แต่กล่าวว่าย กิณฺณิ เท้านั้น เหล่าอมนุษย์ที่อาศัยอยู่ตามกองขยะและฝาเรือน ซึ่งยังไม่
หนีไปในตอนแรกก็พากันหนีไปทางประตูทั้ง 4. ฝ่ายพระอานนท์เถระเทียวกระทำการ
อารักขาเมืองเวสาฬหกลับมาพร้อมกับชาวเมืองเวสาฬหแล้วจึงนั่งในที่อันสมควรแห่งหนึ่ง.
ณ ที่นั้นพระผู้มีพระภาคเมื่อจะทรงแสดงรัตนสูตรแก่ชาวเมืองเวสาฬหทั้งหลายจึงทรงสวดคาถา
แรกนี้ว่า

(27) ยานีธ ภูตานิ สภาคคานิ
ภูมฺมานิ วา ยานิ ว อนุตฺติกุเช
สพฺเพ ว ภูตา สุมฺนา ภวนฺตุ

(หมู่ภูตประจำถิ่นเหล่าใด ประชุมกันแล้วในนครนี้ก็ดี ภูตเหล่าใดประชุมกันแล้วในอากาศก็ดี
ขอหมู่ภูตทั้งปวงจงเป็นผู้ดีใจ) ในคาถาแรกนั้น คำว่า ยานิ ได้แก่เช่นใด จะมีเกียรติ
ศักดิ์ศรีน้อยหรือมากก็ตาม. คำว่า อธิ หมายถึงภูตทั้งหลายที่มีอยู่ในประเทศนี้เริ่มตั้งแต่
จาตุมหาราชิก จนกระทั่งถึงหมู่สัตว์ที่อยู่ภายใน. บทว่า สภาคคานิ ได้แก่ประชุมกันแล้ว.
บทว่า ภูมฺมานิ ได้แก่ ภูตทั้งหลายที่ยังเกิดบนพื้นดิน. วา สัพฺเพ ใช้ในความหมายว่า
หรือว่า. เพราะฉะนั้นพระผู้มีพระภาคครั้งทรงกำหนดครั้งที่หนึ่งว่า ยานีธ ภูตานิ
สภาคคานิ แล้ว เพื่อจะทรงกำหนดเป็นครั้งที่สอง จึงตรัสว่า ยานิว อนุตฺติกุเช.
อธิบายว่า ภูต เหล่าใดที่เกิดในอากาศมาประชุมพร้อมกันในประเทศนี้. ในคำว่า
ภูตานิ นี้ ภูตทั้งหลายที่ยังเกิดขึ้นตั้งแต่สวรรค์ชั้นยามา จนถึงชั้นอกนิฏฐภพ ที่มีปรากฏ
ในอากาศ ยังเกิดในวิมาน หิงทราบว่า ภูตในอากาศ. คำว่า ภูตประจำอากาศ จนถึง
ภูเขาลิเนรุ ภูตทั้งหลายที่สถิตอยู่ตามต้นไม้และเถาวัลย์เป็นต้น ภูตที่เกิดบนพื้นดินและที่
เกิดบนดิน ภูตเหล่านั้นทั้งหมดที่เกิดขึ้นตามต้นไม้ เถาวัลย์ และภูเขา เป็นต้น ที่เกิดกับพื้นดิน
บนพื้นดิน หิงทราบว่า ภูตประจำพื้นดิน. คำว่า สพฺเพ หมายถึงไม่มีเหลือ. คำว่า ว
ใช้ในความหมายว่าจำกัดลงไป. อธิบายว่าไม่เว้นแม้แต่ผู้เดียว. คำว่า ภูตา หมายถึง
พวกอมนุษย์. บทว่า สุมฺนา ภวนฺตุ อธิบายว่า จงถึงความสุข เกิดมีดีและโสมนัส.

นิบาตทั้งสองคือ อโถ และ ปิ ใช้ในความหมายว่า การยึดพากย์ (ปรณิยค) เพื่อประกอบไว้ ในกึ่งคือหน้าทีอื่น. บทว่า สกุกจจํ สุตตฺตฺ ภาสิตํ ได้แก่ ทำให้เป็นประโยชน์ทำไว้ในใจ รวบรวมโดยใจทั้งหมด แล้วจึงฟังเทศนาของเราอันจะนำมาซึ่งทิพยสมบัติและโลกุตตรสุข. ทรงประกอบสัควไว้ในสมบัติคือเหตุแห่งสมาธิและปัญญา จึงทรงจบพระคาถา. จะกล่าวคาถาที่สองว่า คสุมา ทิ ภูตา. ในคาถานั้นบทว่า คสุมา เป็นคำกล่าวเหตุ. บทว่า ภูตา เป็นคำเรียกเชิญ. บทว่า นิสาเมถ ได้แก่จงฟัง. บทว่า สหุเพ ได้แก่ไม่มีเหลือ. หลายบทว่า เมตฺตํ กโรถ มานุสฺสึยา นั้นมีอธิบายว่า ท่านทั้งหลายจงตั้งเมตตา คือความเป็นมิตรให้แก่ความเป็นผู้มีอัธยาศัยที่เป็นประโยชน์ต่อมนุษย์และชุมชนผู้เกิดโดยชาติของมนุษย์ที่ถูกอุบัติทวะคุกคาม. พระผู้มีพระภาคเมื่อทรงแสดงประโยชน์เกื้อกูลแม้แก่เหล่ามนุษยชาติและชุมชนทั้งสองอย่างนี้แล้ว จึงตรัสว่า ท่านทั้งหลายจงกระทำเมตตาแก่มนุษยชาติและชุมชน. บัดนี้พระผู้มีพระภาคเมื่อจะทรงแสดงอุปการะ จึงตรัสว่า

(28) ทิวา จ รตุโต จ ทรนฺติ เย หลี
คสุมา ทิ เน รกฺขถ อปฺปมตฺตา.

(ท่านทั้งหลายจงเป็นผู้ไม่ประมาท รักษาเหล่ามนุษย์ ผู้กระทำการบูชาทั้งกลางวันและกลางคืนเถิด)

บาทคานานั้นมีอธิบายว่า มนุษย์เหล่าใดสร้าง เทวดาแม้ด้วยภาพเขียนและแกะด้วยไม้เป็นต้นแล้ว เข้าไปยังรุกข เจริญเป็นต้นทำพิธีกรรม เช่นสรวงในเวลากลางวันและทำพิธีกรรมในเวลากลางคืนวันข้างแรม เป็นต้นอุทิศ เทวดาทั้งหลายหรือถวายสลากภัตต์เป็นอาทิทำพิธีกรรมอุทิศแต่อารักข เทวดา จนถึงการมอบบิณฑิทานให้ส่วนบุญแก่พรหมและเทวดาทั้งหลาย และทำพิธีกรรมในเวลากลางคืนด้วยการยกภัตตราดประทีป ประดับมาลัยและจัดให้มีการฟังธรรมตลอดคืนอันรุ่งเป็นต้น มนุษย์เหล่านั้นพวกท่านจะไม่ฟังอารักขาได้อย่างไร. ท่านทั้งหลายจงเป็นผู้ไม่ประมาท รักษา คัมภีระ มนุษย์ทั้งหลายเหล่านั้นเพราะการกระทำพิธีกรรม ท่านทั้งหลายจงนำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ออกไป และจงนำมาแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่มนุษย์เหล่านั้น เพราะพวกเขาได้กระทำพิธีกรรมอุทิศท่านทั้งหลายทั้งกลางวันและกลางคืนอย่างนี้.

(29) ในคานานัน บทว่า ยงฺกิญฺจึ ความว่า ท่านหมายเอาทั้งหมดโดยไม่ได้กำหนดไว้. บทว่า ริดฺดี ได้แก่ ทรัพย์. จริงอยู่ที่ทรัพย์นั้นชื่อว่า ริดตะ เพราะทำให้เกิดความปลื้มใจ. ทรงแสดงมนุษย์โลกด้วยบทว่า อิธ วา. ทรงแสดงโลกที่เหนือจากมนุษย์โลกนั้นด้วยบทว่า หูริ วา. ทรัพย์เครื่องปลื้มอันใดสำหรับมนุษย์ที่เป็นทรัพย์ในการแลกเปลี่ยนและที่ใช้เป็นเครื่องประดับ เครื่องอุปโภคและเครื่องบริโภคมีทอง เงิน แก้วมุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ แก้วประพาฬ แก้วทับทิมและแก้วลายเป็นคันและทรัพย์เครื่องปลื้มใจอันใด สำหรับนาคและครุฑเป็นคันที่อุบัติในภพทั้งหลายอันกว้างหลายร้อยโยชน์ในวิมานรัตนะ ๗ ภาคพื้นดินที่ลาดด้วยทราย แก้วมุกดาและแก้วมณี ทรัพย์เครื่องปลื้มอันนั้น ก็เป็นอันแสดงแล้วด้วยบททั้งสองนี้. บทว่า สกุเคสุ วา ได้แก่ สูงสุด ประเสริฐสุด ไม่น้อย น่าเอิบอาบใจ. อีกอย่างหนึ่ง รัตนะอื่นใดที่มีอยู่ในพื้นดิน มหาสมุทรและภูเขาศิมพานต์ เป็นคัน ไม่มีเจ้าของ รัตนะอื่น ๆ เหล่านั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้วด้วยบาทคานานี. ศัพท์ว่า น ในบาทคานานีว่า น โน สมํ อตุถิ ตถาคเตน ใช้ในความหมายปฏิเสธ. ศัพท์ว่า โน ใช้ในความหมายว่า ปฏิเสธความหมายอย่างอื่น. บทว่า สมํ ได้แก่ การเทียบ. บทว่า อตุถิ แปลว่า มีอยู่. บทว่า ตถาคเตน ได้แก่ด้วยพระพุทธเจ้า. ท่านอธิบายไว้อย่างไร. ท่านอธิบายไว้ดังนี้ ทรัพย์เครื่องปลื้มใจและรัตนะอันใดที่ พระผู้มีพระภาคทรงประกาศไว้แล้ว บรรดาทรัพย์เครื่องปลื้มใจและรัตนะเหล่านั้น รัตนะ แม้สักอย่างเดียวที่เสมอด้วยพุทธรัตนะ ไม่มีเลย. ในที่นี้เป็นเพียงการอธิบายโดยย่อ. สำหรับคานานันมีอธิบายดังต่อไปนี้. ทรัพย์หรือรัตนะอย่างใดอย่างหนึ่ง มีอยู่ในโลกนี้หรือ โลกหน้าหรือในสวรรค์. รัตนะคือพระพุทธเจ้านั้นไม่เสมอกับทรัพย์หรือรัตนะที่มีอยู่ในโลกนี้ หรือโลกอื่นหรือในสวรรค์นั้น. โดยคุณเหล่านั้นชื่อว่าเป็นสิ่งที่ประณีต ถ้าหากว่าคานานันเป็นจริง เมื่อเป็นอย่างนั้นด้วยคำสำคัญนี้ขอความสวัสดิ์จึงมี คือขอความดีงาม ความมีประโยชน์ จึงมี ได้แก่ความไม่มีโรค ความไม่มีอุปสรรค จึงมีแก่สัตว์ทั้งหลายเหล่านี้. ด้วยคานานีเพียง

พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ความสวัสดิก็เกิดขึ้นแก่ราชสกุล ภัยก็สงบไป อำนาจของคาถานี้ เป็นที่ยอมรับของเหล่าอมนุษย์ทั้งหลายในแสนโกฏิจักรวาล.

พระผู้มีพระภาคครั้งตรัสสั่งจวจนะด้วยพุทธคุณเหล่านี้แล้ว บัดนี้ทรงปรารภที่จะตรัส ด้วยพระธรรมคุณ คือพระนิพพาน จึงตรัสว่า

(30) พระสากยมุนี มีพระทศัยดำรงมั่น ได้บรรลุธรรมอันใดเป็นที่สิ้นกิเลส เป็นที่สิ้นราคะ เป็นอมฤตธรรมอันประณีต สิ่งใดที่เสมอด้วยพระธรรม นั้นย่อมไม่มี ข้อนี้ก็เป็นที่ระคนะอันประณีตในพระธรรม ด้วยคำสั่งนี้ ขอความสวัสดิจงมี.

คำอธิบายของคาถานั้นมีดังนี้ ความสิ้นไป กล่าวคือการทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน อีกอย่างหนึ่งการสิ้นราคะ กล่าวคือหนทางแห่งการสิ้นนิโรธโดยไม่เกิดขึ้นอีก. อีกอย่างหนึ่ง พระนิพพานนั้นเองชื่อว่าปราศจากราคะเป็นต้นโดยการประกอบและโดยอารมณ์, สิ่งที่ไม่เกิดขึ้นได้แก่ ไม่ตาย โดยความหมายว่า เป็นสิ่งสูงสุด คือโดยความหมายว่าเป็นสิ่ง ประเสริฐสุด ชื่อว่า อมตธรรม. บทว่า ยทชฺชคา ได้แก่บรรลุ พบได้กระทำให้แจ้ง ด้วยกำลังญาณของคนซึ่งพระนิพพานนั้น. บทว่า สากยมุนี ได้แก่ ชื่อว่าสากยะเพราะ เป็นโอรสของสกุลสากยะ ชื่อว่า มุนี เพราะประกอบด้วย โมนะยธรรม. มุนีคือสากยะ ชื่อว่าสากยมุนี. บทว่า สมาทิตโต ได้แก่ผู้มีจิตตั้งมั่นแล้วด้วยสมาธิที่เป็นอริยมรรค. ธรรมชาติใด ๆ ที่เสมอด้วยธรรมที่พระสากยมุนีทรงบรรลุที่มีนามว่า ชยะ เป็นต้นนั้นไม่มี. บัดนี้ เพื่อระงับอุบัททวะที่เกิดแก่สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น ทรงอาศัยความที่ระคนะคือพระนิพพาน ไม่มีธรรมอื่นเสมอเหมือนด้วยคุณทั้งหลายคือความเป็นธรรมเป็นที่สิ้นกิเลส สำรอกกิเลส เป็นอมตะธรรมและเป็นธรรมอันประณีตจึงทรงประกาศสั่งจวจนะว่า

แม้ข้อนี้ก็เป็นที่ระคนะอันประณีตในธรรมด้วยสั่งจวจนะนี้ ขอความสวัสดิจงมี.

(31) เนื้อความของสั่งจวจนะนั้นพึงทราบตามนัยที่กล่าวไว้แล้วในคาถาดังนั้น. พวก อมนุษย์ในแสนโกฏิจักรวาล หากันยอมรับพุทธอาญาแห่งพระคาถานี้.

พระผู้มีพระภาคครั้งตรัสสั่งจวจนะด้วยคุณแห่งนิพพานธรรมอย่างนี้แล้ว บัดนี้
ทรงปรารภที่จะตรัสด้วยคุณแห่งมรรคธรรม จึงตรัสว่า

(๓๒) พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุดทรงสรรเสริญ สมาธิอันใดว่าเป็นธรรมอันสะอาด
บังเกิดทั้งหลายกล่าวสมาธิอันใดว่าให้ผลโดยลำดับ สมาธิอื่น เสมอด้วยสมาธิ
นั้นไม่มี แม้ข้อนี้ก็ เป็นวัชระอันประณีตในพระธรรม ด้วยคำสัตย์นี้ ขอความ
สวัสดีจงมี.

เนื้อความของคานานันมีดังนี้. พระพุทธเจ้าผู้เป็นสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้รู้ ผู้ประเสริฐ
ผู้สูงสุด ผู้เป็นที่น่ายกย่อง ทรงสรรเสริญ ทรงยกย่อง ทรงประกาศ. บังเกิดทั้งหลาย
กล่าวถึงสมาธิอันใดว่า เป็นอนันตริกสมาธิ (สมาธิเกิดในลำดับ) เพราะอำนาจผลแน่นอน
ในลำดับการปฏิบัติของตน. ไม่มีอันตรายใด ๆ ที่ห้ามการเกิดผลแห่งอนันตริกสมาธินั้น
เมื่อสมาธิอันเป็นวัชระเกิดขึ้นแล้ว. บทว่า สุจิ ได้แก่ความดับโดยสิ้นเชิง เพราะ
การตัดมลทินคือกิเลส. สมาธิอะไร จะเป็นรูปาวจรสมาธิก็ตาม อรูปาวจรสมาธิก็ตาม
ที่ เสมอด้วยอนันตริกสมาธิที่พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐทรงสรรเสริญไว้แล้วย่อมไม่มี. เพราะอะไร
เพราะถึงแม้บุคคลที่เกิดขึ้นในพรหมโลกนั้นยังกลับเกิดขึ้นในนรกเป็นต้นได้อีก เพราะเหตุที่ได้
เจริญรูปาวจรสมาธิและอรูปาวจรสมาธินั้นและเพราะการถอนรากของการเกิดขึ้นในที่ทั้งปวง
ของพระอริยมงคล เพราะเหตุที่ได้เจริญอนันตริกสมาธินี้. พระผู้มีพระภาคครั้งตรัสความที่
อนันตริกสมาธิไม่ เสมอด้วยสมาธิอื่นอย่างนี้แล้ว บัดนี้ ทรงอาศัยความไม่เหมือนกันของ
มรรคธรรมวัชระโดยนัยก่อนจึงทรงประกอบคำสัตย์นี้. ส่วนคำที่เหลือในที่นี้ก็ มี เช่นเดียวกัน

พระผู้มีพระภาคครั้งตรัสสั่งจวจนะด้วยคุณของพระธรรมอย่างนี้แล้ว บัดนี้ทรงปรารภ
ถึงคุณของพระสงฆ์ จึงตรัสว่า

(๓๓) บุคคลทั้งหลายเหล่าใดมี ๘ จำพวก ๔ คู่ ผู้มีสัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญแล้ว
บุคคลเหล่านั้น เป็นสาวกของพระสุคต ควรแก่ทักษิณา ทานทั้งหลายที่บุคคล
ถวายในท่านเหล่านั้น เป็นสิ่งที่มีผลมาก แม้ข้อนี้ก็ เป็นวัชระอันประณีตใน
พระสงฆ์.

บทว่า เย บุคฺคลา ได้แก่สัตว์เหล่าใด. สักพฺว่า อฏฺฐ เป็นการกำหนดนับจำนวนสัตว์เหล่านั้น. จริงอยู่สัตว์เหล่านั้นมี 8 จำพวกคือ ผู้ปฏิบัติ 4 ผู้ตั้งอยู่ในผล 4. บทว่า สติ ปสฺสุรฺรา ได้แก่ เป็นผู้ที่สัตบุรุษ คือพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระสาวก เทวดาและมนุษย์เหล่าอื่นสรรเสริญแล้ว. สัตว์เหล่านั้นได้แก่พระโสดานัน 3 คือ เอกพีธี โกสังโกละและสัดดักขัตตปุรมะ¹² พระสกทาคามี 3 พวก คือผู้บรรลุลิขิตกามภ รูปภ และอรูปภ, พระโสดายันและพระสกทาคามีเหล่านั้นทั้งหมดมี 24 พวก โดยปฏิปทา 4, พระอนาคามีในเทวชั้นอวิหามี 5 พวก คือ อันตรปรีนิพพายี อุพทัจจ-ปรีนิพพายี สสังขารปรีนิพพายี อสังขารปรีนิพพายี อุทังโสโคกนิฏฐคามี,¹³

¹² 1. เอกพีธี ผู้มีพิษคืออัคคภาพอันเดียว คือเกิดอีกครั้งเดียวกับบรรลุลิขิตกามภ.

2. โกสังโกละ ผู้ไปจากสกุลสูงสุด คือเกิดในสกุลสูงอีก 2 - 3 ครั้ง หรือเกิดในสกุลอื่นอีก 2 - 3 ภพ ก็จักบรรลุลิขิตกามภ.

3. สัดดักขัตตปุรมะ ผู้มีเจ็ดครั้งเป็นอย่างยิ่ง คือเกิดในสกุลดีอย่างมากเพียง 7 ครั้ง ก็จักบรรลุลิขิตกามภ.

¹³ พระอนาคามี 5 คือ

1. อันตรปรีนิพพายี ผู้ปรีนิพพานในระหว่างคือเกิดในสุทธาวาสภโคกภหนึ่งแล้ว อายุยังไม่ถึงกึ่งกับปรีนิพพานโดยกิเลสปรีนิพพาน

2. อุพทัจจปรีนิพพายี ผู้จวนจะถึงจึ่งปรีนิพพาน คืออายุถึงกึ่งจวนจะถึงสิ้นอายุจึ่งปรีนิพพาน

3. อสังขารปรีนิพพายี ผู้ปรีนิพพานโดยไม่ต้องใช้แรงชักจูง คือปรีนิพพานโดยง่ายไม่ต้องใช้ความเพียรมากนัก

4. สสังขารปรีนิพพายี ผู้ปรีนิพพานโดยใช้แรงชักจูงคือปรีนิพพานโดยต้องใช้ความเพียร

5. อุทังโสโคกนิฏฐคามี ผู้มีกระแสในเบื้องบนไปสู่อกนิฏฐภพ คือเกิดในสุทธาวาสภโคกภหนึ่งแล้วก็ตาม จะเลื่อน เกิดต่อไปจนถึงอกนิฏฐภพแล้วจึงจะปรีนิพพาน

พระอนาคามีในเทพชั้นอติปา สุธัสสา สุธัสสี ก็มีชั้นละ 5 พวกเหมือนกัน, ส่วนในเทพชั้น อภินิหาร มี 4 พวก เว้นอุทซังโสโต, รวมพระอนาคามี 24 พวก, พระอรหันต์มี 2 พวก คือ สุขวิวัสสกะ และ สมถยานิกะ,¹⁴ พระอริยมุคคผู้ตั้งอยู่ในมรรค 4 พวก, รวมเป็นพระอริยมุคค 54 พวก, พระอริยมุคคเหล่านั้นทั้งหมดคู่ด้วย 2 พวก คือ ฝ่ายศรัทธาธุระและปัญญาธุระรวมเป็น 108 พวก. บุคคลที่พระผู้มีพระภาคทรงยกขึ้นแสดงไว้โดยพิสดารว่าพระอริยมุคคเหล่านั้นทั้งหมดมี 8 พวกก็ดี 108 พวกก็ดี ว่าโดยสังเขปผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค ผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผลรวมเป็น 1 คู่ อย่างนี้จนถึงผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตมรรคและอรหัตตผล รวมเป็น 1 คู่ รวมทั้งหมดเป็น 4 คู่ บทว่า เต ทกฺขิณฺเอยฺยา ความว่า พระอริยมุคคเหล่านั้นทั้งหมดย่อมควรแก้ทุกขิณฯ คือ ย่อมควรแก้ทาน ดังนั้นจึงชื่อว่า ทกฺขิณฺเอยฺเย. ไทยธรรมที่บุคคลเชื่อกรรมและผลของกรรมไม่คำนึงถึงว่าภิกษุรูปนี้จักทำกิจกรรมเป็นหมอยาหรือกิจกรรมการรับใช้อันนี้แก่เรา ดังนี้เป็นต้นแล้วถวายชื่อว่า ทกฺขิณฺฯ, บุคคลผู้ประกอบด้วยคุณสมบัติเป็นต้น และบุคคลเหล่านี้ผู้เป็นเช่นนั้น ชื่อว่าย่อมสมควรแก้ทุกขิณฺฯ นั้น ด้วยเหตุนี้พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า เต ทกฺขิณฺเอยฺยา. พระสาวกเหล่านั้นทั้งหมดทั้งพระวณะคือโอวาทของพระผู้มีพระภาค ผู้ทรงพระนามว่า พระสุคต เพราะเสด็จไปสู่สถานที่อันงดงาม เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่าสาวก. ท่านที่เป็นสาวกเหล่านี้ได้ฟังแล้วทำกิจที่ควรทำ คือปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมบรรลุผล เพราะฉะนั้นพระผู้มีพระภาคจึงตรัสเรียกท่านเหล่านั้นว่า สาวก. บทว่า เอเตสุ กิณฺณานิ มหฺบุพฺผลานิ ความว่า ท่านทั้งหลายแม้เล็กน้อยที่ถวายในสาวกของพระสุคตเหล่านี้ ชื่อว่ามีผลมากเพราะเป็นทานที่เข้าถึงความเป็นทกฺขิณฺฯ วิสุทธีฝ่ายปฏิบัติ (ผู้รับ).

¹⁴ พระอรหันต์ 2 คือ

1. สุขวิวัสสกะ ผู้เห็นแจ้งอย่างแท้จริง คือท่านผู้มีได้ฉาน สำเร็จอรหันต์ ด้วยเจริญวิปัสสนาล้วน ๆ
1. สมถยานิกะ ผู้มีสมถะเป็นยาน คือท่านผู้เจริญสมถะจนได้ฉานสมาบัติ แล้วจึงเจริญวิปัสสนาค่อยจนได้สำเร็จอรหันต์

พระผู้มีพระภาคครั้งตรัสคุณของพระสังฆวัชระโดยหมายถึงผู้ตั้งอยู่ในมรรคและผลอย่างนี้แล้ว บัดนี้ ทรงอาศัยคุณเหล่านั้นจึงประกอบสังฆจวนะว่า อิทมปิ สงฺเข รตนํ ปณีตํ (แม้ข้อนี้ก็ เป็นวัชระอันประณีตในพระสงฆ์). เนื้อความของสังฆจวนะนั้นพึงทราบโดยนัยที่กล่าวไว้แล้วในตอนแรก. คำที่เหลือก็เป็นเช่นเดียวกับที่กล่าวไว้ในตอนแรกนั้นเอง.

(34) พระผู้มีพระภาคครั้งตรัสสังฆจวนะด้วยคุณของสังฆวัชระ โดยหมายถึงผู้ตั้งอยู่ในมรรคและผลอย่างนี้แล้ว. บัดนี้จึงทรงปรารภที่จะตรัสด้วยคุณของพระขีณาสพทั้งหลาย ผู้เสวยสุขในสมาบัติ บางท่านเหล่านั้น จึงตรัสว่า

พระอริยมุคคฺลเหล่าใดในศาสนาของพระโคตม ประกอบดีแล้ว มีใจมั่นคง มีความใคร่ออกไปแล้ว พระอริยมุคคฺลเหล่านั้น บรรลุพระอรหัตผลที่ควร บรรลุ ก้าวเข้าสู่พระนิพพาน ได้ความดับกิเลสโดยเปล่า ๆ แล้วเสวยผลอยู่ ข้อนี้ก็ เป็นวัชระอันประณีตในพระสงฆ์.

บาทคานานั้นมีอธิบายว่า พระอริยมุคคฺลเหล่าใดที่ประกอบดีแล้ว คือประกอบ ด้วยดี. อธิบายว่า ละอเนสนา การแสวงหาที่ไม่เหมาะสมหลายอย่างเสียแล้ว อาศัย การเลี้ยงชีวิตที่บริสุทธิ์ เริ่มประกอบคนไว้ในวิภัสสนา. บทว่า สุปฺปยุตฺตา ได้แก่ ประกอบด้วยกายและวจีอันหมดจดดี. บทว่า มนสา ทหฺเหณ ได้แก่ด้วยใจที่หนักแน่น. อธิบายว่าด้วยใจที่ประกอบด้วยสมาธิมั่นคง. บทว่า นิฏฺเฏกาภิโน ได้แก่ผู้ไม่อาศัยด้วย กายและชีวิต มีความพยายามที่จะออกจากกิเลสทั้งปวง อันผู้มีปัญญาจะกระทำแล้วด้วยความเพียร. บทว่า โคตมสาสนมฺหิ ได้แก่ ในศาสนาของพระตถาคตผู้มีพระนามว่า โคตม โดยพระโคตรนั้น. พระอริยสาวกเหล่านั้นบรรลุธรรมที่ควรบรรลุ คือบรรลุ พระอรหัตต์ อีกอย่างหนึ่ง ที่ชื่อว่าบรรลุธรรมที่ควรบรรลุได้แก่บรรลุพระนิพพานอันเป็นอมตะ. บทว่า วิคฺยฺห ได้แก่เข้าถึงโดยอารมณ์. บทว่า ลหฺฐธา แผลว่าได้แล้ว. บทว่า มุธา ได้แก่ได้โดยไม่มีคำ คือไม่ทำคำแม้แต่เพียงภาคึกหนึ่ง. บทว่า นิพฺพุติ ได้แก่ ผลสมาบัติ ที่ระงับความกระวนกระวายด้วยอำนาจกิเลส. บทว่า ญฺญุชฺชานา ได้แก่ เสวยอยู่. ท่านอธิบายไว้อย่างไร ท่านอธิบายว่า ชนเหล่าใดในศาสนาของพระโคตมนี้ ชื่อว่า ประกอบดีแล้ว เพราะถึงพร้อมด้วยศีล ชื่อว่ามีใจหนักแน่น เพราะถึงพร้อมด้วยสมาธิ ชื่อว่า

ปราศจากความใคร่ เพราะถึงพร้อมด้วยปัญญา คนเหล่านั้น เข้าถึงอมตะด้วยสัมมาปฏิบัตินี้ เป็นผู้ได้เปล้า ๆ เสวยความดับ (กิเลส) ซึ่งเข้าใจได้ว่า ผลสมาบัติ ชื่อว่า บรรลุคุณที่ควรบรรลุ. หิงทราบเนื้อความของคาถาว่า อิทธิปิ สงฺเข รตนํ ปณีตํ นั้น โดยนัยที่กล่าวแล้วในครั้งก่อน. อนึ่งแม้คำที่เหลือในบาทคาถานี้ก็เป็น เช่นเดียวกับที่ได้กล่าวไว้แล้ว.

(35) บัดนี้ พระผู้มีพระภาค ทรงปรารภที่จะตรัสโดยคุณของพระโสคาบันเท่านั้น ที่ปรากฏแก่ชนหมู่มาก จึงตรัสว่า

เสาเชื่อนที่ฝังลงดินแล้วไม่หวั่นไหวด้วยพายุที่พัดมาจากทิศทั้ง 4 ด้าน ผู้สังเกตเห็นอริยสังทั้งหลายเราเรียกผู้นั้นว่าเป็นสัตบุรุษผู้ไม่หวั่นไหวด้วยโลกธรรม ฉะนั้น ข้อนี้ก็เป็นที่ระคนะอันประณีตในพระสงฆ์ ด้วยสังจวงนะ นี้ ขอความสามัคคีจงมี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิทธิปิไล ความว่า เสาที่ทำได้ด้วยไม้แก่นหรือเสาดินที่อยู่ภายในพื้นดิน คือที่เขาขุดดินแล้วฝังไว้ คือดอกในที่มีประมาณ 8 สอกบ้าง 10 สอกบ้าง ภายในธรณีประจวบ เพื่อป้องกันประทุพทุฐนคร. บทว่า จตุทฺทิก วาเดกิ ได้แก่ลมที่มาจากทิศทั้ง 4. บทว่า อสมฺมปฏฺยมิโย ได้แก่ไม่สามารถที่จะให้เคลื่อนไหวคือหวั่นไหวได้. บทว่า ลียา แปลว่า หิงเป็น. หลายบทว่า โย อริยสงฺจจาณี อเวจฺจ ปฐุสฺสตี แปลว่า ผู้ที่ยังเห็นอริยสัง 4 ด้วยปัญญา อธิบายว่า เราเรียก คือกล่าวถึงบุคคลนั้นว่าเป็นสัตบุรุษ คือบุรุษผู้สูงสุด. มีคำอธิบายว่า บุคคลนั้น เป็นผู้ไม่หวั่นไหวด้วยลมคือวาทะของเดียรฉัตรทั้งปวง คือเป็นผู้ที่ใคร ๆ ไม่สามารถจะให้หวั่นไหวคือเคลื่อนไหวจากทัศนะนั้นเหมือนเสาเชื่อนที่ไม่หวั่นไหวด้วยลมที่พัดมาจากทิศทั้ง 4 ฉะนั้น. เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าวคำอธิบายไว้ว่า เสาเชื่อน ลงรากลึก ฝังอย่างดี ไม่หวั่นไหว ไม่เคลื่อนไหว คือไม่หวั่นไหวด้วยลมเป็นต้นแม้จากทิศบูรพา. นี้เป็นเนื้อความโดยย่อ. คำที่เหลือก็เป็น เช่นเดียวกับที่ได้กล่าวไว้แล้วในตอนต้น.

(36) บัดนี้ พระผู้มีพระภาคทรงปรารภที่จะตรัส ด้วยคุณของพระโสดาบันสักคักชัตตอุปมะ
นึ่งน้อยของพระโสดาบันทั้งหมดบรรดาพระโสดาบัน 3 ประเภท จึงตรัสว่า

พระโสดาบันเหล่าใด กระทำให้แจ้งซึ่งอริยสังขทั้งหลายที่พระศาสดาผู้มีปัญญา
อันลึกซึ้งซึ่งแสดงแล้ว พระโสดาบันเหล่านั้น ถึงแม้เป็นผู้ประมาทอยู่ ท่าน
ก็จะไม่ถือเอาภพที่ 8 แม้ข้อนี้ก็เป็นที่ระมัดระวังประณีตในพระสงฆ์ ด้วย
สังจัจจนะนี้ ความความสวัสดีจึงมี.

คำว่า เย อริยสัจจามี ได้แก่พระอริยบุคคลเหล่าใด. บทว่า วิภาวณฺฺติ
ได้แก่กำจัดความมืดคือกิเลส อันปกปิดสังขแล้วทำให้ปรากฏแจ่มแจ้งแก่ตนด้วยแสงสว่าง
แห่งปัญญา. บทว่า คมฺภีรปญฺเญน ได้แก่ อันพระผู้มีพระภาคผู้มีปัญญา มีกำลัง ซึ่ง
ใคร ๆ ไม่ได้ด้วยญาณของโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก ด้วยพระปัญญาที่หาประมาณมิได้
ท่านอธิบายว่า ผู้เป็นสักคักชัตต. บทว่า สุเทสิตานิ ได้แก่ทรงแสดงด้วยดี โดยนัยนั้น ๆ
มีสมาสันนัย อัปพยาสันนัย สากัลลนัย และเวกัลลนัยเป็นต้น. บุคคลผู้มีอริยสังขอันอบรมแล้ว
เหล่านั้น อาศัยฐานะแห่งความประมาท มีความเป็นเทวราชและความเป็นพระเจ้า
จักรพรรดิเป็นต้น เป็นผู้ประมาทอย่างร้ายแรง พระอริยบุคคลเหล่านั้นย่อมไม่ถือเอาภพ
ที่ 8 เพราะนามรูปนั้นดับไป เพราะตั้งอยู่ไม่ได้ในภพที่ 7 นั้นเอง ก็จักเริ่มวิมัสสนาแล้ว
บรรลุพระอรหันต์. คำที่เหลือก็มีนัยตามที่กล่าวแล้ว.

(37) บัดนี้พระผู้มีพระภาค ทรงปรารภที่จะตรัสด้วยคุณที่แปลกจากบุคคลอื่นที่ยังละการ
ถือภพไม่ได้ของพระอริยบุคคลนั้นแม้ยังถือภพ 7 ภพ จึงตรัสว่า

สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีสัพพตปรามาส อันใดอันหนึ่ง ยังมีอยู่ ธรรมเหล่านั้น
พระโสดาบันละได้แล้วพร้อมด้วยทัสสนสมบัติ อนึ่งพระโสดาบันเป็นผู้พ้นแล้ว
จากอภายทั้ง 4 ไม่อาจที่จะทำอภิชานทั้ง 6 (อนันตริยกรรม 5 และการเข้ารีต)
แม้ข้อนี้จะเป็นที่ระมัดระวังประณีตในพระสงฆ์ ด้วยสังจัจจนะนี้ ขอความสวัสดีจึงมี.

ในพระคทานั้น ธรรมทั้ง 3 คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และีสัพพตปรามาส.
บทว่า สทาว แปลว่า พร้อมกับ. บทว่า อสฺส ได้แก่ของพระโสดาบันอื่น ๆ .

บทว่า ชิตตา อธิบายว่า เป็นธรรมที่พระโสดาบันจะได้แล้วพร้อมด้วยทัสสนสมบัติ ได้แก่ สมบัติคือโสดาปัตติมรรค. ในบทเหล่านั้นคำว่า สุ เป็นเพียงนิบาต. คำว่า ปทตฺถิกิณฺณิ พึงทราบว่าเป็นบรรดาสังโยชนทั้ง 3 นั้น ลักกายทิกฺกุฏฐิจะจะได้ด้วยความถึงพร้อมด้วยการเห็นทุกข์ วิจิกิณฺณิ จะจะได้ด้วยความถึงพร้อมด้วยสมุทัย สิลฺลพหตตะ จะจะได้ด้วยความถึงพร้อมด้วยการเห็นมรรคและการเห็นพระนิพพาน. ทหลายบทว่า จตุทฺทปาเยหิ จ วิปฺปมฺมุโต ความว่า ชื่อว่าอภายทั้ง 4 ได้แก่ นรก เคาจฺฉาน มิตติวิสัย และ อสุรกาย. อธิบายว่า พระโสดาบันนั้นแม้ยังถือ 7 กฏ ก็หลุดพ้นจากอภายทั้ง 4 นั้นได้. ทหลายบทว่า ฉ จาภิธานานิ อภฺพุโ ทภาดู ได้แก่ฐานะอันหยาบคือฐานะอันต่ำช้า. ไม่ควรทำฐานะอันต่ำช้าทั้ง 6 เหล่านั้น. จจริงอยู่ปุณฺณชย้อมทำแม่อภิธาน ซึ่งมีโทษมากอย่างนี้ได้ กล่าวคือ มาตุฆาต (ฆ่ามารดา) บิดุฆาต (ฆ่าบิดา) อรหันตฆาต (ฆ่าพระอรหันต์) โลหิตุปาท (ทำพระโลหิตของพระพุทธเจ้าให้ห้อ) สังฆเภท (ทำสงฆ์ให้แตกกัน) อัญญสัดถารุทฺเทส (นับถือศาสนาอื่น) เพราะไม่ถึงพร้อมด้วยทิกฺกุฏฐิ. อธิบายว่า ผู้ถึงพร้อมด้วยทัสสนะไม่ควรทำฐานะเหล่านั้น.

(38) พระผู้มีพระภาคทรงปรารภที่จะตรัสด้วยคุณของพระโสดาบันผู้ถึงพร้อมด้วยทัสสนะ แม้ผู้ด้วยความประมาท ก็ไม่มีการปกปิดกรรมที่ทำมาแล้ว จึงตรัสอย่างนี้ว่า

พระโสดาบันนั้น ยังกระทำความชั่วด้วยกาย วาจาหรือด้วยใจ ถึงอย่างนั้น ท่านก็ไม่ควรปกปิดกรรมชั่วอันนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสความเป็นผู้มีทางพระนิพพานอันเห็นแล้วไม่ควรปกปิดกรรมชั่ว แม้ข้อนี้ก็เป็นที่ระมัดระวังประณีตในพระสงฆ์ ด้วยสังจฺจวณฺเณนี้ ขอความสวัสดีจงมี.

เนื้อความของพระคาถานั้นดังต่อไปนี้. ถึงแม้พระโสดาบันนั้นถึงพร้อมด้วยทัสสนะอาศัยอยู่อย่างประมาท ด้วยหลงลืมสติ เว้นสิกขาบทที่เป็นโลกวัชระ ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายถึงการจงใจล่วงละเมิด ตรัสไว้ว่าสิกขาบทใดเราบัญญัติแก่สาวกทั้งหลาย สาวกเหล่านั้นย่อมไม่ล่วงละเมิดสิกขาบทนั้นของเราแม้เพราะเหตุแห่งชีวิต, สาวกทั้งหลายกระทำความชั่วอย่างอื่นทางกายที่พระพุทธเจ้าทรงรังเกียจ กล่าวคือการล่วงละเมิดสิกขาบทที่เป็นมัลลัมตติกวัชระ มีกฎีกการสิกขาบทและสหเสยยสิกขาบทเป็นต้นก็ดี ทำกรรมชั่วทางวาจา

มีสอนธรรมแก่อนุปลัมบันว่าพร้อมกัน แสดงธรรมแก่มาคูคามเกิน 5-6 คำ พูดเพื่อเจ้าพูดคำหยาบเป็นต้นก็ดี ทำกรรมชั่วทางใจ ไม่ว่าในที่ไหน ๆ คือการทำให้เกิดโลภะ โทสะ การยินดีทองเป็นต้น การไม่พิจารณาในการบริโภคน้ำเป็นต้นก็ดี พระโสดาบันนั้น ไม่ควรปกปิดกรรมชั่วนั้น คือพระโสดาบันนั้นรู้ว่ากรรมนี้ไม่สมควร ไม่ควรทำก็ไม่ปกปิดกรรมชั่วนั้นแม้แต่ครูเดียว. ในขณะเดียวกันนั้น ก็กระทำให้แจ้งคือเปิดเผยต่อพระศาสดาหรือต่อเพื่อพรหมจรรย์ผู้เป็นวิญญูชน แล้วกระทำสืบตามธรรมหรือระวังข้อที่ควรระวัง อย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าจักไม่ทำอีก. เพราะเหตุไร เพราะว่าพระผู้มีพระภาคตรัสถึงความที่พระโสดาบันผู้เห็นบทคือพระนิพพานแล้วไม่ควรปกปิดกรรมชั่ว. อธิบายว่าพระผู้มีพระภาคตรัสถึงความที่บุคคลผู้เห็นบทคือพระนิพพาน ผู้ถึงพร้อมด้วยภัสสนะไม่ควรที่จะกระทำกรรมชั่ว เห็นปานนั้นแล้วปกปิดกรรมชั่วนั้นเอาไว้. คำที่เหลือในพระคาลานี้เป็นเช่นเดียวกับคำที่กล่าวไว้แล้ว. พวกภุมมูขในแสนโกฏิจักรวาทพากันยอมรับพุทธอาญาแห่งคาลานี้.

(39) พระผู้มีพระภาค ครั้นตรัสสั่งจวจนะ มีพระสังฆรัตนะเป็นที่ตั้งโดยประการแห่งคุณนั้น ๆ ของพระอริยบุคคลทั้งหลายที่มีอยู่ในพระสงฆ์อย่างนี้แล้ว บัดนี้ทรงอาศัยพระปริยัติธรรมที่พระผู้มีพระภาค เมื่อทรงแสดงคุณพระรัตนตรัยก็ทรงแสดงอย่างสังเขปในที่นี้และทรงแสดงไว้โดยพิสดารในที่อื่นจึงทรงปรารภที่จะตรัสสั่งจวจนะมีพุทธรัตนะเป็นที่ตั้งอีกว่า

(40) ห่มไม้ในป่ามียอดอันงอกงามแล้วในต้นเดือนคิมหะแห่งคิมหะฤดู ฉันทิ
พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงพระธรรมให้ถึงพระนิพพานเพื่อประโยชน์
แก่สัตว์ทั้งหลายฉันทิ แม้อันนี้ก็รัตนะอันประณีตในพระพุทธเจ้า
ด้วยสั่งจวจนะนี้ ขอความสวัสดิจงมี.

ในสั่งจวจนะนั้น บทว่า วนปุปฺพคฺวุเพ ความว่า กลุ่มต้นไม้ที่กำหนดด้วยถิ่นที่อยู่ประจำอันไกล ชื่อว่า วนะ (ป่า) บทว่า ยถา เป็นคำเปรียบเทียบ. บทว่า มุสลิตฺตเค ได้แก่ยอดทั้งหลายที่เจริญงอกงามแล้ว. อธิบายว่า ดอกไม้ที่เกิดเองที่กิ่งใหญ่และกิ่งน้อยทุกกิ่ง. บทว่า คิมฺหามาเส ปฐฺมสมฺมि ได้แก่ในเดือนหนึ่ง

บรรดาเดือนในฤดูคิมหะทั้ง 4 เดือน. อธิบายว่าในเดือนจัตมาสในเดือนต้นฤดูคิมหะต้น.
ส่วนเนื้อหารวมในคำนี้ดังนี้. หุ้มไม้ทั้งองกามมีนามเรียกว่ากอไม้จุ่นยอดกิ่งมีดอกบานสะพรั่ง
ย่อมสวยงามอย่างเหลือเกินในป่าที่รกชัฏด้วยต้นไม้ขนานชนิดในฤดูวสันต์อ่อน ๆ ที่มีชื่อว่า
เดือนต้นฤดูคิมหะต้นใด. พระผู้มีพระภาคมิใช่แสดงเพราะเห็นแก่ลาภ มิใช่ทรงแสดง
เพราะเห็นแก่สักการะเป็นต้น หากแต่มีพระหฤทัยอันพระมหากษัตริย์ให้ทรงชมกัมม
อย่างเดียวได้ทรงแสดงปรีชาธรรมอันประเสริฐที่ชื่อว่าอุปมาเหมือนอย่างนั้นสวยงาม
อย่างยิ่งด้วยดอกไม้คือประเภทแห่งอรรถะนานาประการ มีชั้นธ้ออายุคนะ เป็นต้นก็ดี
มีสติปัญญาและสัมปชาน เป็นต้นก็ดี มีศีลชั้นธ้อและสมาธิชั้นธ้อ เป็นต้นก็ดี ชื่อว่าให้ถึง
พระนิพพาน เพราะแสดงมรรคอันให้ถึงพระนิพพาน เพื่อเป็นประโยชน์อย่างยิ่งแก่สัตว์ทั้งหลาย
ฉันนุ. แต่พึงประกอบความอย่างเดียวยังนี้ว่า คุณชาติกล่าวคือพระปรีชาธรรม
มีประการตามที่กล่าวมาแล้วนี้เป็นรัตนะอันประณีตในพระพุทธเจ้า. คำที่เหลือมีนัยตาม
ที่กล่าวแล้วในที่นี้เอง.

(41) พระผู้มีพระภาคครั้นตรัสสั่งจางนะที่มีพุทธรัตนะเป็นที่ตั้งด้วยปรีชาธรรมอย่างนี้แล้ว
บัดนี้ทรงปรารถนาที่จะตรัสด้วยโลกุตตรธรรมว่า

พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ ทรงทราบธรรมอันประเสริฐ ประทานธรรมอัน
ประเสริฐ นำมาซึ่งธรรมอันประเสริฐ เป็นผู้ไม่มีใครยิ่งกว่า ได้ทรง
แสดงธรรมอันประเสริฐ แม้ข้อนี้ก็เป็นที่ประณีตในพระพุทธเจ้า
ด้วยสั่งจางนะนี้ ขอความสวัสดิ์จงมี.

ในสั่งจางนะนั้น บทว่า วโร ความว่า พระพุทธเจ้าอันผู้มีอัธยาศัยน้อยใจ
เชื่ออันประณีต ปรารถนาแล้ว ชื่อว่าเป็นผู้ประเสริฐ เพราะประกอบด้วยคุณอันประเสริฐ.
อธิบายว่า เป็นผู้สูงสุด คือเป็นผู้ประเสริฐสุด. ผู้รู้พระนิพพานชื่อว่าผู้รู้ธรรมอันประเสริฐ.
พระพุทธเจ้าพระองค์นั้นตรัสรู้ไปรุ่งพระนิพพานนั้นที่โคนต้นไม้ด้วยพระองค์เอง. บทว่า
วโร ความว่า ประทานธรรมอันประเสริฐ คือพระนิพพานธรรมแก่พระสาวกทั้งหลาย
มีพระปัจจุวัคคีย์และพระภิกษุวัคคีย์เป็นต้น. บทว่า วราหโร ได้แก่ที่เรียกว่า วราหโร
เพราะทรงนำมาซึ่งมรรคอันประเสริฐ. ชื่อว่า อนุตฺตโร เพราะไม่มีผู้เสมอเหมือนใน

ธรรมนั้น ๆ หรือเพราะเป็นผู้ไม่มีอาจารย์ แต่กลับเป็นอาจารย์ของคนอื่น ๆ ด้วยพระองค์เอง ได้ทรงแสดงธรรมอันประเสริฐ. เพราะแสดงธรรมอันประเสริฐที่ประกอบด้วยคุณธรรมที่ ครุสดีแล้วเป็นต้น เพื่อผลนั้นแก่ผู้ต้องการเป็นสาวก. คำที่เหลื่อมมีนัยที่กล่าวมาแล้ว. หิงประกอบความเป็นอย่างเดียวกันอย่างนี้ว่า พระพุทธเจ้าพระองค์นั้นได้ครุสดีโลกุตตรธรรม อันประเสริฐ, ได้ประทานโลกุตตรธรรม, ทรงนำมาซึ่งโลกุตตรธรรม และทรงแสดง โลกุตตรธรรมด้วย แม้ข้อนี้ก็เป็นที่ระคนะอันประณีตในพระพุทธเจ้า.

(42) พระผู้มีพระภาคทรงอาศัยพระปริยัติธรรมและโลกุตตรธรรม แล้วครุสดีจวจนะ มีพระพุทธระคนะเป็นที่ตั้งด้วย 2 คาถาอย่างนี้แล้ว บัดนี้ ทรงอาศัยคุณการบรรลุอนุภาวิเสสนิพพาน ของพระสาวกทั้งหลายผู้ได้สดับปริยัติธรรมนั้นและได้ปฏิบัติตามแนวที่ได้สดับมาแล้ว จนได้บรรลุโลกุตตรธรรมทั้ง 9 จึงทรงเริ่มครุสดีจวจนะ มีสังขระคนะเป็นที่ตั้งอีกว่า

กรรมเก่าของพระอริยบุคคลใดสิ้นแล้ว กรรมสมภพใหม่ย่อมไม่มี
พระอริยบุคคลเหล่าใดมีจิตอันเบื่อน่ายแล้วในภพต่อไป พระอริยบุคคล
เหล่านั้นมีพืชสิ้นไปแล้วมีความพอใจอกไม่ได้แล้ว เป็นผู้มีปัญญา
ย่อมปรินิพพานเหมือนประทีปอันดับไปฉะนั้น แม้ข้อนี้ก็เป็นที่ระคนะอันประณีต
ในพระสงฆ์ ด้วยจวจนะนี้ ขอความสวัสดิจงมี.

ในเวลานั้นเมื่ออธิบายดังนี้. บทว่า เต ได้แก่ภิกษุชิวาสพที่สิ้นกรรมสมภพเก่า ไม่มีกรรมสมภพใหม่และมีจิตปราศจากกำหนดในภพต่อไป. บทว่า ชีตพิชา ได้แก่ผู้มีพืช อกถอนแล้ว. บทว่า อวิรุหิตนุทา ได้แก่ผู้เว้นจากฉันทะที่งอกได้. บทว่า นิพหุนติ ได้แก่สิ้นไป. บทว่า ฮิรา ได้แก่ ผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาชื่อฮิติ. บทว่า ขถายมปทีโป แปลว่า เหมือนประทีปดวงนี้. ท่านอธิบายไว้อย่างไร ท่านอธิบายไว้ว่า กรรมของ สัตว์ทั้งหลายเกิดแล้วดับไปเป็นกรรมเก่า เป็นอดีตกาล ยังไม่สิ้นไป เพราะสามารถนำมา ซึ่งปฏิสนธิ เพราะละสินะหะ คือตัณหายังไม่ได้ กรรมเก่า นั้นของภิกษุชิวาสพเหล่าใด ชื่อว่าสิ้นไป เพราะไม่สามารถให้วิบากต่อไป ดูจพิชที่ไฟเผาแล้ว เพราะสินะหะคือตัณหา เเหือดแห้งไปด้วยพระอรหัตตมรรค และกรรมใดของภิกษุชิวาสพเหล่าใดที่เป็นไปในปัจจุบัน ด้วยอำนาจพุทธบูชาเป็นต้นเรียกว่ากรรมใหม่. กรรมใหม่นั้นของภิกษุชิวาสพเหล่าใด

ก่อกพใหม่ไม่ได้ เพราะไม่สามารถให้ผลต่อไป เหมือนดอกของต้นไม้ที่มีรากขาดแล้ว เพราะละตัดหาได้นั้นเอง. อนึ่ง ภิกษุชิวาสพเหล่าใดมีจิตเบื่อน่ายแล้วในภพต่อไป เพราะละตัดหาได้ภิกษุชิวาสพเหล่านั้น ชื่อว่ามีพืชสิ้นแล้ว เพราะปฏิสนธิวิญญาณที่ทำน กล่าวไว้ในคำว่ากรรมคือณา วิญญาณคือพืช สิ้นไปเพราะกรรมสิ้นไป. นี่เป็นคำอธิบาย โดยย่อ. บัดนี้ พระผู้มีพระภาคทรงอาศัยคุณนั้น เมื่อทรงประกอบสังจัจจนะมีพระสังข- รัตนะเป็นที่ตั้ง จึงทรงจบเทศนา. แต่พึงประกอบความเป็นอย่างเดียวกันว่าคุณชาตคือ พระนิพพานของพระชิวาสพโดยประการตามที่กล่าวมาแล้ว แม้ข้อนี้ก็รัตนะอันประณีตใน พระสงฆ์ เหล่าอมนุษย์ในแสนโกฏิจักรวาลพากันยอมรับพุทธอาณัติแห่งพระศาสดา. ใน ตอนจบเทศนา ความสวัสดิได้มีแก่ราชสกุล อุบัติทวะทั้งปางก็ระงับไป สัตว์ 84,000 ได้ตรัสรู้ธรรม.

(43) ครั้งนั้นท้าวสักกเทวราช ทรงดำริว่า พระผู้มีพระภาคทรงอาศัยคุณพระรัตนตรัย ประกอบสังจัจจนะ ทรงทำความสวัสดิแก่ชาวพระนคร. แม้ตัวเราก็จึงกล่าวอย่าง อาศัยคุณพระรัตนตรัย เพื่อความสวัสดิแก่ชาวพระนครจึงตรัสสามคาถาในตอนสุดท้ายว่า

(44) ภูตประจำถิ่นเหล่าใด ประชุมกันแล้วในพระนครนี้ก็ดี ประชุมกันแล้วใน อากาศก็ดี เราทั้งหลายจงนมัสการพระพุทธเจ้าผู้มีแล้วอย่างนี้ ผู้ที่ เทวดาและมนุษย์บูชาแล้ว ขอความสวัสดิจงมี. ภูตประจำถิ่นเหล่าใด ประชุมกันแล้วในพระนครก็ดี ประชุมกันแล้วในอากาศก็ดี เราทั้งหลาย จงนมัสการพระธรรมอันมาแล้วอย่างนั้น อันเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายบูชาแล้ว ขอความสวัสดิจงมี. ภูตประจำถิ่นเหล่าใด ประชุมกันแล้วในพระนครก็ดี ในอากาศก็ดี เราทั้งหลายจงนมัสการพระสงฆ์ผู้มาแล้วอย่างนี้ ผู้ที่เทวดา และมนุษย์บูชาแล้ว ขอความสวัสดิจงมี.

ในสามคาถานั้นมีอธิบายดังนี้. เพราะเหตุที่ปราชญ์ทั้งหลายเรียกพระพุทธเจ้าว่า ตถาคต เพราะเสด็จมาอย่างทีคนทั้งหลายต้องชวนชวาทพากันมาเพื่อประโยชน์แก่อุภกแก่โลก, เพราะเสด็จไปอย่างทีคนเหล่านั้นจะฟังไป, เพราะทรงรู้อิงอย่างทีคนเหล่านั้นจะฟังรู้ทั่วถึง, เพราะทรงรู้อย่างทีคนเหล่านั้นจะฟังรู้, เพราะทรงประสบสิ่งที่มีทีเป็นอย่างนั้น อนึ่ง เพราะเหตุที่พระพุทธเจ้านั้น อันเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายบูชาอย่างเหลือเกิน ด้วยดอกไม้

และของหอม เป็นต้นที่เกิดภายนอกเป็นอุปกรณ์ และที่เกิดในคนมีการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม เป็นต้น ดังนั้นท้าวสักกเทวราช จึงทรงประมวลเทวบริษัททั้งหมดกับพระองค์แล้วตรัสว่า พวกเรานอบน้อมพระตถาคตพุทธเจ้าผู้ที่เทวดาและมนุษย์บูชาแล้ว ขอความสวัสดิ์จึงมี อนึ่ง เพราะเหตุที่ในบรรดาพระธรรมนั้นมรรคธรรมดำเนินไปแล้วอย่างที่ตั้งดำเนินไปด้วยการถอนกิเลส ด้วยกำลังสมถวิปัสสนาซึ่งเป็นธรรมคู่กัน แม้พระนิพพานธรรมที่พระพุทธเจ้า เป็นต้นทรงบรรลุแล้วตามที่ควรบรรลุ ก็ทรงรู้แจ้งด้วยปัญญา พร้อมทั้งจะกำจัดทุกข์ทั้งปวง ฉะนั้นท่านจึงเรียกว่า ตถาคต. แม้ในคาถาที่เสด็จท้าวสักกเทวราชตรัสว่า พวกเรา นอบน้อมพระตถาคตธรรม พวกเรานอบน้อมพระตถาคตสงฆ์ ขอความสวัสดิ์จึงมี. คำที่เหลือมีนัยตามที่กล่าวมาแล้ว. ท้าวสักกเทวราชครั้งตรัส ๓ คาถาอย่างนี้แล้ว ทรงทำ ปทักษิณพระผู้มีพระภาคเสด็จกลับสู่เทวบุรีพร้อมด้วยบริษัท. ส่วนพระผู้มีพระภาคทรงแสดง รัตนสูตรวันและแม่ในวันที่ ๒. สัตว์ ๘๔,๐๐๐ ได้ตรัสรู้ธรรม. คำว่า รัตนสูตร มีวิเคราะหฺ์ ดังนี้. พระสูตรโดยย่อมีชื่อ แจง คือประกาศรัตนะทั้งหลาย พระสูตรนั้นชื่อว่า รัตนสูตร. อีกอย่างหนึ่ง รัตนะทั้งหลายพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว เหตุนี้จึงชื่อว่า สูตร. สูตรแห่ง รัตนะทั้งหลายชื่อว่า รัตนสูตร. พระสูตรโดยย่อคุ้มครอง คือย้อมรักษารัตนะทั้งหลาย พระสูตรนั้นชื่อ รัตนสูตร. การอธิบายข้อความที่เป็นปมปัญหาในรัตนสูตรจบแล้ว.

(เมตตปริตร)

- (๔๕) ยังทั้งหลายไม่แสดงอาการอันน่ากลัว เพราะอานุภาพของปริตรใด
อนึ่งภิกษุผู้ไม่เกียจคร้านทั้งกลางวันและกลางคืนฝึกฝนในปริตรอันใด
จะหลับและนอนก็เป็นสุข ย่อมไม่ฝันเรื่องลามกอะไร ๆ เราทั้งหลาย
จงสวดพระปริตรอันนั้นอันประกอบด้วยคุณอย่างนี้

ในคานานั้นมีอธิบายว่า ชักข์คือมนุษย์เหล่าใด ไม่แสดงอาการอันน่ากลัว
คือความน่ากลัว เพราะอานุภาพของพระปริตรใด ถ้าหากว่าภิกษุผู้มีความอุตสาหะทั้งใน
กลางวันและกลางคืน พากเพียรพยายามในพระปริตรใด ภิกษุนั้นเมื่อหลับก็เป็นสุข เมื่อตื่น
แล้วก็ไม่เห็นสิ่งที่ลามกอะไร. ข้าแต่หมู่เทวดาผู้เจริญทั้งหลาย ข้าพเจ้าทั้งหลายจะสวด

คือกล่าวพระปริตรที่มีคุณตามที่กล่าวมาแล้วอย่างนี้. ใน เมตตปริตรนรีนิทานดังนี้.

(46) ในสมัยหนึ่งใกล้ดิถีเข้าจำพรรษา พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในกรุงสาวัตถี. ในสมัยนั้นภิกษุชาวเมืองต่าง ๆ จำนวนมาก เรียนกัมมัฏฐานจากสำนักพระผู้มีพระภาค แล้ว พากันแสวงหาเสนาสนะ เดินทางไปตามลำดับ ได้พบภูเขาที่มีภูมิภาคนิดคอกับ ป่าทิมพานต์ในปัจฉิมประเทศอันเป็นที่รื่นรมย์แวดล้อมด้วยสถานที่ที่มีน้ำเย็นดี. ภิกษุ เหล่านั้นพักอยู่สันคินหนึ่ง ณ ที่นั้น ในวันรุ่งขึ้นพากันเข้าไปพิณฑบาศยังหมู่บ้านแห่งหนึ่ง ที่อยู่ใกล้. ในหมู่บ้านนั้นมีมนุษย์ทั้งหลายพากันอุปัฏฐากภิกษุเหล่านั้น อ้อนวอนให้อยู่ จำพรรษาในหมู่บ้านนั้นนั่นเอง. ภิกษุเหล่านั้นรับนิมนต์ของมนุษย์เหล่านั้น พากันเข้าไป ในราวบ่ายนั้น เป็นผู้ปรารภความเพียรทั้งกลางวันและกลางคืน ตีระชังบอกลยามเป็นอยู่ด้วยความ เป็นผู้มากด้วยความเพียร เข้าไปนั่งที่โคนต้นไม้. รุกขเทวดาทิ้งหลายลูกเศษของ ภิกษุผู้มีศีลกำจัดเศษเสียแล้ว จึงลงจากวิมานของตน พาลูก ๆ ทั้งวิมานเที่ยวระหกระเหิน ไป. นี่เป็นการบอกเล่าโดยย่อ. ฝ่ายภิกษุเหล่านั้น กลับมายังกรุงสาวัตถีอีกด้วยอาณูภาพ ของเทวดา มาถึงสำนักของพระผู้มีพระภาค. พระองค์จึงตรัสถามว่า "ทำไมพวกเธอ จึงเที่ยวไปมากันอยู่". ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลเรื่องนั้นทั้งหมดแก่พระผู้มีพระภาค. พระผู้มีพระภาค ได้ตรัสพระสูตรนี้เพื่อ เมตตคา เพื่อเป็นการป้องกันและ เพื่อฉานอันเป็นบาท แห่งวิปัสสนาแก่ภิกษุเหล่านั้นว่า

(47) กิจอันใดที่พระอริยเจ้าบรรลุนิพพานอันสงบ กระทำแล้ว กิจอันนั้นอัน
 กุลบุตรผู้ฉลาดในประโยชน์พึงกระทำ กุลบุตรนั้นพึงเป็นผู้อาจหาญและ
 ชื่อตรงดี เป็นผู้ที่ว่าง่าย อ่อนโยน ไม่มีอติมานะ.¹⁴

ในคานานันมีอธิบายดังนี้ สิกขาบททั้งสามเหล่าใด หรือบทกล่าวคือพระนิพพานใด
 ที่ภิกษุผู้ฉลาดในประโยชน์พึงกระทำ เพราะเป็นสิ่งที่พึงบรรลุนั้น. บทว่า อภิส เมจจ แปลว่า

¹⁴อติมานะ คือความ ไม่อุหมั่นทำน, ความถือตัวว่าตนเองเหนือยิ่งกว่าคนอื่น

บรรลุลแล้ว. บทนั้นก็ชื่อพระนิพพาน. มีคำอธิบายว่า ผู้นั้นเป็นผู้สามารถ เป็นผู้อาจหาญ เป็นผู้ตรง อีกอย่างหนึ่งคือเป็นผู้ตรงด้วยดี ชื่อว่าเป็นผู้ว่าง่าย เพราะเป็นผู้ว่าง่าย โดยง่าย เป็นผู้ประกอบด้วยกิจที่อ่อนโยน เป็นผู้ไม่เย่อหยิ่ง.

จะวินิจฉัยในคำว่า กรณียมธุลกุสเลน ยนต์ สนุด์ ปทํ อภิสเมจฺจํ นี้ก่อน. สิ่งไม่ควรทำก็มี สิ่งที่ไม่ควรทำก็มี. ในสองอย่างนั้น กล่าวโดยย่อ ศึกษา 3 ชื่อว่า สิ่งไม่ควรทำ. ศีลวิบัติ ทิฏฐิวิบัติ อาจารย์วิบัติ และอาชีพวิบัติเป็นต้นชื่อว่าสิ่งไม่ควรทำ. อนึ่ง. ความเป็นผู้ฉลาดในสิ่งที่ เป็นประโยชน์ก็มี ความเป็นผู้ฉลาดในสิ่งที่ไม่มีประโยชน์ก็มี. ในสองอย่างนั้น ผู้ใดบวชในศาสนา นี้ ไม่ประกอบตนไว้โดยชอบ เป็นผู้มีศีลขาด อาศัยการ แสวงหาที่ไม่สมควร 21 อย่าง เสียงชีวิตคือ 1. ใต้มันไผ่ 2. ใต้มันไม้ 3. ใต้ออกไม้ 4. ใต้ออกไม้ 5. ใต้มันไร่ระพัน 6. ใต้มันล่างหน้า 7. ใต้มันอาม 8. ใต้มันหาด้ว 9. ใต้มันถูดัว 10. ประจบ 11. ชูคจริงปนเท็จ 12. เสียงลูกให้เขา 13. รับใช้ คฤหัสถ์ 14. ทำด้วเป็นหมอ 15. ทำด้วเป็นทูด 16. คบคนเลว 17. ให้สิ่งของ หวังผลตอบแทน 18. หมออุสิ่งของ 19. เป็นหมอดูพื้นที่ 20. เป็นหมอดูกษัตริย์ 21. เป็นหมอดูลักษณะ, และเที่ยวไปในที่ไม่สมควรเที่ยวไป คือ 1. หึงแพศยา 2. หึงหม้าย 3. หึงสาวแก่ 4. บัณเฑาะก์ 5. ภิกษุณี 6. ร้านเหล้า, คลุกคลีกับ คฤหัสถ์ คือ พระราชา อำมาตย์ของพระราชา เตียรณีย์ สาวกของเตียรณีย์ ด้วยการ คลุกคลีที่ไม่สมควร, เสพคม เข้าใกล้ตระกูลที่ไม่มีศรัทธาปสาทะ ไม่เป็นดั่งข้อน้ำ คำและปริภาษ หวังแต่สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล ไม่ผาสุก ไม่ปลอดโยคะแก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสกและอุบาสิกา ผู้นี้ชื่อว่า ผู้ฉลาดในสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์. อนึ่งผู้บวชใน ศาสนา นี้ ประกอบตนโดยชอบ ละการแสวงหาที่ไม่สมควร บรรารณาแต่จะตั้งอยู่ใน ปาริสุทธิศีล 4, บำเพ็ญปาฏิโมกขสังวรศีล ด้วยศรัทธาเป็นสำคัญ, บำเพ็ญอินทริยสังวรศีล ด้วยสติเป็นสำคัญ, บำเพ็ญอาชีวนปาริสุทธิศีลด้วยความเพียรเป็นสำคัญ, บำเพ็ญการเสพมัจฉัย ด้วยปัญญาเป็นสำคัญ ผู้นี้ชื่อว่า ผู้ฉลาดในประโยชน์. นี้เป็นเนื้อความโดยสังเขปในคานา นี้. พระผู้มีพระภาคทรงประสงคฺ์ที่จะตรัสให้ยิ่งขึ้นไปกว่านั้น จึงตรัสคานาที่ 2 อย่างนี้ว่า

ในอารมณที่นำปรารภเป็นต้น. บทว่า นิปโก ได้แก่ผู้เป็นวิญญูชน ผู้แจ่มแจ้ง คือผู้มีปัญญา. อธิบายว่า ผู้ประกอบด้วยปัญญา สำหรับรักษาศิล, ประกอบด้วยปัญญากำหนดครุมีจจัยสี่มีชีวร เป็นต้นและด้วยปัญญากำหนดรูปลัปปายเจ็ดอย่างมีอวาสาปลัปปาย เป็นต้น.¹⁶ ภิกษุไม่คะนอง เหตุนี้ ภิกษุนั้นจึงชื่อว่า อัปสัพพะ (ผู้ไม่คะนอง). อธิบายว่า เว้นจากการคะนองทางกาย 8 ฐาน จากการคะนองทางวาจา 4 ฐาน และจากการคะนองทางใจมากฐาน. การกระทำที่ไม่สมควรทางกายในพระสงฆ์ คณะ บุคคล โรงฉัน เรือนไฟ ทำอาบน้ำทางบิณฑบาต และการเข้าสู่ระแวกบ้าน ชื่อว่าการคะนองทางกาย 8 ฐาน. การคะนองทางกายเป็นอย่างไร ภิกษุบางรูปในศาสนานี้ นั่งรัดเข้าหรือเอาเท้าจับเท้าในท่ามกลางสงฆ์. ในท่ามกลางคณะ ในที่ประชุมบริษัท 4 ก็เหมือนกัน ในบุคคลผู้แก้ก่าก็เหมือนกัน อย่างนี้เป็นต้นชื่อว่า การคะนองทางกาย. ๗ ที่นั้น ภิกษุอุกมมนุษย์ทั้งหลายถามปัญหา ไม่ขอโอกาสจากภิกษุผู้แก้ก่า ก็ตอบปัญหา. ส่วนในระแวกบ้านภิกษุกล่าวอย่างนี้ว่า มีอะไรในบ้านนั้น ข้าวต้มของเขี้ยวหรือว่าของฉัน ท่านจักให้อะไรแก่เรา วันนี้เราจักเขี้ยว จักฉัน จักดื่มอะไร แม้ไม่ถึงความละเมิดทางกายและวาจาในฐานะนั้น ๆ แต่ก็มีวิตกอันไม่สมควรประการต่าง ๆ มีกามวิตกเป็นต้นทางใจ ชื่อว่าการคะนองใจมีมากฐาน.

¹⁶ ลัปปายะ 7 (สิ่งที่เหมือนกัน สิ่งที่เกิดออก ช่วยสนับสนุนในการบำเพ็ญภาวนาให้ได้ผลดี ช่วยให้สมาธิตั้งมั่นไม่เสื่อมถอย)

1. อวาสาปลัปปายะ ที่อยู่ซึ่งเหมือนกัน เช่น ไม่พอลูกหลานจอแจ.
2. โคจรปลัปปายะ ที่หาอาหาร ที่เดียวบิณฑบาตที่เหมาะสม เช่น มีหมู่บ้านที่มีอาหารสมบูรณ์.
3. ภัสสปลัปปายะ การพูดคุยที่เหมาะสม เช่น พูดคุยกันในแต่กถาวัตร 10.
4. บุคคลปลัปปายะ บุคคลที่ถูกกันเหมือนกัน เช่น มีท่านผู้มีปัญญามีปัญญาเป็นที่ปรึกษาเหมาะสมใจ.
5. โภชนปลัปปายะ อาหารที่เหมาะสม เช่น ถูกกับร่างกายเกิดออกดีสุขภาพ.
6. จุตุปลัปปายะ ดินฟ้าอากาศสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม เช่น ไม่หนาวไม่ร้อนเกินไป.
7. อิริยาบถปลัปปายะ อิริยาบถที่เหมาะสม เช่น บางคนถูกกับการจงกรม

บางคนถูกกับการนั่ง.

(49) บทว่า ฤๅเสฏฺฐ อนนุกิหฺโธ ความว่า ภิกษุผู้เข้าไปหาตระกูลเหล่านั้น ไม่ได้ด้วยความอยากได้ปัจจัยหรือด้วยการคลุกคลีที่ไม่สมควร ในตระกูลเหล่านั้น ท่านอธิบายว่า ไม่ร่วมโสภเสฐาด้วย ไม่ร่วมร่าเริงด้วย ไม่สุขด้วย เมื่อตระกูลเหล่านั้นประสบสุข ไม่ทุกข์ด้วยเมื่อตระกูลเหล่านั้นประสบทุกข์ หรือเมื่อกิจทั้งหลายเกิดขึ้นก็ไม่ประกอบด้วยตนเอง. พระผู้มีพระภาคครั้นตรัสบอกสิ่งไม่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปกว่านั้นแก่ภิกษุเหล่านั้น บัดนี้มีพระประสงค์ที่จะตรัสสิ่งที่ไม่ควรทำ จึงตรัสกึ่งกาลาว่า

(50) วิญฺญชนฺติเตยนชนฺนํ เถลํอื่นํ ได้ด้วยกรรมอันใด ภิกษุไม่พึงประพฤติกกรรมอันนั้น

กึ่งกาลานั้นมีความหมายดังนี้ ภิกษุเมื่อทำสิ่งไม่ควรทำอย่างนี้ ก็ไม่พึงประพฤติกายทุจริต วาจาทุจริต และมโนทุจริต. ที่เรียกว่า ขุททะ คือลามก เมื่อไม่ประพฤติกมิใช่ไม่ประพฤติกแต่กรรมหายอย่างเดียว แม้กรรมเล็กน้อยอะไร ๆ ก็ไม่ประพฤติก ท่านอธิบายว่า ไม่ประพฤติกกรรมลามกแม้จำนวนน้อย คือจำนวนนิดหน่อย. จากนั้น พระผู้มีพระภาค ทรงแสดงโทษที่เห็นได้เองในการประพฤติกกรรมลามกนั้นว่า เช่น วิญฺญูปเร อุปเวทุยฺมฺ. ในคํานี้ เพราะเหตุที่ผู้มีวิญฺญชนฺนํ เถลํอื่นํ ไม่ถือเป็นประมาณ เพราะวิญฺญชนฺนํ เถลํอื่นํ ยังทำกรรมไม่มีโทษหรือมีโทษ มีโทษน้อยหรือมีโทษมาก. ส่วนวิญฺญชนฺนํ เถลํอื่นํ ถือเป็นประมาณได้ เพราะว่าวิญฺญชนฺนํ เถลํอื่นํ ใคร่ครวญ ทบทวนแล้ว ย่อมติเตียน ผู้ที่ควรติเตียน สรรเสริญผู้ที่ควรสรรเสริญ ดังนั้น จึงตรัสว่า วิญฺญูปเร.

พระผู้มีพระภาคครั้นตรัสอุปจารแห่งกัมมัญฐานต่างโดยกิจที่ควรทำและไม่ควรทำ แก่ภิกษุผู้ประสงค์จะดับกัมมัญฐานทุก ๆ รูป โดยยกภิกษุผู้ชื่อว่า เป็นสำคัญ บัดนี้ จึงทรงเริ่มตรัสเมตตกถาโดยนัยว่า สุชินโน วา เขมิโน โทหนฺตุ เป็นต้น เพื่อเป็นการปรีดิกำจัดภัยจากเวทदानั้นและ เพื่อกัมมัญฐาน โดยฉานที่เป็นบาทแห่งวิภัสสนาแก่ภิกษุเหล่านั้น.

(51) บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุชินโน ได้แก่ ผู้รื่นพร้อมด้วยความสุข. บทว่า เขมิโน แปลว่า ผู้มีความเกษม. ท่านอธิบายว่า ผู้ไม่มีภัย ไม่มีอุบัททวะ. บทว่า สหเห ได้แก่ไม่เหลือเลย. บทว่า สตุตา ได้แก่สัตว์ที่มีชีวิต. บทว่า สุชินฺตุตา ได้แก่ผู้มีจิตถึงสุข. ในคํานี้พึงทราบว่ ชื่อว่าผู้มีสุขโดยทางกาย ชื่อว่ามีจิตถึงสุข

โดยสุททางใจ, ชื่อว่ามีความเกษมโดยสุททั้งสองนั้น, หรือโดยปราศจากภัยและอุบิโททวะ
ทั้งปวง. เพราะเหตุไรจึงตรัสอย่างนี้. ตอบว่าเพื่อแสดงอาการแห่งเมตตาทาวนา.
พระผู้มีพระภาคครั้นทรงแสดงเมตตาทาวนาโดยย่อตั้งแต่อุปะจารสมาธิจนถึงอัปปนาสมาธิ
อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อทรงแสดงเมตตาทาวนาโดยพิสดารจึงตรัสคาถาว่า

(52) สัตว์มีชีวิตทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่งที่มีอยู่ ยังเป็นผู้สะดุ้งหรือเป็น
ผู้มั่นคงทั้งหมด ไม่ว่าจะ เป็นสัตว์ที่มีขนาดยาวก็ดี ใหญ่ก็ดี
ปานกลางก็ดี สั้นก็ดี หอมก็ดี อ้วนก็ดี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เข เกจิ เป็นคำแสดงว่า ไม่มีส่วนเหลือ.
หมู่สัตว์ที่เกิดแล้ว คือ ปาณะ ชื่อว่า ปาณญตะ. อีกอย่างหนึ่ง สัตว์ทั้งหลายย่อมหายใจ
เหตุนี้จึงชื่อว่า ปาณะ. ทรงหมายถึง บัญจโวการสัตว์ (สัตว์ที่มีรูบสี่, มีขันธห้า) ที่
เนื่องด้วยลมหายใจเข้าออก. สัตว์ทั้งหลายย่อมเกิดเหตุนี้จึงชื่อว่าญตะ. ทรงหมายถึง
เอกโวการสัตว์และจตุโวการสัตว์ด้วยบทนี้. บทว่า อตุติ แปลว่า มี คือมีอยู่พร้อม.
ในหมวดสองนี้ สัตว์ทั้งหลายย่อมสะดุ้งเหตุนี้จึงชื่อว่า คสา. คำนี้เป็นชื่อของสัตว์ทั้งหลาย
ผู้มีตัณหาและมีความกลัว. สัตว์ทั้งหลายย่อมมั่นคง เหตุนี้จึงชื่อว่า ถาวรา. คำนี้เป็น
ชื่อของพระอรหันต์ทั้งหลายผู้ละตัณหาและความกลัวได้แล้ว. สัตว์ที่ชื่อว่า อนวเสสา
เพราะไม่มีส่วนเหลือ. ท่านอธิบายว่า หมายถึงสัตว์ทั้งหมด. บทว่า ทิชา ได้แก่
สัตว์ที่มีอัคตภาพยาว มีราก ปลาและเหี้ยเป็นต้น. อัคตภาพของนาคทั้งหลายเป็นต้น
มีขนาดยาวหลายร้อยวา. อัคตภาพของปลาและเหี้ยเป็นต้นมีขนาดยาวหลายร้อยโยชน์.
บทว่า มหนตา ได้แก่สัตว์ที่มีอัคตภาพใหญ่ ในน้ำมีปลาและเต่า บนบกมีพระยาช้าง
เป็นต้น. ในพวกมนุษย์มีทานพเป็นต้น. และตรัสว่า ราชु เป็นยอดของสัตว์ที่มี
อัคตภาพทั้งหลาย. อัคตภาพของราชุนั้นสูง 4,800 โยชน์ แขน 1,200 โยชน์
ระหว่างนี้ก็เหมือนกัน. ผ่ามือ 200 โยชน์. บทว่า บขุณิมา ได้แก่อัคตภาพของม้า
โค กระบือและสุกรเป็นต้น. บทว่า รสุสกา ได้แก่ สัตว์ทั้งหลายที่มีขนาดต่ำ
ตรงกลางยาว ตรงกลางอ้วน มีคนแคะเป็นต้นในชาตินั้น ๆ. บทว่า อนุกา ได้แก่
สัตว์ทั้งหลายที่มีอัคตภาพละเอียดหรือเล็กเป็นต้น ไม่เป็นอารมณ์ของมังสัจกุเป็นวิสัยของ

ทิพหังกุ. พระผู้มีพระภาคครั้นทรงแสดงสัตว์ทั้งหลายไม่เหลือด้วยดิกะ ๓ ดิกะอย่างนี้แล้ว
บัดนี้ทรงสงเคราะห์ด้วยทุกะ ๓ ทุกะ ว่า ทิฏฐา วา เย จ อทิฏฐา เป็นต้นจึงตรัสว่า

(53) สัตว์เหล่าใดที่เราเห็นแล้ว หรือมิได้เห็นเหล่าใดอยู่ในที่ไกลหรือในที่ไมไกล
ที่เกิดแล้วหรือกำลังแสวงหาภพ ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ถึงซึ่งความสุขเกิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทิฏฐา ได้แก่สัตว์เหล่าใด เคยเห็นโดยมาปรากฏ
แก่ตาของตน. บทว่า อทิฏฐา ได้แก่ สัตว์เหล่าใดที่ดำรงอยู่ในสมุทราอื่น ภูเขาอื่นและ
จักรวาลอื่น เป็นต้น. แต่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงสัตว์ที่อยู่ไกลและไม่ไกลอัคตภาพของตนด้วย
ทุกะนี้ว่า เย จ ชูเร วสนุติ อวิชฺเฐ. สัตว์เหล่านั้นถึงทราบโดยเป็นสัตว์ไม่มีเท้า
และสัตว์สองเท้า. สัตว์เหล่านั้นที่อยู่ในกายของตนเรียกว่า อวิชฺเฐ (อยู่ไม่ไกล) เหล่าสัตว์
ที่อยู่นอกร่างเรียกว่า ชูเร (อยู่ไกล). อนึ่งสัตว์ที่อยู่ในอุปจาระเรียกว่า อยู่ไม่ไกล
ที่อยู่ภายนอกอุปจาระเรียกว่าอยู่ไกล ที่อยู่ในวิหาร ในชนบท ในทรีป ในจักรวาล
เรียกว่า อยู่ไม่ไกล. บทว่า ภูตา ได้แก่เกิดแล้ว คือยังเกิดแล้ว. พระชีवासพเหล่าใด
เป็นแล้ว ไม่นับว่าจักเป็นอีก คำนั้นเป็นชื่อของพระชีवासพเหล่านั้น. สัตว์เหล่าใดแสวงหา
ที่เกิด เหตุนี้สัตว์เหล่านั้นชื่อว่า สัมภเวสี. คำนี้เป็นชื่อของพระเสขะและปุณฺณทั้งหลาย
ที่กำลังแสวงหาที่เกิด แม้ในอนาคตเพราะภวสังโยชน์ยังไม่สิ้น. นี้เป็นเนื้อความโดยย่อใน
คถานี้. บัดนี้พระผู้มีพระภาคเมื่อทรงแสดงเมตตาทิวาณานั้นโดยปรารภนาให้ออกไปจากสิ่ง
ที่ไม่เป็นประโยชน์และความทุกข์จึงตรัสว่า

(54) สัตว์ไม่ควรข่มเหงสัตว์อื่น ไม่ควรอุทธรณ์อะไรเขาในที่ไหน ๆ ไม่ควร
ปรารภนาทุกข์แก่กันและกันเพราะความกริ้วโกรธและเพราะความแค้น.

บทว่า น ปโร ปรี นิภูหฺเหถ นี้เป็นปาฐะเก่า แต่ปัจจุบันสวดกันว่า
ปรี หิ ดังนี้ก็มี ปาฐะนี้ไม่งาม. บรรดาบทเหล่านั้นบทว่า ปโร ได้แก่สัตว์อื่น.
บทว่า ปรี แปลว่า ซึ่งชนอื่น. บทว่า น นิภูหฺเหถ ได้แก่ไม่หลอกลวง. บทว่า
นาติมฺญฺเญถ ได้แก่ไม่อุทธรณ์. บทว่า กคฺคจฺจ ได้แก่ในโอกาสไหน ๆ คือ ในหมู่บ้าน
ในเขตหมู่บ้าน ท่ามกลางญาติหรือท่ามกลางบุตร. บทว่า นํ แปลว่า นั้น. บทว่า

กัญจิ ได้แก่ผู้ใดหนึ่ง คือกษัตริย์หรือพราหมณ์ กฤตส์ลหรือบรรพชิต ที่ถึงสุขหรือที่ถึงทุกข์
 ดังนี้เป็นต้น. บทว่า พุยาโรสนา ปฐิขสญญา ได้แก่เพราะความกลัวโกรธด้วยกายวิการ
 วสิริการ และเพราะความแค้นด้วยมโนวิการ. เพราะเมื่อควรจะตรัสว่า พุยาโรสนาย
 ปฐิขสญญา แต่ตรัสว่า พุยาโรสนา ปฐิขสญญา เหมือนกัน. บทว่า นาณญมณฺญสฺส
 ทุกขมิจุเจยฺย ความว่า ไม่ถึงปรารธนาทุกข์แก่กันและกัน. ท่านอธิบายไว้อย่างไร
 ท่านอธิบายไว้ว่า มิใช่เจริญเมตตาโดยมณสิการเป็นต้นว่า ขอสัตว์ทั้งหลายจงมีสุข
 มีความเกษมเกิด ดังนี้อย่างเดียว ที่แท้ทั้งมณสิการอย่างนี้ว่า โอหนอบุคคลอื่นไม่ว่าใคร ๆ
 ไม่ถึงอุทธรณ์บุคคล ไม่ว่าใคร ๆ ในประเทศไหน ๆ. บัดนี้พระผู้มีพระภาค ทรงแสดงเมตตา
 ภาวนานั้นด้วยอุปมา จึงตรัสว่า

(๕๕) มารดาถนอมลูกคนเดียวผู้เกิดในตน ด้วยยอมสละชีวิตได้ ฉันท บุคคลพึง
 เจริญเมตตาไว้ในใจ ไม่มีประมาณในสัตว์ทั้งปวง ฉันทนั้น.

คานานนั้นอธิบายว่า มารดาถนอมบุตรในตน คือบุตรที่เกิดในตน
 เกิดแต่อก พึงทะนุถนอมบุตรนั้นซึ่งมีคนเดียวเท่านั้น ด้วยชีวิต คือยอมสละแม้ชีวิตของตน
 ถนอมบุตรนั้น เพื่อห้ามกันทุกขมาถึงบุตรนั้น ฉันท ภิกษุพึงทำมณสิการที่ประกอบด้วยเมตตา
 ให้เจริญ คือให้เกิดบ่อย ๆ ให้ขยายไปและยังเมตตาภาวนานั้น ให้เจริญไม่มีประมาณ
 โดยถือสัตว์ไม่มีประมาณเป็นอารมณ์หรือโดยแผ่ไปไม่เหลือเลย แม้แต่ในสัตว์ผู้หนึ่ง

(๕๖) ในคานานั้นมีอธิบายดังนี้ คำอธิบายนั้นมีในลำดับต่อมาดังนี้. บุคคลพึงแม่เมตตา
 ไว้ในใจไม่มีประมาณในสัตว์ทั้งปวง จากนั้นถึงแม่เมตตา คือเจริญเมตตาไว้ในใจไม่มี
 ประมาณนั้น คือให้บรรลุถึงความเจริญองงามใหญ่ในหมู่สัตว์ในโลกทั้งปวง. ทำอย่างไร
 คือแม่เมตตานั่น ไปไม่เหลือทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง คือเบื้องบนตั้งแต่
 ภาวคพรหมลงมา เบื้องล่างตั้งแต่เวสินรกขึ้นไป เบื้องขวางตั้งแต่ทิศที่เหลือ. หรือ
 เบื้องบนได้แก่รูปธาตุ เบื้องล่างได้แก่กามธาตุ เบื้องขวางได้แก่รูปธาตุ เมื่อเจริญเมตตา
 อยู่อย่างนี้ . กระทำไม่ให้เกิดความคับแค้น ไม่มีเวรและไม่มีข้าศึก พึงเจริญเมตตานั่นโดย
 ประการที่ไม่มีความคับแค้น ไม่มีเวรไม่มีข้าศึก. บุคคลผู้อยู่ด้วยเมตตา ย่อมเป็นที่รักของ
 มนุษย์ เขาย่อมไม่มีข้าศึกอะไร ๆ ด้วยเหตุนี้เมตตาที่มีในใจของเขานั้นท่านจึงเรียกว่า

อสมัตตะ เพราะปราศจากข้าศึก. บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเมื่อจะทรงแสดงความไม่มี
อิริยาบถที่แน่นอนของบุคคลผู้ประกอบภาวนานั้นจึงตรัสว่า

- (57) ผู้เจริญเมตตาจิตนั้น ยืนอยู่ที่ใด เดินไปที่ใด นั่งอยู่ที่ใด เป็นผู้ปราศจาก
ความง่วงนอนเพียงไร ก็ตั้งสติอันนั้นไว้เพียงนั้น บัณฑิตทั้งหลายเรียกภิกขิยา
อันนี้ว่า เป็นพรหมวิหารในศาสนา.

คากานันมีอธิบายว่า ผู้เจริญเมตตา เมื่อเจริญเมตตาไว้ในใจอย่างนี้แล้ว
ไม่ต้องจำกัดอิริยาบถ เหมือนอย่างในบาลีว่า นั่งขัดสมาธิตั้งกายตรง เมื่อทำการ
บรรเทาความปวดเมื่อย ด้วยอิริยาบถอย่างใดอย่างหนึ่ง ตามสบาย จะยืนหรือเดิน
นั่งหรือนอน ยังเป็นผู้ปราศจากความง่วงนอนเพียงใดก็พึงตั้งสติในเมตตาภาวนานั้น
เพียงนั้น. อีกนัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาค ครั้นทรงแสดงการเจริญเมตตาภาวนา
อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงความเป็นผู้ชำนาญ จึงตรัสว่า ทิฏฐิ จร
เป็นต้น. จริยังอยู่ผู้ชำนาญแล้ว ยังประสงค์จะตั้งสติในเมตตาภาวนาเพียงใด จะยืนหรือ
เดินจะนั่งหรือนอนก็ได้ พระผู้มีพระภาคครั้นทรงแสดงความเป็นผู้ชำนาญในเมตตา
ภาวนาอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงชมเชยการอยู่นั้นจึงตรัสว่า พุทธมเบต วิหาร
อิธมาหุ.

- (58) คากานันมีอธิบายว่า การอยู่ด้วยเมตตาที่ ทรงสรรเสริญตั้งต้นแต่พระดำรัส
ที่ว่า สุขิโน वा เขมิโน वा โทษุ. (จงเป็นผู้มีความสุขหรือมีความเกษม) จนถึง
พระดำรัสว่า เอต สติ อธิฏฺเฐย. (พึงตั้งสติไว้เพียงนั้น). ปราศผู้ทั้งหลายเรียก
การอยู่นั้นว่าเป็นพรหมวิหาร (การอยู่อย่างพรหม) เรียกการอยู่นั้นว่า เสฏฐวิหาร
(การอยู่อย่างประเสริฐสุด) ในพระศาสนานี้ คือในพระธรรมวินัยนี้ ของพระอริยะนี้
เพราะไม่มีโทษในการอยู่อย่างทิพย์ อยู่อย่างพรหม อยู่อย่างพระอริยะ และอยู่โดย
อิริยาบถวิหาร และเพราะการอยู่ด้วยเมตตานั้นทำประโยชน์ทั้งแก่ตนและแก่ผู้อื่น.
พระผู้มีพระภาคครั้นทรงแสดงเมตตาภาวนาแก่ภิกษุเหล่านั้นโดยประการต่าง ๆ อย่างนี้
แล้ว บัดนี้ ทรงจบเทศนาด้วยคากานันว่า

- (59) บุคคลที่มีเมตตา ไม่เข้าถึงทิฏฐิ (ไม่ถือทิฏฐิ) เป็นผู้ยั้งถึงพร้อมด้วยทัสสนะ
ขจัดความหมกหมุ่นในกามทั้งหลายออกไป ย่อมไม่เกิดในครุภอีกโดยแท้.

กาลานี้เมื่ออธิบายว่า การอยู่ด้วยเมตตาดานนี้ พระผู้มีพระภาคทรงสรรเสริญไว้ว่า
 พรหมเมตต์ วิหาริ อธิมาหุ. (ปราชญ์ทั้งหลายเรียกการอยู่นั้นว่า พรหมวิหารในพระธรรมวินัย
 นี้). ผู้เจริญเมตตา ออกจากการอยู่ด้วยเมตตาดานนั้น กำหนดธรรมมีวิตกวิจารณ์เป็นต้นในที่นั้น
 และรูปธรรมตามแนวทางการกำหนดธรรมเหล่านั้นเป็นต้น แล้วกำหนดรูปธรรมด้วยการกำหนด
 นามรูปนี้ ไม่ยึดถือปฏิสนธิอย่างนี้ว่า นี้กองสังขารอันบริสุทธิ์, บุคคลย่อมถือไม่ได้ว่า สัตว์ใน
 สังขารนี้ดังนี้ เป็นผู้มีศีลโดยโลกุตตรศีลตามลำดับ ถึงพร้อมด้วยทัสสนะ ที่เข้าใจกันว่า
 สัมมาปฏิสนธิในโสคาบัดติมรรค ซึ่งประกอบด้วยโลกุตตรศีล คัจจกนั้นก็นำออก ขจัด
 ระวังความหมกมุ่นในกามทั้งหลาย คือกิเลสที่ยังละไม่ได้ ด้วยการทำให้เบาบางด้วย
 สกทาคามิมรรคและอนาคามิมรรค และด้วยการละไม่ให้เหลือ ย่อมเข้าถึงการเกิดใน
 ธรรม์มารดาอีก คือไม่ต้องนอนในครรภ์อีกอย่างแน่นอน ได้แก่งเกิดในเทพชั้นสุทธาวาส
 ทั้งหมด บรรลุพระอรหันต์แล้วปฐิพพานในชั้นสุทธาวาสนั้น

(60) พระผู้มีพระภาค ครั้นทรงจบเทศนาอย่างนี้แล้ว จึงตรัสกะภิกษุเหล่านั้นว่า ไปเสด็จ
 ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงอยู่ในราวป่าที่นั่นแหละ และจงเคาะระฆังในวันธรรมสวนะ
 8 วันต่อเดือน แล้วจงสวดพระสูตรนี้ จงทำธรรมกถา กล่าวธรรม สันทนาธรรม
 อนุโมทนา จงช้องเสท เจริญให้มากซึ่งกัมมัฏฐานนี้ พวกภุมนุษย์เหล่านั้น จักไม่แสดง
 อารมณ์อันน่ากลัวนั้น จักเป็นผู้หวังดี หวังประโยชน์แก่พวกเธอแน่นอน. ภิกษุเหล่านั้น
 รับพระคำรัสแล้ว ลุกจากอาสนะ กราบถวายบังคมแล้วทำปทักษิณ ไปในราวป่าที่นั่น ทำตาม
 ที่ทรงสั่งสอนทุกประการ.

เทวดาทั้งหลายเกิดมีดีโสมนัสว่า พระคุณเจ้าทั้งหลายช่างหวังดี หวังประโยชน์
 แก่พวกเราหากันเก็บกวาดเสนาสนะเอง จัดแจงน้ำร้อน นวดหลัง นวดเท้า จัดวาง
 อารักขาไว้. ภิกษุเหล่านั้นพากันเจริญเมตตา ทำเมตตานี้ให้เป็นบาท เริ่มวิมัสสนากิ
 บรรลุพระอรหันต์ อันเป็นผลเลิศภายในไตรมาสหนึ่งเองหมดทุกรูป ปวารณาด้วยการ
 ปวารณาที่บริสุทธิ์ในวันมหาปวารณา.¹⁸

¹⁸ ปวารณา คือการยอมรับให้ว่ากล่าวตักเตือน, เปิดโอกาสให้ว่ากล่าวตักเตือน,
 เป็นชื่อสังฆกรรมที่พระสงฆ์ทำในวันสุดท้ายแห่งการจำพรรษา คือในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11
 เรียกว่า วันมหาปวารณา.

- (61) พระศกาคผู้เป็นเจ้าของธรรมผู้ทรงฉลาดในประโยชน์ ครัสกรณียเมตตสูตร อันมีประโยชน์ด้วยประการฉะนี้ ภิกษุทั้งหลายผู้บริสุทธิด้วยปัญญา ได้รับความสงบทางใจเป็นอย่างยิ่งก็บรรลุล้นคบท (พระนิพพาน) เพราะฉะนั้น วิญญาณผู้ประสงค์จะบรรลุล้นคบท (พระนิพพาน) อันเป็นอมตะ อันเป็นสิ่งที่น่าอัศจรรย์ อันเป็นที่ปรารถนาของพระอริยะเจ้า ก็พึงทำสิ่งที่ควรทำ อันมีประโยชน์ที่ต่างโดยศีล สมาธิและปัญญา อันไร้มลทิน โดยต่อเนื่อง ไม่ขาดสายเทอญ.

ท่านกล่าวไว้ว่า ชนนี้ย่อมถึงความเจริญของกามใหญ่ล้นในพระธรรมวินัยที่ พระอริยะเจ้าได้แสดงไว้แล้ว โดยเร็ว ด้วยอำนาจของเมตตภาวนานั้น. วิเคราะห์ ศัพท์ว่า เมตตสูตร. ธรรมชาติใด ย่อมรัก คือย่อมรักใคร่ เพราะมุ่งหวังประโยชน์ ในสัตว์ทั้งหลาย เหตุนั้นธรรมชาตินั้นชื่อว่าเมตตา. หมายถึงบุคคลผู้ประกอบด้วยเมตตา. มีท ธาตุ ใช้ในความหมายว่า รักใคร่. ความเป็นมิตร ชื่อว่า เมตตา. ความไม่มี โทษที่เป็นไปโดยมุ่งประโยชน์ในสัตว์ทั้งหลาย. ความเป็นมิตรนั่นเองเป็นสิ่งที่ควรทำ จึงชื่อว่า กรณียเมตตะ. สูตรโดยย่อกล่าวคือประกาศซึ่งกรณียเมตตะ สูตรนั้นชื่อว่า กรณียเมตตสูตร. การอธิบายข้อความที่เป็นปมปัญหาของเมตตสูตรจบแล้ว.

(ชันอุปติตร)

- (62) พระผู้มีพระภาค ครั้นทรงแสดง เมตตสูตรอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดง การพรรณานิทานของนันทอุปติตร จึงตรัสว่า

พระปริตรอันใดย่อมยังพิษร้ายของงูร้ายทั้งหลายในนิมิตหายไป ดุจยาพิเศษ อันประกอบด้วยมนต์ทิพย์ อนึ่ง พระปริตรอันใด ย่อมห้ามอันตรายที่เหลือ ของสัตว์ทั้งมวล โดยประการทั้งปวงในอาณาเขตในที่ทั้งปวง ในกาลทุกเมื่อ เราทั้งหลายจะสวดพระปริตรอันนั้น.

ในกาลานั้นเมื่ออธิบายว่า พระปริตรใดย่อมป้องกัน ย่อมห้าม ย่อมทำให้สงบระงับ ซึ่งอันตรายทั้งปวงมีภัยและอุบิภวะเป็นต้น ซึ่งอันตรายที่เหลือมีโรค พยาธิและอาพาธ เป็นต้นแก่สัตว์ทั้งปวงตลอดเวลาในอาณาเขต ในประเทศและในที่ทั้งปวง โดยอาการ ทั้งปวงอย่างต่อเนื่อง. พระปริตรอันใดย่อมยังพิษร้ายของงูทั้งปวงที่มีอยู่ให้กินาไป

คือสงบไป เหมือนทิพพมณดี และยาซึ่งโรคให้สงบไปฉะนั้น. ข้าแต่เทวดาผู้เจริญทั้งหลาย หรือข้าแต่ชนผู้เจริญทั้งหลาย พวกเราทั้งหลายจะกล่าว ก็คือจะสวดพระปริตรนั้น. มีความเป็นมาอย่างไร ในสมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่วัดเชตวัน ภิกษุรูปหนึ่งฆ่าฟันอยู่ที่ประตูเรือนไฟ ถูกงูตัวหนึ่งกัดตายในที่นั้น. เรื่องที่ภิกษุนั้นมรณภาพได้ปรากฏไปทั่ววัด. ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลเรื่องนั้นแก่พระผู้มีพระภาค. พระผู้มีพระภาคเสด็จมา ณ ที่นั้นแล้ว ตรัสว่า ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย หากภิกษุรูปนั้น จักได้เจริญเมตตาปราณีถึงตระกูลพญางู ทั้งสี่ งูก็จะไม่กัดภิกษุนั้น แม้คาบสทั้งหลายผู้เป็นบัณฑิตแต่ปางก่อน เมื่อพระพุทธเจ้า ยังมีได้อุบัติขึ้น ก็ได้เจริญเมตตาในตระกูลพญางูทั้งสี่ ปลอดภัยภัยที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยตระกูลพญางูเหล่านั้น แล้วทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสว่า

(63) ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติในกรุงพาราณสี พระโศธัสถ์อุปสีในตระกูลพราหมณ์ในแคว้นกาสิ ครั้นเจริญวัย สละกามสุข ออกบวชเป็นฤๅษี ยังอภิญญาและสมบัติให้เกิดขึ้น สร้างอาศรมอยู่ที่ค้ำแม่น้ำแห่งหนึ่ง ในกิมวันตประเทศ เพลิดเพลินในฌาน เป็นครูประจำคณะ มีหมู่ฤๅษีแวดล้อมอยู่อย่างสงบ. ครั้งนั้นที่ฝั่งคองคามิงุณานาชนิด ทำอันตรายแก่พวกฤๅษี. พวกฤๅษีโดยมากได้ถึงแก่กรรม. คาบสทั้งหลายได้บอกเรื่องนั้นแก่พระโศธัสถ์. พระโศธัสถ์เรียกประชุมคาบสทั้งหมดแล้วกล่าวว่า "หากพวกท่านเจริญเมตตาในตระกูลพญางูทั้งสี่, งูทั้งหลายก็จะไม่กัดพวกท่าน เพราะฉะนั้น ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป พวกท่านจงเจริญเมตตาในตระกูลพญางูทั้งสี่" แล้วจึงกล่าวความนี้ว่า

(64) ขอโมคชชีดของเราจงมีกับตระกูลพญางูชื่อว่า วิรูปักขะ ขอโมคชชีดของเราจงมีกับตระกูลพญางูชื่อว่า เอราปถะ, ขอโมคชชีดของเราจงมีกับตระกูลพญางูชื่อว่า ฉัพพาศุคคะ ขอโมคชชีดของเราจงมีกับตระกูลพญางูชื่อว่า กัณฑาโคตมกะ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิรูปักขะหิ เม เมตุคฺ ความว่า ขอโมคชชีดของเราจงมีกับตระกูลนาคราชชื่อว่า วิรูปักขะ. ในตระกูลนาคราชมีย เอราปถะเป็นต้นก็มีนัยเช่นนี้. อธิบายว่า ตระกูลนาคราชมิดังนี้คือ ตระกูลนาคราชชื่อ วิรูปักขะ ตระกูลนาคราชชื่อ เอราปถะ ตระกูลนาคราชชื่อ ฉัพพาศุคคะ ตระกูลนาคราชชื่อ กัณฑาโคตมกะ.

พระโศภิต์ครั้งแสดงตระกูลพญาอย่างนี้แล้ว จึงกล่าวว่า "หากพวกท่าน
จักสามารถเจริญเมตตาในตระกูลพญาทั้งสี่นั้น งูทั้งหลายก็จักไม่กัด ไม่เบียดเบียนท่าน."
แล้วกล่าวคาถาสองว่า

- (65) ขอโมตริจิตของเราคงมีกับสัตว์ที่ไม่มีเท้า, ขอโมตริจิตของเราคงมีกับ
สัตว์สองเท้า ขอโมตริจิตของเราคงมีกับสัตว์สี่เท้า, ขอโมตริจิตของเรา
คงมีกับสัตว์เท้ามาก.

ในกาลานั้น พระโศภิต์แสดงเมตตาภาวนาในสัตว์ที่ไม่มีเท้า ในที่ขงชาติ
และในปลาด้วยบทแรก, ในมนุษย์ทั้งหลายและในภิกษุชาติ ด้วยบทที่สอง, ในสัตว์สี่เท้า
มีข้างและม้าเป็นต้น ด้วยบทที่สาม, ในสัตว์มากเท้าทั้งปวงมีแมลงปอง ตะขาบ
แมลงมุม สัตว์ที่มีพิษและมีลมปราณเป็นต้นด้วยบทที่สี่.

พระโศภิต์ครั้งแสดงเมตตาภาวนาโดยสรุปอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะแสดง
ด้วยการขอร้อง จึงกล่าวคาถานี้ว่า

- (66) ขอสัตว์ที่ไม่มีเท้า สัตว์สองเท้า สัตว์ที่มีสี่เท้า สัตว์ที่มีเท้ามาก
อย่าได้เบียดเบียนเราเลย.

ในกาลนั้นมีอธิบายดังนี้ บทว่า มา บิ ได้แก่ ขอให้ท่านทั้งหลายจง
อ่อนน้อมอย่างนี้ว่า ในบรรดาสัตว์ที่ไม่มีเท้าเป็นต้นเหล่านั้น สัตว์ใด ๆ แม้ตัวเดียว
อย่าได้เบียดเบียนเราเลย ก็อย่ารังแกเราเลย ดังนี้แล้วจึงเจริญเมตตาเกิด.

บัดนี้ พระโศภิต์ เมื่อจะแสดงการเจริญเมตตาโดยไม่เจาะจงจึงกล่าว
คาถานี้ว่า

- (67) ขอสัตว์ผู้ข้งอยู่ สัตว์ผู้มีลมปราณ สัตว์ผู้เกิดแล้ว ทั้งสิ้นจงประสบแต่ความ
เจริญโดยทั่วกัน ความทุกข์อันชั่วช้าอย่าได้มาถึงสัตว์ผู้ใดผู้หนึ่งเลย.

ในกาลนั้นมีอธิบายดังนี้ สัตว์ทั้งหลายที่ข้งอยู่หรือคิดอยู่ในชั้นธัมมา ในวัฏฏะ
ด้วยอำนาจแห่งตัณหาและทิฏฐิ เหตุนี้จึงชื่อว่าข้งอยู่. เหล่าสัตว์ที่มีลมปราณด้วยอำนาจ

ลมปราณกล่าวคือ การเป็นไปของลมหายใจเข้าออก. เหล่าสัตว์ที่ชื่อว่า ภูคา ด้วยอำนาจแห่งการมีตัวตน. ส่วนเนื้อความสำคัญของเมตตาทิงทราบดังนี้. บทเหล่านี้ทั้งหมด ทิงทราบด้วยอำนาจแห่งการสงเคราะห์เข้ากับสัตว์ทุกจำพวก โดยไม่มียกเว้น. สัตว์ทั้งหลายที่ชื่อว่า ทั้งสิ้น เพราะอรรถว่า ทั้งหมด. นี่เป็นคำเรียกโดยปริยายของสัตว์ทั้งปวง.

บทว่า ภทราณี ปัสสนตุ ความว่า สัตว์เหล่านั้นทั้งปวงจงเห็นแต่สิ่งที่เจริญ ที่ดี ที่งาม. บทว่า มา กิณฺจึ ปาปมาคฺมา ความว่า ในบรรดาสัตว์เหล่านั้น ขอความทุกข์ที่ชั่วร้ายอย่าได้มาถึงสัตว์ใด ๆ เลย. ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีการเบียดเบียนกัน จงเป็นผู้มีความสุข พ้นจากทุกข์เข็ด. พระโศภิตสัตว์ครั้งกล่าวว่า "ขอท่านทั้งหลาย จงเจริญเมตตาไม่เจาะจง ในสัตว์ทั้งปวง" แล้วกล่าวว่า "พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ มีพระคุณหาประมาณมิได้. เพื่อให้ระลึกถึงพระคุณของพระรัตนตรัย.

(๕๘) ในบทนั้นอธิบายว่า พระพุทธรัตนหาประมาณมิได้ เพราะความไม่มีกิเลส ที่เป็นประมาณและเพราะความไม่มีประมาณของคุณทั้งหลาย. บทว่า ธมฺโม ได้แก่ โลกุตตรธรรมเก่า ใด ๆ ไม่สามารถที่จะทำการประมาณโลกุตตรธรรมเก่านั้นได้. เหตุนี้จึงชื่อว่า หาประมาณมิได้. แม้พระสงฆ์ก็มีคุณหาประมาณมิได้ เพราะประกอบด้วยธรรมอันหาคุณหาประมาณมิได้นั้น. พระโศภิตสัตว์กล่าวว่า "ท่านทั้งหลาย จงระลึกถึงคุณของรัตนทั้งสามเหล่านี้" ครั้นแสดงคุณอันหาประมาณมิได้ของรัตนทั้งสาม เพื่อจะแสดงสัตว์ทั้งหลายที่ประมาณได้ จึงกล่าวว่า "สัตว์เลื้อยคลานคืองู แมลงบ่อง ตะขาบ แมลงมุม ตู๊กแก และหนู เป็นสัตว์ที่ประมาณได้"

(๕๙) ในบรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ลิริสฺสปฺยาณี เป็นชื่อของทิวชาติทั้งหมด. เพราะว่า สัตว์เหล่านั้นเมื่อเลื้อยไป หรือย่อมกระเลือกกระสนไปด้วยศีรษะ เหตุนี้จึงชื่อว่า ลิริสฺสปฺยา. ในคำว่า อหิ เป็นต้น เป็นการแสดงโดยสรุปของสัตว์เหล่านั้น. ในบทเหล่านั้นบทว่า อุฏฺเฐนาภี ได้แก่แมลงมุม. จริงอยู่ด้วยที่เป็น เช่นกับขนออกมาจากสะดือของแมลงมุมนั้น เพราะเหตุนี้ ท่านจึงเรียกว่า อุฏฺเฐนาภี.

พระโศภิตสัตว์แสดงว่า เพราะธรรมทั้งหลายอันทำประมาณมีระคะภายในของ สัตว์เหล่านั้นยังมีอยู่ ฉะนั้น สัตว์เหล่านั้นจึงชื่อว่ามิประมาณ แล้วกล่าวว่า "ท่านทั้งหลาย จงระลึกถึงคุณของพระรัตนตรัยอย่างนี้ว่า ด้วยอำนาจของพระรัตนตรัยอันหาประมาณมิได้ ขอสัตว์ทั้งหลายมิประมาณเหล่านี้ จงทำการปกป้องรักษาพวกเรารักษาทั้งกลางวันและ กลางคืน เพื่อแสดงกรรมที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปกว่านั้น จึงกล่าวคาลานี้ว่า

(70) เราได้ทำการรักษาตัวแล้ว บังคับตัวแล้วขอสัตว์ทั้งหลายจงพากันหลีกไป
ข้าพเจ้า ขอนอบน้อมพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเจ็ดพระองค์.

ในบทเหล่านั้นบทว่า กตา เม รกฺษา ได้แก่ เราผู้ระลึกถึงคุณของ พระรัตนตรัยได้กระทำการรักษาตัวและบังคับตัวแล้ว. บทว่า กตา เม ปรีตฺตา ได้แก่ แม้การบังคับตัวเราก็ได้ทำไว้แล้ว. บทว่า ปฏิกกมฺนฺตุ อุตฺตมิ ได้แก่ สัตว์ทั้งหลายผู้หวังประโยชน์คือเรา .จงหลีกหนีไป. บทว่า โสฬ โนโม ภควโต เรานั้นได้กระทำการบงกัอย่างนี้แล้วขอกระทำความนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาค ผู้เป็น พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ผู้เสด็จปรินิพพานไปแล้วในอดีต. บทว่า นโม สุตฺตฺตฺนุํ สมฺมาสมฺพุทฺธานํ ความว่า ข้าพเจ้าขอนอบน้อมแด่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ผู้ปรินิพพาน แล้วโดยลำดับ อธิบายว่า ท่านทั้งหลาย เมื่อกระทำไว้ในใจอย่างนี้ จงระลึกถึง พระพุทธเจ้าทุกพระองค์. พระโศภิตสัตว์ผู้มนต์นี้ให้แก่คณะฤาษี. พระปริตรนี้ถึงทราบว่ามี ท่านกล่าวไว้ในชาดกนี้ด้วยคาลาทั้งหลายในตอนต้น เพราะแสดงเมตตาในตระกูลหญิงทั้งสี่ หรือเพราะแสดงเมตตาทานาทั้งสอง คือ โดยเจาะจงและไม่เจาะจง ควรค้นคว้าหาเหตุ อื่นต่อไป. ตั้งแต่บัดนั้น คณะฤาษีตั้งอยู่ในโอวาทของพระโศภิตสัตว์เจริญเมตตาระลึกถึงพระพุทธคุณ. เมื่อฤาษีระลึกถึงพระพุทธคุณอยู่อย่างนี้ บรรดาทั้งหลายต่างพากันหลีกหนีไป. บทวิเคราะห์ ของชั้นอุปรีตตชาดก. ความทุกข์ที่มีอยู่ ย่อมคลุกเคล้า คือย่อมถูกทุกข์มากมายมีชาติ ชรา พยาธิและมรณะเป็นต้นกักกิน เหตุนั้นจึงชื่อว่า ชั้นอะ. สภาพโดย่อมถูกทุกข์เหล่านั้นกักกิน คือทำลาย เหตุนั้นสภานั้นจึงชื่อว่า ชั้นอะ. สภาพโดย่อมถูกทำลาย คือถูกทำให้เสียหาย สภานั้นชื่อว่า ชั้นอะ. สภาพโดย่อมทรงไว้ ซึ่งการรับรู้ สภานั้นชื่อว่า ชั้นอะ. ในบรรดา รูปและชั้นอันเป็นต้น โดยโหวหาร ชั้นอะนั้นก็คือตัวตน. สภาพโดย่อมห้าม คือย่อมรักษา ภัย

อุบิทวะ และอุปสรรคของสัตว์ทั้งหลายโดยรอบ เพราะมีเดชมมาก เหตุนั้นสภาพนั้นชื่อว่า
ปรีตร. ปรีตรที่ท่านกล่าวไว้เพื่อรักษาชั้น (คน) ชื่อว่า ชั้นอปรีตร. ชั้นอปรีตร จบ.

(โมรปรีตร)

(71) พระผู้มีพระภาค ครั้นทรงแสดงชั้นอปรีตร เพื่อการรักษาสัตว์ทั้งหลายอย่างนี้แล้ว
บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงนิทานของโมรปรีตร จึงตรัสว่า

พวกพรานไพร่แม้พยายามอยู่ช้านาน ก็ไม่สามารถที่จะจับมหาสัตว์ผู้บังเกิด
ในกำเปิดนกงูยผู้บำเพ็ญโทธสมภารอยู่ มีความอาวักขาที่ตนจัดแจงดีแล้ว
ด้วยพระปรีตรอันใด เราทั้งหลายจงสวดพระปรีตรอันนั้น ที่ท่านเรียกว่า
พรหมมณต์.

เนื้อความในคานานี้ปรากฏชัดแล้วในที่นี้. ในคำว่า วเน จรา ความว่า
นายพรานที่ล่าเนื้อในป่าใหญ่หรือในหิมวันตประเทศ ท่านเรียกว่า มิตตลหุทกะ.
ที่ชื่อว่า มหาสัตว์เพราะเป็นผู้สูงสุดในบรรดาสัตว์ทั้งหลาย คือเป็นผู้ประเสริฐอย่างยิ่ง
เพราะประกอบด้วยคุณวิเศษมีทานและศีลเป็นต้น. ภาวะแห่งคุณวิเศษเหล่านั้น คือกรรม
ได้แก่การบำเพ็ญบารมีมีทานบารมีเป็นต้น. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลโดย้อมรักษา ย่อมคุ้มครอง
หรือย้อมบำเพ็ญ บุคคลนั้นชื่อว่า ปรมะ. ผู้รักษาคุณมีทานเป็นต้นชื่อว่า โทธสัตว์.
ภาวะของผู้ประเสริฐยิ่ง คือกรรมมีการบำเพ็ญบารมีเป็นต้น. ปร ธาตุ ใช้ใน
ความหมายว่า รักษา. อีกอย่างหนึ่งได้แก่สัตว์อื่น. บุคคลโดย้อมรักษาคนให้บริสุทธิ์
คือผูกพันด้วยการประกอบด้วยคุณวิเศษ บุคคลนั้นชื่อว่า มหาสัตว์ผู้ประเสริฐอย่างยิ่ง.
ปู ธาตุใช้ในความหมายว่า ผูก. บุคคลโดย้อมบริสุทธิ์อย่างยิ่งคือยิ่งกว่า จากมลทิน
คือสังกิเลส บุคคลนั้นชื่อว่ามหาสัตว์ผู้ประเสริฐอย่างยิ่ง. มชฺช ธาตุ ใช้ในความหมาย
ว่า ทำให้หมดจด. บุคคลโดย้อมบรรลฺล คือยอมถึงซึ่งพระนิพพาน ที่ประเสริฐอย่างยิ่ง
บุคลลนั้นชื่อว่า มหาสัตว์ผู้บรรลฺลพระนิพพานที่ประเสริฐอย่างยิ่ง. มย ธาตุ. บอกความหมาย
ที่ประเสริฐที่สุด ใช้ในความหมายว่า บรรลฺล. บุคคลโดย้อมรู้ ย่อมคัดซึ่งโลกอื่นเช่นเดียวกับ
กับโลกนี้ ด้วยญาณวิเศษ บุคคลนั้นชื่อว่า มหาสัตว์ผู้คัดโลกหน้าด้วยญาณวิเศษ โดยประมาณ

เหมือนกับดัดโลกนี้. มุ ธาตุ ใช้ในความหมายว่ากำหนดตัด. บุคคลโดยย่อสอดเข้า คือใส่เข้าไป ซึ่งธรรมอันยิ่งด้วยคุณวิเศษมีค้อย่างยิ่งเป็นต้น ในสันดานของตนบุคคล นั้นชื่อว่า มหาสัตว์. มิ ธาตุ ใช้ในความหมายว่าใส่เข้าไป. บุคคลย่อเมียดเขียน คือรังแกธรรมอื่น คือศัตรูอื่น ได้แก่หมู่โจรคือกิเลส เพื่อประโยชน์แห่งความสุขตาม วัตถุประสงค์ คือตามธรรมดาบุคคลนั้นชื่อว่า มหาสัตว์ (ผู้เมียดเขียนหมู่โจรคือกิเลส). มิ ธาตุ ใช้ในความหมายว่า เมียดเขียน. ภาวะ หรือกรรมของผู้ประเสริฐอย่างยิ่ง นี้ คือการบำเพ็ญทานบารมีเป็นต้น. ต่อไปนี้เป็นนิทานของโมรปริตร. นิทานของ โมรปริตรเป็นอย่างไร

ได้อินว่า พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ที่วัดเชตะวัน ได้ตรัสปรารภภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง. ลำดับนั้น พระศาสดาตรัสกับภิกษุนั้นว่า ชื่อว่า มาตุคามข้อมยังจิตของเธอให้วันไหนไม่ได้ เพราะอะไร แม้แต่บัดนี้ตั้งหลายทังเสียงของมาตุคามแล้ว ก็ได้พุ่งข้านตลอดเจ็ดร้อยมี กิเลสได้โอกาสก็กำเริบขึ้นในขณะนั้นนั่นเอง ดังนี้แล้ว จึงทรงนำอดีตนิทานมาแสดง

(72) ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัต เสดยราชสมบัติในพระนครพาราณสี พระโพธิสัตว์ ได้ถือปฏิสนธิในท้องของนางนกยูง ในประเทศชายแดน เมื่อครรภ์แก่เต็มที่แล้ว นางนกยูง ผู้เป็นมารดาที่ตกฟอง ณ ที่หากินแล้วบินไป ธรรมดาว่า ฟองไข่ เมื่อมารดาไม่มีโรคและ ไม่มีอันตรายอื่น ๆ เป็นต้นว่า การรบกวนจากตีขชาติ (๗) ข้อมไม่เสีย เหตุนี้ฟองไข่นั้น จึงเป็นเหมือนดอกกรรณิการัตน มีสีเหมือนทอง เมื่อครบกำหนดก็แตกโดยธรรมดาของตน. ลูกนกยูงมีสี เป็นทองออกมาแล้ว. ลูกนกยูงนั้นมีนัยตาทั้งคู่เหมือนผลกระหังไหม จงอยปาก มีสีเหมือนแก้วประหาศ มีสร้อยสีแดงสามชั้นวงรอบคอผ่านไปทางหลัง ครั้นนกยูงเจริญวัย มีร่างกายเติบโตใหญ่ขนาดดมเกวียน รูปร่างยิ่งนัก. ฟองนกยูงสี่เขี้ยวทั้งหมด ประชุมกัน ยกให้นกยูงทองเป็นหัวหน้า หากันแวดล้อมเป็นบริวาร. วันหนึ่ง นกยูงทองตีมน้ำใน กระหังน้ำ เห็นรูปสมบัติของตนคิดว่า เรามีรูปร่างงามกว่านกยูงทั้งหมด ถ้าเราจักอยู่ใน แคนมบุษย์กับฟองนกยูงเหล่านี้ อันตรายคงบังเกิดแก่เรา เราต้องไปป่าหิมพานต์ อาศัย ณ ที่สำราญ ลำพังผู้เดียวจึงจะดี. เมื่อนกยูงเหล่านั้น หากันแนบวังนอนในราตรีกาล มิได้บอกให้นกยูงตัวใดรู้จักโผบิน เข้าป่าหิมพานต์ ผ่านหัวเขาไปสามหัว ถึงหัวที่สี่

มีสรรพธรรมชาติขนาดใหญ่คาบาศไปด้วยดอกบัว อยู่ในป่าไม่ไกลจากสระนั้น มีต้นไทรขนาดใหญ่
เกิดขึ้น อาศัยภูเขาสูงหนึ่ง ก็ลงเข็นกายถึงกิ่งไทรนั้น. อนึ่งที่ตรงกลางภูเขา นั้น ยังมีถ้ำ
อันน่าเจริญใจ พญานกยูงทองประสงคจะอยู่ในถ้ำนั้น จึงลงเกาะที่พื้นภูเขา ตรงหน้าถ้ำนั้น
ณ ที่ตรงนั้น ผู้ที่อยู่ข้างล่างไม่สามารถจะขึ้นไปได้ ผู้อยู่ข้างบนก็ไม่สามารถจะลงไปได้
เป็นที่ปลอดภัยจากแมว งู และอมมนุษย์ พญานกยูงทองคิดว่า ตรงนี้เป็นที่อันสำราญของเรา
พักอยู่ตรงนั้นนั่นเองตลอดวันนั้น ค่อยรุ่งขึ้นก็บินออกจากถ้ำ เกาะที่ยอดเขา หันหน้าไปทาง
ทิศตะวันออก มองดูสุริยมณฑลกำลังอุทัย ผูกพรหมมณฑ์ เพื่อการคุ้มครองป้องกัน ในที่หากิน
ของตน ในเวลากลางวันว่า อุเทศย์ เป็นต้น.

- (73) พระอาทิตย์เป็นดวงตาของโลก เป็นเอกราชมีสีเพียงดั่งสีแห่งทอง ยังที่นปรุที่
ให้สว่างอุทัยขึ้นมา เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้านอบน้อมพระอาทิตย์นั้น ซึ่งมีสีเพียงดั่งสี
แห่งทอง ยังที่นปรุที่ให้สว่างอยู่ ข้าพเจ้าหลายอันท่านคุ้มครองแล้ว ingsอยู่เป็นสุข
ตลอดวัน.

ในกาลานั้น บทว่า อุเทศย์ ได้แก่อุทัยขึ้น. พระอาทิตย์นี้ย่อมขึ้นจาก
โลกธาตุทางด้านตะวันออก. บทว่า จกฺขมา ความว่า เพราะเหตุที่ขจัดความมืด
ของจักรวาลทั้งสิ้นแล้ว ได้จักขุ. เพราะมีคาที่ขจัดความมืดทั้งสอง จึงชื่อว่า มีจักขุ.
บทว่า เอกราชา อธิบายว่า ที่ชื่อว่าเอกราชาเพราะประโยชน์อันวิเศษยิ่งในระหว่าง
แห่งการส่องดูจักรวาลทั้งสิ้น. บทว่า หริสุสวณฺเฑ อธิบายว่า ผู้มีสีเหมือนทองคำ ชื่อว่า
สุวณฺเฑ. บทว่า ปรุปรุภาโส ได้แก่ ผู้ยังที่นดินให้สว่าง. บทว่า ตํ คํ นมสฺสาม
ความว่า ข้าพเจ้าขอนอบน้อม คือไหว้ซึ่งพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ผู้มีรูปอย่างนั้น.
หลายบทว่า คยชฺช คูดตา วิหเรญ ทิวสฺ อธิบายว่า ข้าพเจ้าทั้งหลายอันท่านได้
รักษาแล้ว คือคุ้มครองแล้ว จักอยู่เป็นสุข ในวันนี้ด้วยการอยู่ในอิริยาบถทั้งสี่.
พระโพธิสัตว์ ครั้นได้มีสการพระอาทิตย์ด้วยกาลาอย่างนี้แล้ว จึงมีสการพระพุทธเจ้า
ทั้งหลาย ผู้เสด็จปรินิพพานแล้วในอดีตและพระคุณของพระพุทธเจ้าทั้งหลายว่า

- (74) ขอพรารมณ์ทั้งหลายผู้ถึงเวทในธรรมทั้งปวง จงรับเอาความนอบน้อมของ
ข้าพเจ้า อนึ่ง ขอพรารมณ์เหล่านั้นจงรักษาข้าพเจ้า ขอความนอบน้อม
จงมีแต่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ขอความนอบน้อมจงมีแต่พระโพธิญาณ

ขอความนอบน้อมจงมีแต่ท่านผู้พันแล้วทั้งหลาย ขอความนอบน้อมจงมีแต่
วิมุตติธรรม นกยงนั้นได้ทำปรีดรอย่างนี้แล้ว จึงเที่ยวไปเพื่อแสวงหา
อาหาร.

ในกาลานั้น สองบพว่า เข พุราหมณา ได้แก่พราหมณ์ผู้บริสุทธิ์ ผู้มีบาป
อันลอยแล้วเหล่าใด. บพว่า เวทสุ วิเคราะห์ว่า พราหมณ์เหล่าใดถึงแล้วซึ่งสิ่งแห่ง
เวททั้งหลาย พราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่า เวทสุ. พราหมณ์เหล่าใดถึงแล้วซึ่งสิ่งด้วยเวท
ทั้งหลาย พราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่า เวทสุ. อีกอย่างหนึ่ง พราหมณ์เหล่าใดบรรลุตธรรม
ทั้งหลายที่ถอนได้แล้วและยังถอนไม่ได้ทั้งหมดในโลกนี้ กระทำให้รู้แจ้ง คือให้ปรากฏ
พราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่า เวทสุ. เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า สพุทฺธมฺเม. บพว่า
สพุทฺธมฺเม มีอธิบายว่า พราหมณ์ทั้งหลายได้บรรลุตธรรมคือขั้นธ อายตนะและธาตุ
ทั้งหลายทั้งปวง กระทำให้รู้แจ้ง คือให้ปรากฏแก่ญาณของตนด้วยอำนาจแห่งสามัญญลักษณะ
และสามัญผล หรือทำลายศิระะของมารทั้งสามยังเหมือนโลกธาตุให้กึกก้อง บรรลुพระสัมมา-
สัมโพธิญาณที่โคณฑนโพธิ์ ก้าวล่วงฝั่งคือสงสาร. บพว่า เต เม นโม อธิบายว่า
พราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้น จงรับเอาซึ่งความนอบน้อมของข้าพเจ้านี้ และจงรักษาข้าพเจ้า.
ขอพระผู้มีพระภาคทั้งหลายเหล่านั้น ผู้ที่ข้าพเจ้ามีสการแล้วอย่างนี้ จงปกป้อง รักษา
คือคุ้มครองข้าพเจ้า. บทคาถาว่า

นมตฺถ พุทฺธานํ นมตฺถ โปธิยา นโม วิมุตฺตานํ
นโม วิมุตฺตिया

ความว่า ขอความนอบน้อมของข้าพเจ้า จงมีแก่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ผู้ประณีตแล้ว
ในอดีต ขอความนอบน้อมจงมีแก่พระโพธิญาณ อันนับเนื่องกับญาณในมรรคสี่ผลสี่ ของ
พระพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้น ขอความนอบน้อมจงมีแต่ท่านผู้หลุดพ้นแล้วทั้งหลายด้วย
อรหัตตผลวิมุตติเหล่านั้นอย่างนั้นเหมือนกัน. วิมุตติของพระพุทธเจ้าเหล่านั้นมีห้าอย่างคือ
วิกขัมภณวิมุตติ ตทังควิมุตติ สมฺมจเจทวิมุตติ ปฏิบิสังขวิมุตติ และนิสสรณ-

วิมุตติ.¹⁹ พระศาสดาผู้ตรัสรู้ชอบยิ่ง ครัสสองบทนี้ว่า อิมํ โส ปริตุํ กตฺวา โมโร
 จรติ เอสนา. เนื้อความแห่งสองบทนั้นว่า ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย นกยงนั้น กระทำปริตร
 คือการอารักขานี้แล้ว จึงเที่ยวแสวงหาสิ่งต่าง ๆ เพื่อต้องการดอกไม้และผลไม้เป็นต้น
 ในทางหากินของตน เพราะฉะนั้นนกยงนั้นเพื่อจะรักษาและป้องกันชีวิตของตน จึงกระทำ
 ปริตรว่า อุเทคยฺจุกฺขมา เอกราชา ตังนีแล้วจึงร่อนลง ณ ที่หากิน เที่ยวหากิน
 ตอนเย็นจึงมาเกาะที่ยอดเขา. นกยงครั้นเที่ยวไปตลอดวันอย่างนี้ ในตอนเย็นจึงมา
 เกาะที่ยอดเขา เพ็งดูสุริยมณฑลที่กำลังอัสดงคด ระลึกถึงพุทธคุณทั้งหลาย ผู้กพรหมมณฑ์
 อีกเพื่อการรักษาและป้องกันในที่อยู่อาศัย จึงกล่าวว่ อเปคยํ ตังนีเป็นต้น.

(75) พระอาทิตย์เป็นดวงตาของโลก เป็นเอกราช มีสีเที่ยงดั่งสีแห่งทอง
 ยังพื้นปรุทีให้สว่าง ย่อมอัสดงคดไป เพราะเหตุนี้ ข้ำขนอบน้อม
 พระอาทิตย์นั้น ซึ่งมีสีเหมือนสีแห่งทอง ยังพื้นปรุทีให้สว่าง ข้ำพเจ้า
 ทั้งหลายที่ท่านได้คุ้มครองแล้ว ในวันนี้ จึงอยู่เป็นสุขตลอดคืน
 พราหมณ์ทั้งหลายผู้ถึงซึ่งเวทในธรรมหังปวง จึงรับความนอบน้อม
 ของข้ำพเจ้า อนึ่งพราหมณ์เหล่านั้น จึงรักษาข้ำพเจ้า ขอความ
 นอบน้อมของข้ำพเจ้า จึงมีแก่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ขอความ
 นอบน้อมจึงมีแก่พระโพธิญาณ ขอความนอบน้อมจึงมีแก่พระพุทธเจ้า
 ทั้งหลายผู้พ้นแล้ว ขอความนอบน้อมจึงมีแต่วิมุตติธรรม นกยงนั้น
 ได้กระทำปริตรนี้ จึงสำเร็จการอยู่.

¹⁹ วิกขัมภณวิมุตติ หันด้วยการข่มไว้ คือการตัดกิเลสของท่านผู้บำเพ็ญฐาน
 ถึงปฐมฌาน ย่อมหลุดพ้นจากนิเวศด้วยการข่มไว้ ตลอดเวลาที่อยู่ในฌานนั้น, ตกฺกวิมุตติ,
 หันด้วยองค์นั้น ๆ คือหันจากกิเลสด้วยธรรมที่เป็นคู่ปรับกัน, สมุจเฉทวิมุตติ หันอย่าง
 เด็ดขาด คือหันกิเลสอย่างเด็ดขาดด้วยโลกุตรธรรม, ปฏิวิปลาสวิมุตติ หันด้วยสงบระงับ
 คืออาศัยโลกุตตรมรรคหันกิเลสอย่างเด็ดขาด, นิสสรณวิมุตติ หันด้วยการสลัดออกไป
 คือหันจากกิเลสสิ้นแล้ว คำรงอยู่ในภวะนั้นยังชินตลอดไป.

ในเวลานั้น คำว่า อเปตย์ ความว่า ย่อมหลีกเลี่ยง คือยอมหลบไป ได้แก่ยอมถึง การตั้งอยู่ไม่ได้. ส่วนคำที่เหลือปรากฏแล้ว. ในเวลาว่า อิมิ โส ปริตุต กตุวา โมโร วา สมภาปุปยิ นั้น พระศาสดาผู้ตรัสรู้ชอบได้ตรัสแก่สองบพณี. เนื้อความแห่งคถา นี้มีดังนี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นกยงนั้นได้ทำปริตร คือการอารักษานี้ จึงอาศัยอยู่ในที่อยู่ ของคนนั้น. ด้วยอำนาจของพระปริตรนี้ นกยงนั้นจึงไม่มีภัย ไม่มีการชนพองสยองเกล้า เพราะฉะนั้น นกยงนั้น มองดูดวงอาทิตย์ที่อัสดงคต กระทำปริตรว่า อเปตย์ จกขุมา เอกราชา ดังนี้ เพื่อการอารักษาและการป้องกัน อาศัยอยู่ด้วยอุบายนี้. วิเคราะห์ สักเห็นว่า โมรปริตร. นกทั้งหลายย่อมยังจิตของคนทั้งหลายให้เต็ม คือยอมให้รู้สึกร่วมกัน ด้วยการพรรณนาถึงความชอบใจและความงดงาม เพราะเหตุนี้ นกเหล่านั้นจึงชื่อว่า โมรชะ. มุร ธาตุ ใช้ในความหมายว่ามีความรู้สึกร่วมกัน. พระปริตรที่นกล่าวนั้นกระทำแล้ว จึงเรียกว่า โมรปริตร. การอธิบายโมรปริตร จบแล้ว.

(ธวัคคปริตร)

(76) พระผู้มีพระภาค ครั้นทรงแสดงโมรปริตรอย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงแสดงนิทาน ของธวัคคปริตรแก่ผู้ประสงคจะฟังทั้งหลาย จึงตรัสว่า

ด้วยการระลึกถึงปริตรอันใด สัตว์ทั้งหลายแม้อยู่ในท้องฟ้าย่อมได้ที่ซึ่ง ดูจสัตว์ในแผ่นดิน ในกาลทุกเมื่อ สัตว์ทั้งหลายที่หนีจากอุบัตหะทั้งปวง และหนีจากภัยมีภัยอันเกิดแต่ยักษ์และโจรเป็นต้น ไม่สามารถจะนับได้ เราทั้งหลายจงสวดพระปริตรอันนั้น เทอญ.

ในเวลานั้นท่านกล่าวคำอธิบายไว้ว่า สัตว์ที่มีชีวิตทั้งปวง ที่ตกลงไป คือหล่นลงไป ในเหวหรือในโพรงไม้ เป็นต้น ย่อมได้รับที่พึ่งคือที่ยืน เหมือนกับได้ที่ยืนบนพื้นดิน ด้วยการ ระลึกถึงพระปริตรอันใดหรือด้วยอำนาจของพระปริตรอันใด ทันทีทันใด เมื่อเป็นเช่นนั้น สัตว์ที่หนีจากอุบัตหะทั้งปวง ก็มีจำนวนสุดที่จะคณานับ. อีกอย่างหนึ่ง เราเองก็ไม่ต้อง ประสบภัยที่เกิดจากยักษ์และโจรเป็นต้น. ข้าแต่เทวดาผู้เจริญทั้งหลาย พวกเราจะสวด สือกถาวปริตรนั้น ที่พระผู้มีพระภาคของเราทั้งหลายทรงแสดงแล้ว.

(77) ดังข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ ในสมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่วัดพระเชตะวัน
อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ในกรุงสาวัตถี แม้ข้อนี้ก็มิ้นัยตามที่ได้กล่าวแล้วในบทหลัง.
ในกาลนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ดังนี้แล้ว.
ภิกษุเหล่านั้น ทูลรับพระพุทธโชน์ของพระผู้มีพระภาคว่า พระพุทธเจ้าข้า ดังนี้.
พระผู้มีพระภาคจึงตรัสพระพุทธโชน์นี้ว่า ภูตบุพฺพตี. ดังนี้เป็นต้น. เมื่อพระผู้มีพระภาค
เสด็จปรินิพพานแล้ว พระอนนทเถระผู้หนึ่งบนธรรมมาสน์ ในมณฑปในป่าสาระ ที่พระเจ้า
อชาตศัตรู ผู้เอาชนะสัตว์ทั้งปวง รับสั่งให้สร้างที่ประดิษฐานสัตตบัณฑุกุหา ข้างภูเขา
เวลาบรรพต ในเมืองราชคฤห์ ได้กล่าวไว้แล้วในการสังคายนาครั้งที่หนึ่ง ในวันที่
พระจันทร์เต็มดวง. หลายนทว่า ภูตบุพฺพตี ภิกษุเว เทวาสฺรสงฺคาโม สมฺบุพฺพหฺมฺมฺโห
อโหสิ นั้น มีคำที่ฟังประกอบเข้ามาว่า เราจะกล่าวถึงสิ่งที่มีในกาลก่อน คือวิสัย
ความประหลาดและการเป็นอยู่ในกาลก่อน. อีกอย่างหนึ่ง คำว่า อิวาโส ได้แก่คำพูด
ที่ใช้หมายถึงอดีต. คำว่า เทวาสฺรสงฺคาโม ได้แก่สงครามระหว่างเทวดาและอสูร
ทั้งหลาย. คำว่า สมฺบุพฺพหฺมฺมฺโห หมายถึงได้เกิดประชิดกันแล้ว. อีกอย่างหนึ่ง
หมายถึงประชิดกันแล้ว ได้แก่ลูกขึ้นประชิดหน้ากัน. ในประโยคที่ว่า อถ โข
ภิกษุเว สกฺโก เทวานมฺนิฺโห เทเว ดาวตฺติเส อามนฺเตสิ นั้น คำว่า อถ โข
ได้แก่ ในที่ไม่มีระหว่างกัน คือในกาลที่เป็นอดีต. คำว่า สกฺโก ได้แก่ เป็นผู้สามารถ
ในการบำเพ็ญสิ่งที่ควรประหลาดในสัตว์ให้บริบูรณ์ในกาลก่อน. ชื่อว่า ชักกะ เพราะเป็น
ผู้สามารถในการสอนเทวดา ในกาลบัดนี้. ชนเหล่าใดย่อมเล่น ชนเหล่านั้นชื่อว่าเทพ.
อธิบายว่า ย่อมเล่น ย่อมส่องแสง. ผู้ใดย่อมได้รับ คือถึงความเป็นผู้ยิ่งใหญ่ แห่ง
เทวดาทั้งหลายเหล่านั้น ผู้ที่ชื่อว่าพระอินทร์. เทวดาเหล่านั้น ๑๐ องค์ ผู้มีการทำบุญ
ร่วมกัน อาศัยอยู่ในที่นั้น เหตุฉะนั้นเทวดาเหล่านั้น จึงชื่อว่า เทพชั้นดาวดึงส์ โดยการ
เรียกการอาศัยอยู่บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์. คำว่า อามนฺเตสิ ความว่า ให้รู้พร้อม
(เรียก) คือเชื้อเชิญ.

(78) ดูก่อนท่านผู้เฒ่าทุกๆ ถ้าความกลัวก็ตี ความหวาดสะดุ้งก็ตี ความขนพอง-
สยองเกล้าก็ตีถึงบังเกิดขึ้นแก่หมู่เทวดา ผู้ไปสู่สงครามในสมัยใด ในสมัยนั้น
ท่านทั้งหลายถึงแลดูชายธงของเราเท่านั้น เพราะว่าเมื่อท่านทั้งหลายแลดู
ชายธงของเราอยู่ ความกลัวก็ตี ความหวาดสะดุ้งก็ตี ความขนพองสยองเกล้า
ก็ตี อันใดจักมี อันนั้นจักหายไป.

สมบัติในที่ประชุมที่ประกอบด้วยความอดทน ชื่อว่า มาริสา. อธิบายว่า ผู้ไม่มีทุกข์. มีอธิบายว่า ความกลัวก็ดี ความหวาดสะดุ้งก็ดี ความขนพองสยองเกล้าก็ดี ถ้าหากว่า จะเกิดขึ้นแก่เทวดาทิ้งหลายผู้ไปสู่สนามรบในสมัยนั้น ท่านทั้งหลายจงแลดูชายธง คือยอดธง ของเราเท่านั้น. ได้ยินว่า รถของท้าวสักกะ ยาว 150 โยชน์ ตอนท้ายของรถนั้น 50 โยชน์ ตอนกลางเป็นดัวเป็นดัวรถ 50 โยชน์ ที่ศีรษะของรถ 50 โยชน์. อาจารย์ บางพวกขยายประมาณนั้นเป็นสองเท่า กล่าวว่ 300 โยชน์ก็มี. ในรถนั้นปลาดแทนหนึ่งได้ โยชน์หนึ่ง ตั้งฉัตรขาวขนาด 3 โยชน์ไว้ข้างบน ที่นอกอันเดียวกันเทียบม้าอาชาไนย 1,000 ตัว เครื่องตกแต่งที่เหลือประมาณไม่ได้. ธงของรถนั้นยกขึ้น 250 โยชน์ ธงที่ถูกลมพัดมีเสียงดังเจื้อยแจ้ว คล้ายดุริยางค์ทั้งห้า. ท้าวสักกะตรัสว่า พวกเขา จงดูธงนั้น. ตามว่า เพราะเหตุไร ตอบว่า เพราะเมื่อเทวดาเห็นธงนั้น คิดว่า พระราชาของเราอันอยู่ที่ท้ายบริษัท เหมือนเสาที่เขาปักไว้ เราไม่กลัวใคร ดังนี้ จึงไม่กลัว. ท่านอธิบายไว้ว่า ความกลัวก็ดี ความหวาดสะดุ้งก็ดี ความขนพอง สยองเกล้าก็ดี อันใดที่จะมีแก่ท่านทั้งหลาย ผู้มองดูธงของเรา ในกาลก่อนแต่นั้น ความกลัว ความหวาดสะดุ้งและความขนพองสยองเกล้านั้นก็จักหายไป จักไม่ปรากฏ คือจักไม่มาปรากฏ. คำว่า โส นี้ท่านกล่าวไว้แล้ว เป็นกรรมกคา.

- (79) ท่านทั้งหลายจงแลดูธงของเรา ถ้าหากท่านทั้งหลายไม่ดูธงของเรา ลำดับนั้น ท่านทั้งหลายพึงแลดูชายธงของเทวราชชื่อ ปชชาติ เพราะ เมื่อท่านทั้งหลายแลดูชายธงของเทวราชชื่อปชชาติอยู่ ความกลัวก็ดี ความหวาดสะดุ้งก็ดี ความขนพองสยองเกล้าก็ดี อันใดจักมี อันนั้น ก็จักหายไป ถ้าท่านทั้งหลายไม่แลดูชายธงของเทวราชชื่อปชชาติ จากนั้น ท่านทั้งหลาย พึงแลดูธงของเทวราชชื่อ วรุณ เพราะว่ เมื่อท่านทั้งหลายแลดูชายธงของเทวราชชื่อ วรุณ อยู่ ความกลัวก็ดี ความหวาดสะดุ้งก็ดี ความขนพองสยองเกล้าก็ดี อันใดจักมี อันนั้น จักหายไป. ถ้าท่านทั้งหลาย ไม่แลดูชายธงของเทวราชชื่อวรุณ จากนั้น ท่านทั้งหลาย พึงแลดูชายธงของเทวราชชื่อ อีสาน เพราะเมื่อ ท่านทั้งหลายแลดูชายธงของเทวราชชื่ออีสานอยู่ ความกลัวก็ดี ความหวาดสะดุ้งก็ดี ความขนพองสยองเกล้าก็ดีอันใดจักมี อันนั้นจักหายไป.

(80) ในบททั้งหลายเหล่านั้น สองบทว่า อถ ปชยตีสุส ความว่า ได้ยินว่า ท้าวปชยตีสุนั้นมีผิวพรรณเหมือนกับท้าวสักกะ มีอายุเท่ากัน ได้ที่นั่งอันที่สอง ท้าววรุณ ได้ที่นั่งอันที่สาม ท้าวอิสานได้ที่นั่งอันที่สี่. ส่วนเนื้อความที่เหลือหิงทรามโดยนัยที่กล่าวไว้แล้ว ในบรรดาบททั้งสามเหล่านั้น. พระผู้มีพระภาค ครั้นทรงแสดงสงครามของเทวดาทั้งหลายเหล่านั้นแล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงการประหุงพร้อมกันของเทวดาเหล่านั้น จึงตรัสว่า

(81) ดูกรภิกษุทั้งหลาย ข้อนั้นแล คือการแลดูชายธงของท้าวสักกะ ผู้เป็นจอมเทพกิติ ชายธงของเทวราชชื่อปชยตีสกิติ การแลดูชายธงของเทพชื่อวรุณกิติ การแลดูชายธงของเทวราชชื่ออิสานกิติ ความกลัวกิติ ความหวาดสะดุ้งกิติ ความขนพองสยองเกล้ากิติ อันใดจักมี อันนั้นพึงหายไปได้บ้าง ไม่หายบ้างดังนี้.

(82) ในบทว่า คัม ไช ปน ภิกฺขเว นี้ บทว่า หิงประกอบบทว่า ธชคฺคฺ เข้าหิงสืบท. คำว่า โส ได้แก่ความกลัวเป็นต้น หิงหายไปบ้าง ไม่หิงหายไปบ้าง คือหนีไปบ้าง ไม่หนีไปบ้าง.

(83) ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุอะไร ดูก่อนภิกษุทั้งหลายท้าวสักกะ ผู้เป็นจอมเทพ ยังไม่ปราศจากราคะ ยังไม่ปราศจากโคธะ ยังไม่ปราศจากโมหะ ยังเป็นผู้กลัว ยังเป็นผู้หวาดสะดุ้ง ยังเป็นผู้หนี.

(84) บทว่า คัม ภิสฺสเหตุ ได้แก่ข้อนั้นย่อมมีเพราะเหตุอื่น อีกอย่างหนึ่ง อธิบายว่า อะไรเป็นเหตุแห่งข้อนั้น. บทว่า อวิคฺราโค คือมีราคะยังไม่สิ้นไป. บทว่า อวิคฺโทโส คือมีความโกรธยังไม่สิ้นไป. บทว่า อวิคฺโมโห ได้แก่มีความหลงยังไม่สิ้นไป. บทว่า ภิกฺขุ ได้แก่ยังเป็นผู้กลัวเป็นปกติ. บทว่า ฉนฺนํ ได้แก่เป็นผู้มีปกติหวาดกลัว. บทว่า อุตฺตฺราสี ได้แก่เป็นผู้มีความสะดุ้งทางใจเป็นปกติ. บทว่า ปลาอิ ได้แก่ เป็นผู้ถูกพวกอสูรเอาชนะได้ ยืนอยู่บนรถนั้น ครั้นมองเห็นราชสมบัติ หรือชายธงเพียงนิดเดียวก็หนีไปเป็นธรรมดา อธิบายว่า เพราะเป็น

ผู้มีกิเลสอันยังไม่ถอนขึ้น. อิติ ศัพท์มีความหมายในการแสดงเหตุ. ในคำว่า ธช นี้ วิเคราะห์ว่า คนทั้งหลายย่อมรู้จักว่า นี่เป็นทหารของพระราชอาหระองค์นั้นด้วยสิ่งนี้ เหตุนี้ สิ่งนี้ จึงชื่อว่า ธช (ธง). อนึ่ง สิ่งใดที่มนุษย์ทั้งหลายผูกใส่ไม้ยกขึ้นแล้วย่อมปลิวไป คือย่อมปลิวสพัดไปตามลม สิ่งนั้นชื่อว่า ธง. ธช ธาตุ ใช้ในความหมายว่า ไป .

(85) พระผู้มีพระภาคครั้นทรงแสดงอดีตนิทานอย่างนี้แล้ว บัณฑิต เมื่อจะทรงแสดง ความไม่กลัว ความไม่หวาดสะดุ้ง ความไม่หนีไปของภิกษุผู้อยู่ในป่า อยู่โคนต้นไม้และ อยู่ในเรือนเปล้า ผู้ระลึกถึงพระพุทธ พระธรรมและพระสงฆ์ เพื่อประโยชน์แห่งสงคราม คือกิเลส จึงตรัสว่า

(86) ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย สำหรับเรากล่าวอย่างนี้ว่า ถ้าว่าท่านทั้งหลายไปอยู่ในป่าก็ตาม อยู่ที่โคนต้นไม้ก็ตาม อยู่ในเรือนเปล้าก็ตาม ความกลัวก็ดี ความหวาดสะดุ้งก็ดี ความขนทองสยองเกล้าก็ดี หึ่งเกิดขึ้นในสมัยใด สมัยนั้น ท่านทั้งหลาย หึงระลึกถึงเราเท่านั้นว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคนั้น เป็นผู้ไกลจากกิเลส เป็นผู้ควรไหว้ ควรบูชา เป็นผู้รู้ชอบเอง เป็นผู้บริสุทธิ์แล้วด้วยวิชาและจรณะ เป็นผู้เสด็จไปดีแล้ว เป็นผู้รู้โลก เป็นผู้ฝึกนุรุษที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกธรรม.

(87) ในบทเหล่านั้นมีสัมพันธว่า ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย ความกลัวก็ดี ความหวาดสะดุ้งก็ดี ความขนทองสยองเกล้าก็ดี ถ้าหากจะหึ่งเกิดขึ้นแก่พวกเขาไปอยู่ในป่าก็ดี ไปอยู่ที่โคนต้นไม้ก็ดี ไปอยู่ที่อาคารเปล้าก็ดี ผู้ไปอยู่ที่สงัดแห่งใดแห่งหนึ่งก็ดี ในสมัยนั้นเหล่าทั้งหลาย หึงระลึกถึงเราอย่างนี้ว่า อิติปิ โส ภควา ดังนี้ เป็นต้น. นี้เป็นนัยแห่งการระลึกถึงพระพุทธคุณเหล่านั้น. ท่านกล่าวคำอธิบายไว้ว่า ท่านทั้งหลาย หึงระลึกอย่างนี้ว่า โส ภควา อิติ สมฺมาสมฺพุทฺโธ ฯ เปฯ อิติปิ โส ภควา. ในบทเหล่านั้น มีอธิบายว่า ท่านทั้งหลาย หึงระลึกว่า พระพุทธเจ้าได้พระนามว่า อรหันต์ เพราะเหตุเหล่านี้คือ เพราะความเป็นผู้ไกลจากกิเลสทั้งปวงและสิ่งที่ไม่ดีทั้งหลาย เพราะการกำจัดคอรคือกิเลสเสียได้ และเพราะกำจัดช็กำ (อระ) คือสงสาร (การเวียนว่ายตายเกิดเสียได้ เพราะเป็นผู้ควรแก่

ทักษิณาวัดอุทกทั้งหลาย มีปัจจัยเป็นต้น เพราะความไม่มีที่ลับในการกระทำบาป.

พระผู้มีพระภาคนั้นได้นำว่า สมุมาสมุหุไซ ด้วยเหตุเหล่านี้คือ เพราะ
 ครัสสูธรรมทั้งปวงโดยชอบและโดยพระองค์เอง เพราะครัสสูธรรมทั้งปวงที่พึงรู้อยิ่ง
 โดยชอบและโดยพระองค์เอง เพราะครัสสูธรรมทั้งปวงที่พึงกำหนดรู้โดยชอบและโดย
 พระองค์เอง เพราะครัสสูธรรมทั้งปวงที่พึงกระทำให้แจ้งโดยชอบและโดยพระองค์เอง
 เพราะครัสสูธรรมทั้งปวงที่พึงเจริญโดยชอบและโดยพระองค์เอง.

พระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่า สุคติ เพราะเหตุเหล่านี้คือ เพราะการ
 เสด็จไปงาม เพราะเสด็จไปสู่ที่ดี เพราะเสด็จไปโดยชอบและเพราะครัสโดยชอบ.

พระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่า วิชชาจรมสมฺปนฺโน เพราะเหตุเหล่านี้คือ
 เพราะทรงประกอบด้วยวิชาแปดและจรมธรรมสิบห้า.²⁰ พระผู้มีพระภาคนั้นทรงพระนามว่า
 โลกวิทู ด้วยเหตุนี้คือ เพราะทรงรู้สังขารโลกโดยประการทั้งปวง เพราะทรงรู้สัตว์โลก
 โดยประการทั้งปวงและเพราะทรงรู้โอกาสโลกโดยประการทั้งปวง. พระผู้มีพระภาคทรง
 เป็นผู้ที่ไม่มีความยิ่งกว่า ทรงครอบงำโลกทั้งปวงด้วยคุณคือศีลและด้วยคุณคือสมาธิ ปัญญา
 วิมุตติญาณทัสสนะ ดังนั้นพระผู้มีพระภาคจึงไม่มีผู้ใดยิ่งกว่าด้วยเหตุนี้.

พระผู้มีพระภาคนั้น ทรงพระนามว่า ปุริสทมฺมสารถิ เพราะทรงข้ามบุรุษที่
 หึงพิภได้ทั้งหลายอย่างที่เขาเนิ่งชัคสมาธิอยู่ที่แห่งเดียวกัน (แต่) ล้นไม่ได้ตั้งแปดทิศ ไม่ติดขัด
 เพราะเหตุนี้พระองค์จึงทรงพระนามว่า ปุริสทมฺมสารถิ.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

²⁰ จรมธรรม 15 คือ การสำรวมในศีล, ความคุ้มครองในอินทรีย์ทั้งหลาย,
 ความรู้จักประมาณในการบริโภค, ความประกอบด้วยความเป็นผู้ดี, สัทธรรม 7
 (สัทธา หิริ โอตตปปะ พาทุสัจจะ วิริยะ สติ ปัญญา) และ รูปาวจรณาน 4.

พระผู้มีพระภาคทรงเป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายดั่งนั้น เพราะทรง
พร่ำสอนเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ด้วยประโยชน์ในโลกนี้ ประโยชน์ในโลกหน้าและ
ประโยชน์อย่างยิ่ง เพราะฉะนั้นพระผู้มีพระภาคจึงทรงเป็นศาสดาด้วยเหตุนี้.

พระผู้มีพระภาคนั้น ทรงพระนามว่า พุทฺโธ เพราะทรงรู้ทุกสิ่งทุกอย่าง ที่ชื่อ
ว่าเป็นสิ่งที่ควรรู้ อีกอย่างหนึ่งพระผู้มีพระภาคทรงรู้อริยสัจสี่ด้วยพระองค์เองและทรงยัง
สัตว์อื่นให้รู้ พระองค์จึงทรงพระนามว่า พุทฺโธ ด้วยเหตุนี้.

พระผู้มีพระภาคนั้นทรงพระนามว่า ภควา เพราะทรงมีภาคะ เพราะทรงพัก
ซึ่งบาปธรรมทั้งปวง เพราะประกอบด้วยภคะ²¹ เพราะทรงจำแนกธรรมทั้งปวงด้วยกุศลธรรม
เป็นต้น จึงทรงพระนามว่า ภควา.

(๘๘) พระผู้มีพระภาคขึ้นทรงแสดงการระลึกถึงพระพุทฺธคุณแก่ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นอย่าง
นี้แล้ว เมื่อจะทรงแสดงพระธรรมคุณแก่ภิกษุเหล่านั้น จึงดำรัสว่า

อุกรภิกษุทั้งหลาย เพราะว่าเมื่อท่านทั้งหลายระลึกถึงเราผู้ ความกตเวที
ความหวาดสะดุ้งก็ดี ความขนพองสยองเกล้าก็ดี อันใดจักมี อันนั้นจักหายไป ถ้าท่าน
ทั้งหลายไม่ระลึกถึงเรา ที่นั่นถึงระลึกถึงพระธรรมว่า พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคดำ
รัสแล้ว เป็นสิ่งที่บุคคลพึงเห็นเอง เป็นสิ่งที่ไม่มีกาลเวลา เป็นสิ่งที่เรียกร้องให้ผู้อื่น
มาดูได้ เป็นสิ่งที่จะน้อมเข้ามาใส่ใจ เป็นสิ่งที่วิญญูชนทั้งหลายพึงรู้เฉพาะตนเอง.

(๘๙) บรรดาบทเหล่านั้น คำว่า ธมฺโม หมายถึงพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคดำ
รัสไว้ดีแล้ว. ที่ชื่อว่า สนฺทิฏฺฐิโก เพราะเป็นธรรมที่บุคคลใด ๆ ได้บรรลุแล้ว บุคคลนั้น

²¹ ภาคะ คือบารมีมีทานและศีลเป็นต้นอย่างยอดเยี่ยมอันสามารถยังความสุข
ทั้งที่เป็นโลกิยะและโลกุตระให้บังเกิดขึ้นได้, ภคะ คือความเป็นใหญ่ ธรรม ยศ
สิริ ความได้สมปรารถนา.

ฟังละสิ่งที่จะบรรลุด้วยความเชื่อของคนอื่นเห็นเองด้วยปัจเจกชนญาณ. พระธรรมชื่อว่า อกาลโก เพราะไม่รอนสิ้น 5 วัน หรือ 7 วัน เป็นต้น แล้วจึงให้ผลในระหว่างแห่ง การเป็นไปของคน. พระธรรมชื่อว่า เอทิปสุลโก มีสัมพันธว่า ท่านทั้งหลายฟังระลึก ว่า วิทยุชนทั้งหลาย ฟังทราบโลกุตตรธรรม ๑. อีกอย่างหนึ่ง ท่านทั้งหลายฟังระลึกถึง พระธรรม. ถ้ามว่า ท่านทั้งหลายฟังระลึกถึงพระธรรมอย่างไร ตอบว่า ฟังระลึกว่า สุวากุขาโต ๑ เปา วิทยุทิ. ฟังอธิบายความหมายด้วยอำนาจแห่งพระปริยัติธรรม. บุคคลฟังระลึกถึงคุณของพระปริยัติธรรมและคุณของโลกุตตรธรรมทั้ง ๑ อย่างนี้ว่า สุวากุขาโต ๑ เปา วิทยุทิ. ในบทว่า สุวากุขาโต นี้ แม้ปริยัติธรรมก็สงเคราะห์ เข้าด้วย ในบททั้งหลายนอกนี้ฟังทราบว่า เป็นโลกุตตรธรรม. ในธรรมสองอย่างนั้น ชื่อว่า สุวากุขาโต เพราะประกาศพระมหัจฉริย์ ที่มีความงามในเบื้องต้น ท่ามกลางและ ที่สุด ประกอบด้วยอรรถ พหุชนะ บริสุทธิ บริบูรณ์โดยสิ้นเชิง. อีกอย่างหนึ่งที่ชื่อว่า สุวากุขาโต เพราะเป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาค ตรัสไว้ด้วยดี เพราะไม่มีอรรถวิปลาส. เหมือนอรรถแห่งธรรมของเจ้าลัทธินั้น จัดว่าถึงความวิปลาส เพราะเป็นธรรมที่เขากล่าวว่า เป็นอันตราอิกธรรม ไม่มีธรรมที่มีอันตรา และเพราะธรรมที่เขากล่าวว่าเป็นนิยานิกธรรม ไม่มีความเป็นธรรมสำหรับนำออก เพราะเหตุนี้ เจ้าลัทธินั้นเหล่านั้น จึงเป็นผู้มีธรรมที่ เป็นทุรกษาคะ (กล่าวไว้ไม่ดี) ฉนโต อรรถแห่งธรรมของพระผู้มีพระภาค หาถึงความ วิปลาสฉนนั้นไม่ เพราะธรรมที่พระองค์ตรัสว่า ธรรมเหล่านี้เป็นอันตราอิกธรรม ธรรม เหล่านี้เป็นนิยานิกธรรม ดังนี้แล้ว ไม่ทันความเป็นอย่างนั้นไปได้. พระปริยัติธรรม เป็นสุวากุขาตะโดยนัยดังกล่าวมานี้.

(๑๐) ส่วนโลกุตตรธรรมชื่อว่า สุวากุขาตะ เพราะตรัสข้อปฏิบัติอันควรแก่พระนิพพาน และพระนิพพานสมควรแก่ข้อปฏิบัติ อนึ่ง ในโลกุตตรธรรมนั้น อริยมรรคที่เป็นทางสายกลาง ไม่ไปไกลอันตะ (ที่สุดโค้ง) ทั้งสองข้างนั้น ชื่อว่า สุวากุขาตะ เพราะอริยมรรคนั้นพระองค์ ตรัสว่าเป็นมัชฌิมาปฏิปทา. สามีญญผลทั้งหลายที่มีกิเลสสงบระงับแล้วนั้น ชื่อว่า สุวากุขาตะ เพราะสามีญญผลนั้น ที่พระองค์ตรัสว่าเป็นธรรมชาติที่มีกิเลสระงับแล้ว. พระนิพพานอันมี สภาพเที่ยง สภาพไม่ตาย สภาพที่ดำเนิน(ทุกข์) และสภาพลี(ทุกข์)นั้น ชื่อว่า สุวากุขาตะ

เพราะพระนิพพานนั้น พระองค์ตรัสว่าเป็นสภาพเที่ยงเป็นต้น. แม้โลกุตตรธรรมก็เป็น
 สวางขาตะ ดังกล่าวมานี้. ในธรรมเหล่านี้ อริยมรรคชื่อว่าเป็น สันติปฏิภวะ บุคคล
 หึงทราบเองโดยการทำความไม่มีกิเลสเป็นต้นในสันดานของตน. อีกนัยหนึ่ง ทิฏฐิ
 ที่พระอริยเจ้าสรรเสริญ ชื่อว่า สันติปฏิภวะ. โลกุตตรธรรม ย่อมชนะด้วย สันติปฏิภวะ เหตุนั้น
 จึงชื่อว่า สันติปฏิภวะ. จริงอย่างนั้น ในโลกุตตรธรรมนั้น อริยมรรคย่อมชนะกิเลส
 ทั้งหมด ด้วยสันติปฏิภวะที่ตนมีอยู่ อริยผลย่อมชนะกิเลสทั้งหลายด้วยสันติปฏิภวะอันเป็นเหตุ
 (ของตน) พระนิพพานย่อมชนะกิเลสทั้งหลายด้วยสันติปฏิภวะอันเป็นวิสัย เพราะเหตุนั้น
 โลกุตตรธรรมทั้ง ๑ จึงชื่อว่า สันติปฏิภวะ เพราะชนะกิเลสด้วย สันติปฏิภวะเหมือนดังนักรบ
 ได้ชื่อว่า ราชิกะ เพราะชนะด้วยรบ ฉะนั้น. อีกนัยหนึ่ง การเห็นชื่อว่า ทิฏฐะ.
 ทิฏฐะ นั้นเองเป็นสันติปฏิภวะ แปลว่า การเห็น. โลกุตตรธรรมย่อมควรซึ่งสันติปฏิภวะ เหตุนั้น
 จึงชื่อว่า สันติปฏิภวะ เพราะว่าโลกุตตรธรรม เมื่อบุคคลเห็นอยู่ด้วยอำนาจภาวนาวิสมัย
 (รู้โดยทำให้มีขึ้น) และด้วยอำนาจสังคิกิริยาวิสมัย (รู้โดยทำให้แจ้ง) จึงยังวิภูฏายให้
 กลับได้ เพราะเหตุนี้ โลกุตตรธรรมนั้นจึงชื่อว่า สันติปฏิภวะ เพราะควรซึ่ง สันติปฏิภวะ
 เปรียบเหมือนคนที่ได้ชื่อว่า ราชิกะ เพราะควรซึ่งผ้า ฉะนั้น.

(๑) ธรรมนั้นมุ่งการให้ผลของตน ไม่มีกาลเวลา เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า อกาลิ,
 อกาลิโก ก็คือ อกาลิ นั้นเอง มีอธิบายว่า ธรรมนั้นไม่มีการรอเวลาซึ่งมีกำหนด
 ๕ วัน ๗ วัน ผ่านไปแล้ว จึงจะให้ผล แต่ยอมให้ผลติดต่อกันไปกับความเป็นไปของตน
 นั้นเอง. อีกอย่างหนึ่ง เวลาในการให้ผลแก่ตนของธรรมนั้นยังไกลที่จะถึง เหตุนี้
 ธรรมนั้นจึงชื่อว่า กาลิกะ. ถามว่า ธรรมนั้นคืออะไร ตอบว่าธรรมนั้นคือกุศลธรรมที่เป็น
 โลภิกะ. ส่วนโลกุตตรธรรมนี้ ไม่ใช่กาลิกะ เพราะมีผลต่อเนื่องกับตน เหตุนี้จึงชื่อว่า
 อกาลิกะ. บทว่า อกาลิโก นี้ ครุสหมายเอามรรคเท่านั้น. ส่วนนิพพานธรรม มีอธิบายว่า
 พระนิพพานธรรมนั้น ไม่มีกาลเพราะพ้นจากกาล คือเพราะไม่มีกาลมีติดเป็นต้น เพราะ
 เหตุนี้จึงชื่อว่าอกาลิโก. ธรรมชื่อว่า เอหิภัสสิกะ เพราะควรซึ่งเอหิภัสสวิธี อันเป็นไป
 โดยความว่า ท่านจงมาดูธรรมนี้. ดังนี้. ถามว่าเพราะเหตุไร ธรรมนั้นจึงควรซึ่งวิธีนั้น
 ตอบว่า ธรรมนั้นเป็นสภาพที่มีอยู่ ธรรมนั้นมีสภาพบริสุทธิ์ ใครจะพูดว่า เงินหรือทอง

ก็ตามที่มีอยู่ในกำมือเปล่านั้น ก็ไม่กล้าเรียกว่า จงมาดูเงินหรือทองนี้ซิ. เพราะอะไร เพราะเงินหรือทองนั้น ไม่มีอยู่ และคุณหรือบุตรก็ตามแม้มีอยู่ ใคร ๆ ก็ไม่อาจเรียก(ผู้อื่น)ว่า จงมาดูคุณหรือบุตรนี้ เพื่อความรำเริงใจซิ" โดยเหยสภาพที่มันเป็นของน่าพอใจ(ให้เขาดู)ไม่ได้ เพราะอะไร เพราะคุณหรือบุตรนั้นเป็นของโสโครก ส่วนโลกุตตรธรรมทั้ง ๑ นี้ โดยสภาพเป็นของที่มีอยู่ เป็นของบริสุทธิ์ จุจดวงจันทร์วันเพ็ญ ในอากาศที่ปราศจากเมฆ และดูแก้วมณีแท้ที่เขาวางไว้ที่ผ้ากำพลเหลือง เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า เอหิภัสสิกะ เพราะควรซึ่งเอหิภัสสวริณี เพราะเป็นสภาพที่มีอยู่และเพราะเป็นสภาพที่บริสุทธิ์. ธรรมชื่อ โอปนยิกะ เพราะควรนำเข้าไป. ข้อนี้เป็นวินิจฉัยในบทนี้. การนำเข้าไปชื่อว่า อุปนยะ. ธรรมย่อมควรซึ่งการที่บุคคลมีผ้าหรือศิระถูกไฟไหม้ก็เฉย นำเข้าไปในจิตของคนโดยทำให้มีขึ้น เพราะเหตุนี้ จึงชื่อ อุปนยิกะ. อุปนยิกะ นั้นเองเป็น โอปนยิกะ. คำวิเคราะห์นี้ ใช้ได้ในโลกุตตรธรรมที่เป็นสังขตะ ส่วนโลกุตตรธรรมที่เป็นอสังขตะนั้นควรซึ่งการนำเข้าไปด้วยจิตของคน เหตุนี้จึงชื่อว่า โอปนยิกะ หมายความว่า ควรซึ่งการหนักเข้าโดยทำให้แจ้ง หรืออริยมรรค ชื่อว่า อุปนยะ เพราะนำเข้าไปถึงพระนิพพาน. ธรรมคือผลและพระนิพพาน ชื่อว่า อุปนยะ เพราะเป็นธรรมที่บุคคลพึงนำเข้าไปถึงความที่จะพึงทำให้แจ้ง. โอปนยิกะ ก็คือ อุปนยะ นั้นเอง.

(๑๒) บทว่า ปจฺจตุคฺคํ เวทิตฺตฺวโ พฺยญฺญหิ ความว่า อันวิญญูชนทั้งหลายมี อคฺขฏฺฐิตฺตฺวญฺญุคฺคเป็นต้น หิงรู้ในตนว่า มรรคเราเจริญแล้ว ผลเราบรรลุแล้ว นิโรธเราทำให้แจ้งแล้ว เพราะว่ากิเลสทั้งหลายของฉัทธิวิหาริกจะละด้วยมรรคที่พระอุปัชฌาย์เจริญแล้วไม่ได้ เธอจะอยู่เป็นสุขด้วยผลสมบัติของท่านก็ไม่ได้ จะทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานที่ท่านทำให้แจ้งแล้วก็ได้ เพราะเหตุนี้จึงมีคำอธิบายว่า โลกุตตรธรรมนั้นบุคคลไม่พึงเห็นดังเช่นเครื่องประดับที่ศิระของคนอื่น แต่พึงเห็นว่าเป็นธรรมที่วิญญูชนทั้งหลายจะพึงเสวยอยู่ในจิตของคนเท่านั้น แท้จริงโลกุตตรธรรมนั้น ไม่เป็นวิสัยของคนเฝ้า. อีกนัยหนึ่ง ธรรมนั้นเป็นสวากขาตะ. ถ้ามว่า เพราะเหตุไร ตอบว่า เป็นสังฺกฺฤตฺติกะ ในกาลที่เป็นสังฺกฺฤตฺติกะ เป็นกาลิกะเพราะเป็นอกาลิกะ เป็นเอหิภัสสิกะ ในกาลเป็นเอหิภัสสิกะ และเป็นโอปนยิกะในกาลที่เป็นโอปนยิกะ.

(93) พระผู้มีพระภาค ครั้นทรงแสดงธรรมคุณมีคำว่า สวากขาตะ เป็นต้นอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงคุณแห่งการระลึกถึงพระสงฆ์ จึงตรัสว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะว่าเมื่อท่านทั้งหลาย ระลึกถึงพระธรรมอยู่ ความกลัวก็ดี ความหวาดสะดุ้งก็ดี ความขนพองสยองเกล้าก็ดี อันใดจักมี อันนั้นจักหายไป ถ้าท่านทั้งหลายไม่ระลึกถึงพระธรรม ที่นั่นถึงระลึกถึงพระสงฆ์ว่า พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้วพระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเป็นผู้ปฏิบัติตรง พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเป็นผู้ปฏิบัติถูกต้องแล้ว พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเป็นผู้ปฏิบัติชอบแล้ว คือคู่แห่งบุรุษทั้งสี่ บุรุษบุคคลแปด นี้คือพระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค ท่านเป็นผู้ควรแก่สักการะที่เขานำมาบูชา ท่านเป็นผู้ควรแก่ของต้อนรับ ท่านเป็นผู้ควรแก่ทักษิณาทาน ท่านเป็นผู้ควรแก่อัญชลีกรรม ท่านเป็นนาบุญของโลก ความกลัวก็ดี ความหวาดสะดุ้งก็ดี ความขนพองสยองเกล้าก็ดี อันใดจักมี อันนั้นจักหายไป ข้อนี้เป็นเพราะเหตุอะไร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุว่า พระตถาคตเป็นพระอรหันต์ ฉะนั้นสัมพุทธเจ้า มีรากะสิ้นไป มีโทสะสิ้นไป มีโมหะสิ้นไปแล้ว เป็นผู้ไม่กลัว เป็นผู้ไม่หวาดสะดุ้ง เป็นผู้ไม่หนี ดังนี้.

(94) ในคำว่า อนุสฺสเรชฺชยาถ นี้ท่านกล่าวคำอธิบายไว้แล้ว. ท่านกล่าวคำอธิบายว่าอย่างไร ในบทเหล่านั้นบทว่า สุปฏิปนฺโน แปลว่า ปฏิบัติดี มีคำอธิบายว่า ปฏิบัติเป็นสัมมาปฏิบัติ(ปฏิบัติชอบ) เป็นการปฏิบัติที่ไม่ทวนกลับ ปฏิบัติสมควรแก่พระนิพพาน ปฏิบัติไม่เป็นข้าศึกแก่พระธรรมและบุคคล ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม. บุคคลเหล่าใดทั้งโอวาทานุสาสนีของพระผู้มีพระภาคโดยเคารพ เหตุนั้น บุคคลนั้นจึงชื่อว่า สาวก (ผู้ฟัง) หมู่แห่งสาวกทั้งหลาย ชื่อว่าสาวกสงฆ์ หมายความว่า ชุมชนแห่งสาวกผู้ถึงความ เป็นกลุ่มก้อนด้วยความเป็นผู้เสมอกันโดยศีลและกิริยา. เพราะว่า สัมมาปฏิปทานั้น เป็นข้อปฏิบัติ ไม่คด ไม่โค้ง ไม่งอ อนึ่งข้อปฏิบัติที่ท่านเรียกว่า อริยญายะบ้างและถึงซึ่งความนับว่า สามัญ เพราะเป็นข้อปฏิบัติอันสมควรบ้าง เพราะเหตุนั้น พระอริยสงฆ์ผู้ดำเนินตามข้อปฏิบัติ นั้น จึงได้ชื่อว่า อุสุปฏิปนฺโน (ปฏิบัติตรง) และชื่อว่า ฉายปฏิปนฺโน. ชื่อว่า สามัญปฏิปนฺโน

(ปฏิบัติสมควร) อีกด้วย. ในบทว่าสุปฏิปันโน เป็นต้นนั้น บัณฑิตพึงทราบว่ พระอริยเจ้าเหล่าใด เป็นผู้ตั้งอยู่ในมรรค พระอริยเจ้าเหล่านั้น ชื่อว่าปฏิบัติดี เพราะความเป็นผู้เปรียบพร้อมด้วยความปฏิบัติชอบ พระอริยเจ้าเหล่าใดเป็นผู้ตั้งอยู่ในผล พระอริยเจ้าเหล่านั้น ชื่อว่าปฏิบัติดี มุ่งเอาการปฏิบัติที่ล่วงไปแล้ว เพราะท่านเหล่านั้นได้บรรลุธรรมที่พึงบรรลุ ด้วยการปฏิบัติชอบ. อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า สุปฏิปันโน เพราะปฏิบัติตามอนุสาสนีที่พระศาสดาทรงสั่งสอน เพราะปฏิบัติไม่ผิดในพระธรรมวินัยที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว ชื่อว่า อุสุปฏิปันโน เพราะปฏิบัติตามข้อปฏิบัติอันเป็นสายกลาง ไม่เข้าใกล้ที่สุดโค้งทั้งสองข้าง และเพราะปฏิบัติเพื่อละโทษคือความคด ความโกงและความงอ ทางกายวาจาและใจ. พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพระนิพพานว่า ญายะ เพราะปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่พระนิพพาน จึงชื่อว่า ญายปฏิปันโน. บุคคลทั้งหลายปฏิบัติโดยประการใด จึงเป็นผู้ควรแก่สามีจิกรรม เพราะปฏิบัติโดยประการนั้น จึงชื่อว่า สามีจิปฏิปันโน.

(๑๕) คำว่า ยทิท ได้แก่ ยามิ วิมานิ. คำว่า จตุตถา ปุริสสุคานี ความว่า โดยนับเป็นคู่ เป็นบุรุษสี่คู่ คือผู้ตั้งอยู่ในปฐมมรรค ผู้ตั้งอยู่ในผล นี้เป็นคู่หนึ่ง ดังนี้ เป็นต้น. คำว่า อฏฐ ปุริสบุคคลา ความว่าโดยนับบุรุษเป็นบุคคล เป็นบุรุษบุคคลแปดพอดี โดยนัยนี้คือผู้ตั้งอยู่ในปฐมมรรคหนึ่ง ผู้ตั้งอยู่ในผลหนึ่ง เป็นต้น. บทว่า บุรุษก็ตี บทว่า บุคคลก็ตี ในคำว่า อฏฐ ปุริสบุคคลา นั้นมีความหมายอันเดียวกัน แต่บทว่า ปุริสบุคคลา นั้น ตรัสหมายถึงเวไนยสัตว์. ข้อว่า เอส ภควโต สวากสงฺฆเ ความว่าโดยนับเป็นคู่เป็นบุรุษสี่คู่ โดยนับแยกเป็นองค์ ๆ เป็นบุรุษบุคคลแปด ท่านเหล่านี้คือหมู่สาวกของพระผู้มีพระภาค.

(๑๖) พึงทราบวินิจฉัยในบททั้งหลายมีบทว่า อาหุเนยฺโย เป็นต้น วัตถุที่เขานำมาบูชา ชื่อว่า อาหนะ หมายความว่า วัตถุที่เขานำมาจากที่ไกลแล้วถวายท่านผู้มีศีลทั้งหลาย. คำว่า อาหุนะ นั้นเป็นชื่อปัจจัยสี่. พระสงฆ์เป็นผู้ควรที่จะรับอาหุนะนั้น เพราะทำอาหุนะนั้นให้มีผลมาก เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า เป็นผู้ควรรับของที่เขานำมาบูชา.

อีกนัยหนึ่ง สมบัติทั้งปวงที่บุคคลมาจากที่ไกลถึงภูเขาพระสงฆ์นั้น เหตุนั้นจึงถือว่าเป็นผู้ที่
บุคคลถึงมาบูชา อีกอย่างหนึ่งพระสงฆ์ย่อมควรซึ่งอาทนวัตถุของเทพเจ้าทั้งหลายมีท้าวสักกะ
เป็นต้น เหตุนั้นจึงถือว่าเป็นผู้ควรแก่ของที่เขามาบูชา อนึ่งไฟที่ชื่อว่า อาทวนียะ อันใด
ของพราหมณ์ทั้งหลาย ที่บุคคลบูชาแล้วในที่ใด เป็นสิ่งที่มีผลมาก เพราะฉะนั้นศัพท์ของ
พราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่า อาทวนียะ เพราะไฟที่เขาบูชาแล้ว เป็นสิ่งที่มีผลมาก พระสงฆ์
นั่นเองชื่อว่า อาทวนียะ สิ่งของที่เขาบูชาในพระสงฆ์เป็นสิ่งที่มีผลมาก.

(97) บทว่า อาทวนียะ นี้เป็นคำในนิกายอื่น โดยความหมายก็เป็นอันเดียวกับคำว่า
อาทวนียะ ในที่นี้. แต่ในสองบทนี้ ต่างกันนิดหน่อยโดยพยัญชนะเท่านั้น. พระสงฆ์เป็น
อาทวนียะตามที่แสดงมานี้. ส่วนในบทว่า ปาทวนียะ ถึงทราวิณิจฉัยังนี้ ของค้อนรับ
ที่เขาจัดด้วยเครื่องสักการะเพื่อญาติมิตรทั้งหลายที่รักที่ชอบใจ ที่มาจากทิศต่าง ๆ
เรียกว่า ปาทวนะ ของค้อนรับนั้น ยกเว้นญาติมิตรที่รักที่ชอบใจเหล่านั้นและแขกที่มีฐานะ
อย่างนั้นเสีย ก็ควรถวายแก่พระสงฆ์เท่านั้น เพราะว่าไม่มีแขกที่เหมือนกับพระสงฆ์.
จริงอย่างนั้น พระสงฆ์นั้น ต่อพุทธันตรหนึ่งจึงจะได้พบและท่านประกอบด้วยธรรมทั้งหลาย
ที่สร้างความเป็นที่รักที่ชอบใจ, พระสงฆ์ชื่อว่า ปาทวนียะ เพราะควรถวายของค้อนรับ
แก่ท่านและท่านก็ควรรับของค้อนรับ. ส่วนมาลีของชนเหล่าใดว่า ปาทวนียะ มาลีของ
ชนเหล่านั้นมืออธิบายว่า เพราะเหตุที่พระสงฆ์ย่อมควรซึ่งการทำให้ก่อน เพราะฉะนั้น
บุคคลควรนำวัตถุทานมาบูชาในพระสงฆ์ก่อนใครอื่น เหตุนั้นพระสงฆ์จึงชื่อว่า ผู้ควรแก่
ของที่นำมาบูชาก่อน. อีกนัยหนึ่ง พระสงฆ์ควรซึ่งอาทวนะ โดยประการทั้งปวง
เหตุนั้นจึงชื่อว่า ผู้ควรของที่เขานำมาบูชาโดยประการทั้งปวง. ศัพท์ว่า ปาทวนียะ นี้
ในที่นี้กล่าวว่ ปาทวนียะ โดยอรรถ.

ทานที่บุคคลเชื่อโลกอื่นแล้วจึงให้เรียกว่า หักขิณาพระสงฆ์ย่อมควรแก่หักขิณานั้น
หรือว่า ก่อฏลแก่หักขิณา เพราะทำหักขิณาให้หมดจด โดยภาวะคือทำหักขิณานั้นให้มีผลมาก
เหตุนี้พระสงฆ์จึงชื่อว่าผู้ควรแก่หักขิณา.

(๑๘) พระสงฆ์ย่อมเคารพแก่อัญชลีกรรมที่ชาวโลกทั้งปวงกระทำโดยวางมือทั้งสองไว้เหนือศีรษะ เหตุนี้จึงชื่อว่า เป็นผู้เคารพซึ่งอัญชลี. บทว่า อนุคฺตรํ ปุญฺญกุเชตุํ โลกสฺส ความว่า พระสงฆ์เป็นที่เพาะปลูกบุญของชาวโลกทั้งปวง ไม่มีที่เสมอเหมือน, เช่น ที่เพาะปลูกข้าวสาสีกิติ ข้าวเหนียวกิติ ของพระราชาหรือของอำมาตย์ เขาเรียกว่า นาข้าวสาสี นาข้าวเหนียวของพระราชาเป็นต้น ฉนฺใด พระสงฆ์ก็เป็นทีเพาะปลูกบุญของชาวโลกนั้น, เพราะอาศัยพระสงฆ์ บุญทั้งหลายที่เป็นเครื่องบันดาลประโยชน์เกื้อกูลและความสุขนานาประการจึงมีขึ้น. ท่านทั้งหลายพึงระลึกถึงพระสงฆ์ที่มีคุณโดยความเป็นผู้ปฏิบัติดีเป็นต้น ตามที่กล่าวมาแล้ว.

พระผู้มีพระภาคตรัสการระลึกถึงคุณของพระพุทฺธ พระธรรมและพระสงฆ์อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงประติษฐานของพระพุทฺธเจ้า พระธรรมและพระสงฆ์เหล่านั้นทั้งหมดจึงตรัสว่า

(๑๙) พระผู้มีพระภาคผู้เป็นพระสคคฺครันคฺรสพระพุทฺธขณะนี้แล้ว ลำดับนั้นพระองค์จึงตรัสพระพุทฺธตอนนี้ชื่อว่า ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อท่านทั้งหลายอยู่ในป่า ที่โคนต้นไม้หรือในเรือนเปล้า พึงระลึกถึงพระสัมมาสัมพุทฺธเจ้า ภัยจะไม่มีแก่ท่านทั้งหลาย ถ้าท่านทั้งหลายไม่ระลึกถึงพระพุทฺธเจ้าซึ่งเป็นใหญ่กว่าโลก ประเสจฺจิกฺว่านรชน ที่นั่นพึงระลึกถึงพระธรรม อันเป็นเครื่องนำออก ที่เราแสดงไว้ดีแล้ว ถ้าท่านทั้งหลายไม่ระลึกถึงพระธรรมอันเป็นเครื่องนำออก ที่เราแสดงไว้ดีแล้ว ที่นั่นพึงระลึกถึงพระสงฆ์ ซึ่งเป็นนาบุญของโลก ไม่มีนาอันยิ่งกว่า ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อท่านทั้งหลายระลึกถึงพระพุทฺธ พระธรรมและพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ ความกลัวก็ดี ความหวาดสะดุ้งก็ดี ความขนพองสยองเกล้าก็ดี จักไม่มี.

(๑๐๐) ในบทว่า อิทฺทวโจ ภควา อธิบายว่า ภัยเป็นต้นนั้น ย่อมย้าย ย้ายคือยอมแพ้โทษ. บทว่า กิสุสเหตุ ได้แก่เพราะเหตุไร. เพราะการระลึกถึงพระคตาคค ผู้ปราศจากกิเลส มีรากะเป็นต้น ผู้มีกิเลสอันเสื่อมไปแล้ว ผู้ไม่กลัว ผู้ไม่หวาดสะดุ้งและผู้ไม่หนีไป. ในบทนั้นมีอธิบายว่า ความเป็นผู้มีกิเลสออกแล้ว ความไม่มีภัยเป็นต้น เพราะไม่มีภัย

จึงไม่หนีไป. บทว่า อิทมโวจ ความว่า พระผู้มีพระภาคตรัสสดชคปริตรนี้. อานุภาพของพระปริตรใด ย่อมเป็นไปในอาณาเขต คือในแสนโกฏิจักรวาท บุคคลทั้งหลายนึกถึงพระปริตรนี้ย่อมพ้นทุกข์มีภัยภัยและโจรภัยเป็นต้น ไม่มีจำนวนสิ้นสุด ความสงบจากทุกข์อันยกไว้ก่อน ผู้มีจิตเลื่อมใสแล้วนึกถึงพระปริตรนี้ย่อมได้ที่พักแม่ในอากาศ. ในข้อนี้มีนิทานดังนี้.

(101) ได้ยินว่าเมื่อเขากำลังฉาบปูนที่ที่ขวามีเจดีย์ ชายหนุ่มคนหนึ่งตกจากเชิงเวทิตันบนลงมาในโพรงเจดีย์. ภิกษุที่ยืนอยู่ข้างล่างจึงกล่าวว่า ขอท่านจงระลึกถึงธชัคคสูตรเถิด. เขาตกใจกลัวตายจึงกล่าวว่า ธชัคคปริตรช่วยข้าพเจ้าด้วย ดังนี้. อิฐ 2 ก้อนหลุดจากโพรงเจดีย์ตั้งเป็นบันไดให้เขาขึ้น. ชนทั้งหลายหย่อนบันไดเถาวัลย์ที่อยู่ข้างบนให้. อิฐที่เป็นบันไดก็กลับตั้งอยู่ ณ ที่เดิม.

(102) พระสุคตผู้เป็นศาสดาครั้นตรัสพระพุทธานุชาตินี้ ลำดับนั้นจึงตรัสพระพุทธานุชาตินอื่น ๆ อีกว่า อรชชเย รุกขมูเล ฯ เปา โน สียา มีอธิบายว่า ตูก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงระลึกถึงพระพุทธานุชาตินี้ ในป่า ที่โคนต้นไม้ ในที่อันสงัดจากหมู่ชน เมื่อท่านทั้งหลายระลึกถึงพระพุทธานุชาตินี้ ภัยจะไม่มี. หากว่าท่านทั้งหลายไม่ระลึกถึงพระพุทธานุชาตินี้ ผู้ประเสริฐในโลก ผู้ประทานโลก ผู้ประเสริฐกว่าคน ผู้สูงสุดกว่าสัตว์ ลำดับนั้นท่านทั้งหลายพึงระลึกถึงพระธรรม ที่ไม่มีที่สิ้นสุดที่แน่นอน ที่พระพุทธานุชาตินิแสดงดีแล้ว เพราะทรงแสดงด้วยดี ซึ่งการกระทำการออกจากทุกข์. ถ้าหากท่านทั้งหลายไม่ระลึกถึงพระธรรมมีประการดังกล่าว ลำดับนั้น ท่านทั้งหลายพึงระลึกถึงพระสงฆ์ ผู้ไม่มีใครยิ่งกว่าผู้สูงสุด ผู้เป็นนาบุญ ตูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อท่านทั้งหลายระลึกถึงพระพุทธานุชาตินี้และพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ ความกลัวก็ดี ความหวาดสะดุ้งก็ดี ความขมของสยงเกล้าก็ดี จะหายไป คือจักไม่มี. การอธิบายข้อความที่เป็นแปมปัญหาของธชัคคปริตรจบแล้ว.

(อาณาจักรปริตร)

(103) พระผู้มีพระภาคครั้งทรงแสดงเรื่องราวของชคคปริตรอย่างนี้แล้ว บัดนี้
เมื่อจะทรงแสดงเรื่องราวของอาณาจักรปริตรจึงตรัสว่า

พระพุทธเจ้าผู้แก่แล้วอย่างยิ่งใหญ่ ทรงแสดงพระปริตรอันใดเพื่อความไม่
เบียดเบียนกัน และเพื่อความคุ้มครองตนแก่บริษัทสี่ จากภัยกันเกิดจาก
หมู่มนุษย์ที่ร้ายกาจ ผู้กระทำความอันตรายเข้าทุกเมื่อ ผู้ไม่เสื่อมใสใน
พระพุทธศาสนา ของพระพุทธเจ้าผู้เป็นที่พึ่งของชาวโลก อันสัตตบุรุษสมบุติ
ว่าเป็นศาสนาที่ดี เราทั้งหลายจงสวดพระปริตรอันนั้น.

พระมหาวีระทรงแสดงพระปริตรสุตรอันใด เพื่อความคุ้มครอง และเพื่อความ
ไม่เบียดเบียนอันเกิดจากมนุษย์ทั้งหลาย ผู้ชั่วร้าย ผู้กระทำความอันตรายเข้า ผู้ไม่
เสื่อมใสในกาลทุกเมื่อแก่บริษัทสี่ คือภิกษุ ภิกษุณี จูบาสกและจูบาธิกา ในศาสนาของ
พระพุทธเจ้าผู้เป็นที่พึ่ง ที่สัตตบุรุษที่เป็นคนดีทั้งหลายยกย่องแล้ว. ข้าแต่ท่านผู้เจริญทั้งหลาย
คือหมู่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย พวกเราทั้งหลายจะสวด ก็จงกล่าวปริตรนั้น.

(104) ขอความนอบน้อมของข้าพเจ้าจงมีแด่พระวิมลสุตเจ้าผู้มีจักขุ ผู้มีศิริ.
ขอความนอบน้อมของข้าพเจ้าจงมีแด่พระวิมลสุตเจ้าผู้มีอนุเคราะห์แก่
สัตว์ทั้งปวง. ขอความนอบน้อมของข้าพเจ้าจงมีแด่พระเวสสภูพุทธเจ้า
ผู้มีกิเลสอันล้างแล้ว ผู้มีตบะ. ขอความนอบน้อมของข้าพเจ้าจงมีแด่
พระกฤษณพุทธเจ้า ผู้ย้ายมารและเสนา. ขอความนอบน้อมของ
ข้าพเจ้า จงมีแด่พระโกณฑกมนพุทธเจ้า ผู้มีบาปอันลอยแล้ว ผู้มีพรหมจรรย์
อันอยู่จบแล้ว. ขอความนอบน้อมของข้าพเจ้าจงมีแด่พระกัสสปพุทธเจ้า
ผู้พ้นจากกิเลสทั้งปวง. ขอความนอบน้อมของข้าพเจ้าจงมีแด่พระอังคีรส-
พุทธเจ้า ผู้เป็นโอรสของศากยราช ผู้มีศิริ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิมลสุต ความว่า ในวันขนานพระนาม ญาติ
ทั้งหลายได้ขนานพระนามว่า วิมลสุต เพราะองค์หัลพระ เนตรทั้งกลางวันและกลางคืน
ก็ทอดพระเนตรเห็นอย่างแจ่มแจ้งโดยปราศจากความมืด คือย้อมทอดพระเนตรเห็นด้วย
พระเนตรทั้งที่หลับ. บทว่า วิมลสุต ความว่า ผู้ทำนายนักษะเมื่อจะขนานพระนาม

พระกุมาร ได้ชานพระนามว่า สิขี เพราะกรอบพระพักตร์งอนขึ้นเหมือนกับเปลวไฟ. บทว่า เวสุสกุสฺส ความว่า พระกุมารเมื่อจะประสูติ ทำให้มหาชนยินดี แล้ว บันลือเสียงดังลั่น เพราะฉะนั้น ในวันชานพระนาม ญาติทั้งหลายจึงชานพระนามแก่ พระกุมารนั้นว่า เวสุสกุ เพราะเหตุแห่งการบันลือเสียงดังลั่น. บทว่า กกุสนฺนุสฺส ความว่า เมื่อพระกุมารนั้นประสูติ ทอดพระเนตรเห็นความสงสัยที่เกิดขึ้นแก่เทวดา และมนุษย์ในชมพูทวีปทั้งสิ้น เพราะเหตุนั้น ในวันชานพระนาม ญาติทั้งหลายจึง ชานพระนามพระกุมารว่า กกุสนธะ. บทว่า โกนาคณสฺส ความว่า เมื่อ พระกุมารนั้นประสูติ ฝนทองได้ตกลงในชมพูทวีปทั้งสิ้น เพราะเหตุนั้น ญาติทั้งหลาย จึงชานพระนามพระกุมารนั้นว่า โกนาคณะ. บทว่า กกุสฺสพฺส ความว่า ญาติทั้งหลายได้ชานพระนามพระกุมารนั้นว่า กุสุมกุมาร เพราะชานตามโคตร. บทว่า อังคีรฺส ความว่าพระผู้มีพระภาคนั้นทรงพระนามว่า อังคีรส เพราะมีรัศมี เปล่งออกจากพระกาย. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า จกุขฺมนุสฺส ความว่า ไม่ใช่แต่ พระวิษณุสัพพตเจ้าเท่านั้นที่มีจักขุ แม้พระพุทธเจ้าเจ็ดพระองค์ก็มีจักขุ เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง ๆ ย่อมมีชื่อเจ็ดอย่างเหล่านี้. พระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นผู้มีจักขุ ทรงอนุเคราะห์สัตว์ทั่วหน้า ทรงชำระกิเลส เพราะมีกิเลสอันทรงชำระแล้ว ทรง ย้ำยัมมารและเสนามาร ทรงอุ้มบพรมจรรัย ทรงพันโดยวิเศษ, ทรงพระนามว่า อังคีรส เพราะมีรัศมีออกจากพระกาย. อนึ่งชื่อทั้งเจ็ดเหล่านี้มีใช้ของพระพุทธเจ้า ทั้งหลายอย่างเดียว. ท่านกล่าวว่า ท่านผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ด้วยความมีบุญย่อมมี ชื่อนับไม่ถ้วน.

(105) พระผู้มีพระภาคครั้งทรงแสดงพระนามและพระโคตรของพระพุทธเจ้าเหล่านั้น อย่างนี้แล้วเมื่อจะทรงแสดงคุณวิเศษ ของพระพุทธเจ้าเหล่านั้น ให้ยิ่งขึ้นไป จึงตรัสว่า

พระพุทธเจ้าพระองค์ใดได้ทรงแสดงแล้วซึ่งพระธรรมนี้ เป็นเครื่องบรรเทา ความทุกข์ทั้งปวง. พระพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่าใดที่ดับกิเลสแล้วในโลก เห็นแจ้งพระธรรมตามความเป็นจริง พระพุทธเจ้าเหล่านั้น เป็นผู้ไม่มี ความต่อเสียด เป็นผู้ใหญ่ เป็นผู้ปราศจากความครั้นคร้าม เทวดาและ มนุษย์ทั้งหลายนอบน้อมอยู่ พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ผู้เป็นโคตรโคตร ผู้มีประโยชน์เกื้อกูลแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชา

และจระณะ เป็นผู้ใหญ่ ปราศจากความครั้นคร้าม ข้าพเจ้าทั้งหลาย
 ขอนมัสการพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้เป็นโคตมโคตร ผู้ถึงพร้อมด้วย
 วิชชาและจระณะ พระพุทธเจ้าเหล่านี้ก็ดี เหล่าอื่นก็ดี หลายร้อยโกฏิ
 พระพุทธเจ้า เหล่านี้ทั้งหมดเป็นผู้ไม่มีใครเสมอเหมือน พระพุทธเจ้า
 เหล่านี้ล้วนมีฤทธิ์มาก ล้วนประกอบด้วยทศพลญาณ ประกอบด้วย
 เวสาลีชญาณ.

ในกาลานั้น ทิงทราบเนื้อความที่พิเศษดังนี้. พระญาณอันเป็นกำลังของ
 พระตถาคต 10 ประการคือ 1. พระปริชาที่ยังรู้ฐานะและอฐานะ 2. พระปริชาที่ยังรู้
 ข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่คติทั้งปวง 3. พระปริชาที่ยังรู้สภาวะของโลกอันประกอบด้วยธาตุ
 ต่าง ๆ มีใช้น้อย 4. พระปริชาที่ยังรู้อัสสาหัสของสัตว์ 5. พระปริชาที่ยังรู้ผลของกรรม
 6. พระปริชาที่ยังรู้ความเศร้าหมองของฌานเป็นต้น 7. พระปริชาที่ยังรู้ความย่อหย่อน
 อินทรีย์ของสัตว์อื่น 8. พระปริชาที่ยังรู้ภพที่เคยอยู่ในทนหลัง 9. พระปริชาที่เป็น
 ทิพพังกุ 10. พระปริชาที่ยังรู้ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย. พระญาณที่กล่าวกล้า
 อาจหาญ ที่เป็นไปในฐานะทั้ง 4 เหล่านี้คือ ในความเป็นพระพุทธเจ้า ในความ
 สิ้นอาสวะในอันตราย ในธรรมที่เป็นเครื่องนำสัตว์ให้ถึงที่สิ้นทุกข์.

(106) พระพุทธเจ้าเหล่านั้นล้วนดรัสฐิซึ่งฐานะแห่งผู้ประเสริฐ อันสูงสุด พระพุทธเจ้า
 เหล่านี้ เป็นผู้องอาจ แก่กล้า บันลือสีหนาทในบริษัททั้งหลาย ยังพรหมจักรให้เป็นไป
 ที่ใคร ๆ ไม่สามารถให้เป็นไปได้ในโลก พระพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้น ผู้เป็นนายก
 ประกอบด้วยคุณธรรม 18 ประการ.

ในกาลนั้นมีอธิบายว่า พระพุทธเจ้าเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมทรงทราบฐานะ
 อันประเสริฐ อันสูงสุด พระพุทธเจ้าเหล่านั้น ย่อมบันลือสีหนาท เป็นผู้ปราศจาก
 ความครั้นคร้ามในบริษัททั้งหลาย พระพุทธเจ้าเหล่านั้นย่อมยังพรหมจักร คือจักรอัน
 ประเสริฐ ที่สมณะและพราหมณ์ให้เป็นไปได้ ให้เป็นไปในโลก พระพุทธเจ้าเหล่านั้น
 ประกอบด้วยพุทธธรรม 18 ประการเป็นนายก คือเป็นนายกผู้ประเสริฐ.

ในบท เหล่านี้ญาณของพระพุทธเจ้าที่ไม่ถูกกิเลสกระทบในอดีตปัจจุบันและอนาคต ชื่อว่าพุทธธรรม มี 18 ประการคือ กายกรรมที่เกิดก่อนและหลังญาณ วจีกรรมที่เกิดก่อนและหลังญาณ มโนกรรมที่เกิดก่อนและหลังญาณ (รวมเป็น 6) และพระพุทธเจ้าประกอบด้วยธรรม 12 ประการเหล่านี้คือ ฉันทะไม่มีความเสื่อม พระธรรมเทศนาไม่มีความเสื่อม ความเพียรไม่มีความเสื่อม สมาธิไม่มีความเสื่อม ปัญญาไม่มีความเสื่อม วิมุตติไม่มีความเสื่อม ไม่มีการเล่น ไม่มีการร้องไห้ ไม่มีการจู้จิก ไม่มีจิตที่วอกว้าง ไม่มีความสงสัย มีแต่ความวางเฉย

(107) เป็นผู้ประกอบด้วยพระลักษณะ 32 ประการ และทรงซึ่งอนุพยัญชนะ 80 มีพระรัศมีอันงามด้วยพระรัศมีมีมณฑลข้างละวา พระพุทธเจ้าเหล่านี้ล้วนเป็นพระมุนีผู้ประเสริฐ พระพุทธเจ้าเหล่านี้ล้วนเป็นลัทพัญญ์ ล้วนเป็นพระวิปัสสนาผู้ชนะ มีพระรัศมีมาก มีพระเดชมาก มีพระปัญญามาก มีพระกำลังมาก มีพระกรุณามาก เป็นนักปราชญ์ นำความสุขมาเพื่อสัตว์ทั้งปวง เป็นเกาะ เป็นที่พึ่ง เป็นที่อาศัย เป็นที่ดำเนินทาง และเป็นที่หลบเร้นของสัตว์ เป็นคติ เป็นคำค้นรู้ เป็นที่ยินดีมาก เป็นที่ระลึกและเป็นที่แสวงประโยชน์ เพื่อสัตว์โลกและเทวโลก พระพุทธเจ้าเหล่านี้ล้วนเป็นเบื้องหน้าของสัตว์.

ข้าพเจ้าขอวันทาพระบาทของพระพุทธเจ้าเหล่านี้ ผู้เป็นบุรุษที่สูงที่สุด ผู้เป็นศภาค ด้วยวาจาและใจ ในที่นอน ในที่นั่ง แม้กระทั่งในที่เดิน ในกาลทุกเมื่อ.

พระพุทธเจ้าผู้กระทำความระงับ จงรักษาท่านในกาลทุกเมื่อ ท่านที่พระพุทธเจ้าเหล่านี้ทรงรักษาแล้ว จงเป็นผู้ระงับ หลุดพ้นจากภัยทั้งปวง ท่านจงเป็นผู้ดับทุกข์ทั้งปวงด้วย.

ในบทเหล่านั้น บทว่า พตติส ลกขญเปตา ความว่า ในบรรดาพระพุทธเจ้า
เหล่านั้น พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ทรงประกอบด้วยลักษณะ 32 ประการ. ในบรรดา
อาการ 32 นั้น มหาปุริสลักษณะมี 32 ประการดังนี้คือ 1. มีพระบาทประดิษฐานเป็นอันดี
2. ๗ พื้นภายใต้ฝ่าพระบาททั้งสองมีจักรเกิดขึ้น มีซี่กำข้างพื้น มีกง มีดุม บริบูรณ์ด้วย
อาการทั้งปวง 3. มีสันพระบาทยาว 4. มีพระรองคูดียาว 5. มีฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาท
อ่อนนุ่ม 6. มีฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทมีลายดุจดาวฉาย 7. มีพระบาทเหมือนสังข์คว่ำ
8. มีพระขงษ์เขียวริ้วจางทั้งทนาย 9. ประทับยืนอยู่มิได้น้อมลง เอาฝ่าพระหัตถ์ทั้งสอง
อุบค้ำได้ถึงพระชาตทั้งสอง 10. มีอุยหะเร้นอยู่ในฝ่า 11. มีพระฉวีดุจสีแห่งทองคำ
12. มีพระฉวีละเอียด เพราะพระฉวีละเอียดดุจสีละอองจึงไม่ติดอยู่ในพระกายได้
13. มีพระโลมชาติเส้นหนึ่งเกิดในขมละเส้น 14. มีพระโลมชาติมีปลายช้อยขึ้นข้างบน
มีสีเขียว มีสีเหมือนดอกอัญชัญ ขดเป็นกมลทักขิณาวัฏ 15. มีพระกายตรง เหมือนกายพรหม
16. มีพระมังสะเต็มในที่เจ็ดสถาน 17. มีกึ่งพระกายท่อนบนเหมือนกึ่งกายท่อนหน้าของสีหะ
18. มีระหว่างพระอังสะเต็ม 19. มีปริมณฑลดูจไม้ฉัตร วาของพระองค์เท่ากับพระกาย
พระกายของพระองค์เท่ากับวา 20. มีฝ่าพระศอกกลมเท่ากัน 21. มีปลายเส้นประสาท
สำหรับนํารสอาหารอันดี 22. มีพระหนูดวงสีหะ 23. มีพระทนต์สี่สิบซี่ 24. มีพระทนต์
เรียบเสมอกัน 25. มีพระทนต์ไม่ห่างกัน 26. มีพระทาสระฆางาม 27. มีพระชีวทาใหญ่
28. มีพระสุรเสียงดูเสียงแห่งพรหม ดรัสมีสำเนียงคังนการวิกะ 29. มีพระเนตรคำสนิท
30. มีดวงพระเนตรดูดาแห่งโค 31. มีพระอุณาโลมบังเกิด ๗ ระหว่างพระโขนง
มีสีขาวอ่อนนวลเปื้อนด้วยนุ่น 32. มีพระเศียรประดุจประดับด้วยกรอบพระพักตร์.

(108) พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงไว้ซึ่งพระลักษณะน้อยใหญ่ 80 ประการคือ 1. มีนิ้ว
พระหัตถ์และนิ้วพระบาทอันเหลืองงาม 2. มีนิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทเรียวยาวออกไป
โดยลำดับแต่ต้นจนปลาย 3. นิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทกลมดูจนชายข้างกลึงเป็นอันดี
4. พระนขาทั้ง 20 มีสีอันแดง 5. พระนขาทั้ง 20 นั้นงอนงามซ้อนขึ้นเบื้องบนมิได้
ค้อมลงเบื้องต่ำดูเล็บของสามัญชนทั้งปวง 6. พระนขานั้นมีพรรณอันเกลี้ยงกลมสนิท
มิได้เป็นริ้วรอย 7. ข้อพระหัตถ์และข้อพระบาทซ่อนอยู่ในพระมังสะมิได้สูงขึ้นออกมา

- ปรากฏภายนอก 8. พระบาททั้งสองเสมอกัน (มิได้ย่อมใหญ่กว่ากันมาตราว่าเมล็ดงา)
9. พระดำเนินงามดูอาการแห่งกฤษรชาติ 10. พระดำเนินงามดูจสิหราช
11. พระดำเนินงามดูอาการดำเนินแห่งหงษ์ 12. พระดำเนินงามดูจสุภราชดำเนิน
13. ขณะเมื่อยืนจะย่างดำเนินนั้น ยกพระบาทเบื้องขวาออกไปก่อนพระกายเฉียงไป
เบื้องขวาก่อน 14. พระชานุมณฑลเกลี้ยงกลมงามบริบูรณ์ 15. มีบุรุษพยัญชนะบริบูรณ์
(คือมิได้มีกริยามารยาทคล้ายสตรี) 16. พระนาภมิได้บกพร่อง 17. พระนาภมีลักษณะ
อันลึก 18. พระนาภมีรอยเวียนเป็นทักษิณาวฏ 19. ลำพระเพลาทั้งสองกลมงามดู
สุวรรณกัททสี (ต้นกล้วยทองคำ) 20. ลำพระกรทั้งสองงามดูเอราวัณเทพยหัตถ์
21. พระองค์คานพน้อยใหญ่จำแนกเป็นอันดี (คืองามพร้อมทุกอย่างหาที่ตำหนิไม่ได้)
22. พระมังสะที่ควรจะหนักหนา ที่ควรจะบางก็บางตามที่ทั่วทั้งพระสรีระ 23. พระมังสะ
มิได้หดหู่ในที่ใดที่หนึ่ง 24. พระสรีระหึ่งปวงปราศจากค่อมและไฟปาน 25. พระกาย
งามบริสุทธิ์พร้อมสมกันโดยลำดับ (ทั้งเบื้องบนและเบื้องล่าง) 26. พระกายงามบริสุทธิ์
ปราศจากมลทินทั้งปวง 27. ทรงพระกำลังมากเสมอด้วยกำลังแห่งกฤษรชาติประมาณถึง
พันโกฏิกฤษร 28. มีพระนาสิกอันสูง 29. มีพระนาสิกงามแลฉิม 30. มีพระโอษฐ์
เบื้องบน เบื้องดำมิได้เข้าออกกว่ากัน เสมอเป็นอันดีมีพรรณแดงงามดูสีด่ำถึงสุก
31. พระทนต์บริสุทธิ์ปราศจากมลทิน 32. พระทนต์ขาวดูสีสังข์ 33. พระทนต์
เกลี้ยงสนิทมิได้เป็นริ้วรอย 34. พระอินทรียทั้ง 5 มีจักขุนทรียเป็นต้น งามบริสุทธิ์
35. พระเขี้ยวทั้ง 4 ครมบริบูรณ์ 36. ดวงพระพักตร์มีลักษณะยาวสวย 37. พระปรารค์
ทั้งสองดูเปล่งงามเสมอกัน 38. ลายพระหัตถ์มีรอยอันลึก 39. ลายพระหัตถ์มีรอยอันยาว
40. ลายพระหัตถ์มีรอยอันตรง 41. ลายพระหัตถ์มีรอยอันแดง 42. รัศมีพระกายโอภาส
เป็นปริมณฑลโดยรอบ 43. กระหู่พระปรารค์ทั้งสองเครื่องประดับบริบูรณ์ 44. กระบอก-
พระเนตรกว้างยาว 45. ดวงพระเนตรกอบรัดด้วยประสาธทั้ง 5 46. ปลายเส้น
พระโลมาทั้งหลายมิได้งอมิได้คด 47. พระชีวหามีลักษณะอันงาม 48. พระชีวหาอ่อน
มีพรรณอันแดงเข้ม 49. พระกรรณทั้งสองมีลักษณะอันยาวดูกลีบปทุมชาติ
50. ข้องพระกรรณมีลักษณะอันกลมงาม 51. ระเบียบพระเส้นทั้งปวงสละสลวย
มิได้หดหู่ในที่ใดที่หนึ่ง 52. แฉวพระเส้นทั้งหลายซ่อนอยู่ในพระมังสะ 53. พระเศียร
มีลักษณะงามเหมือนฉัตร 54. ปริมณฑลพระนลาฏโดยกว้างยาวเสมอกัน

55. พระนลาภมีสีฐานอันงาม 56. พระโขงมีสีฐานอันงามดุจคันธนูอันโค้งไว้
 57. พระโลมาที่พระโขงมีเส้นอันละเอียด 58. เส้นพระโลมาที่พระโขงงอกขึ้น
 แล้วล้มรายไปโดยลำดับ 59. พระโขงนั้นใหญ่ 60. พระโขงนั้นยาว
 61. ผิวพระมังสะละเอียด 62. พระสรีระรุ่งเรืองยิ่งนัก 63. พระสรีระมิได้มีวามอง
 64. พระสรีระสดชื่นดุจดอกปทุมชาติ 65. พระสรีระสัมผัสอ่อนนุ่มสนิท 66. กลิ่นพระกาย
 หอมพุ่ง 67. พระโลมามีเส้นเสมอกันทั้งสิ้น 68. พระโลมามีเส้นละเอียด
 69. ลมอัสสาสะบัสสาสะ ลมหายพระหทัยเข้าออกก็เดินละเอียด 70. พระโอษฐ์มีสีฐาน
 อันงาม 71. กลิ่นพระโอษฐ์หอม 72. พระเกศาคำสนิท 73. กลิ่นพระเกศาหอมพุ่ง
 74. พระเกศาหอมดุจกลิ่นโกมลปทุมชาติ 75. พระเศ้ามี่สีฐานเส้นกลมสลวยทุกเส้น
 76. พระเกศาคำสนิททั้งสิ้น 77. พระเศศากรอบด้วยเส้นอันละเอียด 78. เส้นพระเศศา
 มิได้ยุ่งเหยิง 79. พระเศศาเวียนเป็นทักษิณาวฏ 80. วิจิตรไปด้วยระเบียบพระเศศตามาลา.

(109) ในพระพุทธเจ้าเหล่านั้น พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ประกอบด้วยพระรัศมี 80 สอก
 โดยรอบ เป็นผู้คงาม มีปฏิปทาเป็นที่น่าชื่นชม เป็นผู้ประเสริฐ พระพุทธเจ้าเหล่านั้น
 เป็นพระสัตตัญญู พระพุทธเจ้าทั้งหมด เป็นผู้ปราศจากกิเลส ทรงชนะมารทั้ง 5 คือ
 กิเลสมาร อภิสังขารมาร ชันธมาร มัจจุมารและเทวบุตรมาร พระพุทธเจ้าทุกพระองค์
 เป็นผู้ยิ่งใหญ่ มีรัศมี มีอานุภาพมาก มีเดชมาก มีปัญญามาก มีกำลังมาก คือมีกำลัง
 ทั้งทางธรรมกายและกรชกาย ทรงประกอบด้วยความรู้มาก ทรงเป็นนักปราชญ์ คือ
 ถึงพร้อมด้วยปัญญา ทรงนำความสุขมาให้ คือทรงประทานความสุขแก่สัตว์ทั้งปวง ผู้หวัง
 และต้องการอยู่ ทรงเป็นเกาะ ทรงเป็นที่พึ่งเฉพาะ ทรงเป็นที่พึ่งอันประเสริฐ
 ทรงถึงพร้อมด้วยความเป็นที่พึ่งเฉพาะ ทรงประกอบด้วยความรู้ด้านทานและความอารักขา
 ทรงประกอบด้วยที่หลบเงินและทรงเป็นที่ไป คือทรงประกอบด้วยการไปถึงของสัตว์
 ทรงเป็นเผ้าพันธุมีเผ้าพันธุของพระอาทิตย์เป็นต้นของสัตว์ทั้งปวง ทรงมีความอุทสาหะมาก
 ทรงประกอบด้วยปัญญา คือความรู้มาก ถึงพร้อมด้วยความเป็นที่พึ่ง ทรงเป็นผู้แสวงหา
 ประโยชน์เพื่อสัตว์ทั้งปวง พระพุทธเจ้าทุกพระองค์เหล่านั้น มีพระนิพพานเป็นเบื้องหน้า
 ค่อยจากโลกนี้และเทวโลก. ข้าพเจ้าขออนอบน้อมพระบาทของพระพุทธเจ้าเหล่านั้นด้วย

เคียรเกล้า ข้าพเจ้าขออนุมน้อมพระหุตเจ้าผู้สูงสุด ในบรรดาบุรุษทั้งหลาย ด้วยวาจา คือการเปล่งวาจาและด้วยใจ คือด้วยใจที่มีความยินดี ข้าพเจ้าขออนุมน้อมพระศกาคด เหล่านั้น ในที่นอน ในที่ขึ้น คือในที่ประติษฐาน ในที่เสด็จไป ผู้เสด็จไปอยู่แม้ใน กาลทุกเมื่อ พระหุตเจ้าทั้งหลายผู้ก่อให้เกิดความสงบ จงรักษาทำนุทั้งหลายด้วยความ สุขทุกเมื่อเทอญ. อีกอย่างหนึ่ง ท่านผู้ที่พระหุตเจ้าเหล่านั้นรักษาแล้ว เป็นผู้สงบ เป็นผู้หลุดพ้นจากภัยทั้งปวง เป็นผู้หลุดพ้นจากโรคทั้งปวง เว้นจากความเดือดร้อนทั้งปวง ก้าวล่วงเวรทั้งปวง เป็นผู้มิทุกข์ที่ดับไปแล้ว คือยังความทุกข์ให้ดับไป.

พระหุตเจ้าศรีนทรจแสดงถึงการระลึกถึงพระหุตคุณเหล่านั้นแล้ว จึงทรงแสดง อาณิสัยของความเป็นผู้ประพฤดิอ่อนน้อม แก่พระหุตเจ้าทั้งปวงตามความเหมาะสม จึงตรัสว่า

(110) ความจัญไรทั้งปวงจงหนีไป โรคทั้งปวงจงฉิบหาย อันตรายอย่าได้มีแก่ท่าน ขอท่านจงเป็นผู้มีความสุข มีอายุยืน ธรรมทั้งสี่ประการคือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ ย่อมเจริญแก่บุคคลผู้ไหว้บุคคลที่ควรไหว้ ผู้อ่อนน้อมต่อมคนคือ บุคคลผู้เจริญเป็นนิตย์.

ธรรมทั้ง 4 คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ ย่อมเจริญแก่บุคคลผู้มีการอภิวาท เป็นปกติและแก่บุคคลผู้มีความประพฤดิอ่อนน้อม เป็นนิตย์แก่ผู้เจริญทั้งหลาย. อาฏานาฎิยปริตรมิวิเคราะห้ดังนี้ ปริตรที่มหาราชทั้ง 4 กระทำแล้ว เพื่อการอารักขาบริษัททั้ง 4 ของ พระผู้มีพระภาคในป่าชื่ออาฏานาฎิยะ เพราะเหตุนี้ จึงเรียกว่อาฏานาฎิยปริตร. การอธิบายข้อความที่เป็นปมปัญหาของอาฏานาฎิยปริตรจบแล้ว.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(อังคฺลิมาลปริตร)

(111) พระผู้มีพระภาคศรีนทรจแสดงอาฏานาฎิยปริตรอย่างนี้แล้ว บัดนี้เมื่อจะทรงแสดง เรื่องราวของอังคฺลิมาลปริตรจึงตรัสว่า

น้ำล้างที่นึ่งของพระอังคิมมาลเถระผู้กล่าวพระปริตรอันใด ให้อันตรายทั้งปวง
หายไป. อนึ่งพระปริตรอันใดยังความปลอดภัยจากกรรมให้สำเร็จโดยสวัสดิ์ใน
ขณะนั้น ที่พระโลกนาถทรงตรัสแก่พระอังคิมมาลเถระ เราทั้งหลาย
จงสวดปริตรอันนั้น ซึ่งเป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ตลอดกาลและมีเดชมาก.

ในบทเหล่านั้นมีอธิบายว่า แม้น้ำสำหรับชำระล้างที่นึ่งของพระอังคิมมาลเถระ
เมื่อบุคคลสวดพระปริตรอันใด ย่อมยังอันตรายทั้งปวงให้พินาศไป คือขจัดไป และ
ปริตรอันใดที่พระโลกนาถตรัสไว้แล้วแก่พระอังคิมมาลเถระ ย่อมยังการปลอดภัยจากกรรม
ของหญิงนั้นให้สำเร็จโดยสวัสดิ์ ในขณะนั้น ข้าแต่เทวดาคูเจริอุทั้งหลาย พวกเรา
จะสวดพระปริตรอันนั้น ที่พระโลกนาถตรัสไว้แล้วที่มีเดชมากอันตั้งอยู่ตลอดกาล คือ
สถิตย์อยู่ตลอดกาล. ปริตรนั้นเป็นอย่างไร. ปริตรนั้นมีดังนี้.

- (112) ตุก่อนนึ่งหญิงตั้งแต่เราเกิดมาโดยอริยชาติ ไม่เคยแก่งลังปรองสัตว์
ที่มีชีวิต ด้วยคำสัตย์นี้ ขอความสวัสดิ์จงมีแก่ท่าน ขอความสวัสดิ์
จงมีแก่กรรมของท่าน.

เนื้อความของพระปริตรนั้นเป็นที่เข้าใจง่ายอยู่แล้ว วิเคราะห์ความหมายของ
คำว่า อังคิมมาลปริตรสูตร. ทวงร้อยของนิ้วมือทั้งหลาย ชื่อ อังคิมมาลา. ทวงร้อย
นิ้วมือของบุคคลนั้นมีอยู่ เหตุนั้นบุคคลนั้นจึงชื่อว่า อังคิมมาล. พระปริตรที่พระอังคิมมาลเถระ
กล่าวแก่หญิงคนหนึ่งเพื่อการคลอดง่าย พระปริตรนั้นชื่อว่า อังคิมมาลปริตร.

(โพชฌังคปริตร)

- (113) โพชฌงค์ 7 ประการคือ สติสัมโพชฌงค์ อัมมวริยสัมโพชฌงค์ วิริย-
สัมโพชฌงค์ ปิติสัมโพชฌงค์ บัณฑิติสัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์
อุpekขาสัมโพชฌงค์ เหล่านี้อันพระผู้มีผู้เห็นธรรมทั้งปวงตรัสไว้แล้ว
โดยชอบ อันบุคคลเจริญทำให้มาก ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อ
พระนิพพาน และเพื่อการตรัสรู้ ด้วยความสัตย์นี้ ขอความสวัสดิ์จงมีแก่
ท่านทั้งหลายทุกเมื่อ.

ในกาลานั้น คำอธิบายของบทเหล่านั้น หิงถือเอาในอรรถกถาพาสติปิฎกฐานสูตร และในอรรถกถาโพชฌงคสูตร. ธรรมชาตินั้นชื่อว่าย โหธ. ที่ชื่อว่า พระโยคาวจรนับตั้งแต่ท่านผู้เริ่มเห็นแจ้ง. พระโยคาวจรย่อมรู้ คือตรัสรู้หรือริยสัง ด้วย ธรรมสามัญสัจเป็นต้น. อีกอย่างหนึ่งย่อมออกโดยสิ้นกิเลส หรือโดยความเป็นผู้ห่างไกล จากเครื่องยึดคือกิเลส คือย่อมเบิกบานด้วยความถึงพร้อมแห่งมรรคและผล. เพราะฉะนั้น ความถึงพร้อมแห่งมรรคและผลนั้น จึงชื่อว่าปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้อันพร้อมมูลโดยชอบ. กรณียะอันเป็นองค์แห่งปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้ ชื่อว่า โพชฌงค์.

- (114) ในสมัยหนึ่ง พระโลกนาถ ทอดพระเนตรเห็นพระโมคคัลลานะและ พระกัสสปะเป็นไข้ถึงทุกขเวทนาแล้ว ทรงแสดงโพชฌงค์เจ็ดประการ ท่านทั้งสองเหลือเฟือภาษาจิตนั้น หายจากโรคในขณะนั้น ด้วยการ กล่าวคำสัตย์นี้ ขอความสวัสดิจึงมีแก่ท่านทุกเมื่อ ครั้งหนึ่งแม่ พระธรรมราชา ถูกความประชวรเบียดเบียนแล้ว รับสั่งให้พระจุนทะเถระ แสดงโพชฌงค์นั้นโดยความยินดี ทรงบังเหิงพระทฤหิต หายความประชวร ไปโดยฐานะ ด้วยการกล่าวคำสัตย์นี้ ขอความสวัสดิจึงมีแก่ท่านทุกเมื่อ อาพาธทั้งหลายนั้น พระมหาฤาษีทั้ง 3 ละได้แล้ว ถึงความไม่บังเกิด เป็นธรรมดา คุณกิเลสอันมรรคกำจัดแล้ว ด้วยการกล่าวคำสัตย์นี้ ขอความสวัสดิจึงมีแก่ท่านทุกเมื่อ.

คำใดที่หิงกล่าวในที่นี้ คำนั้นท่านกล่าวไว้แล้วในมทามงคสูตรตวรรณนาและใน รตนสูตรตวรรณนา.

ศูนย์วิทยทรัพย์ากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(อภยปริตร)

- (115) ฉางชั่วร้าย อวมงคล เสียงนกันไม่เป็นที่ชอบใจ ขาญเคราะห์และการสันร้ายอันไม่เป็นที่พอใจ อันใดที่มีอยู่ ขอสิ่งเหล่านั้นจงถึงความพินาศไป ด้วยอำนาจของพระพุทธเจ้า, ฉางชั่วร้าย อวมงคล เสียงนกันไม่เป็นที่ชอบใจ ขาญเคราะห์และการสันร้ายอันไม่เป็นที่พอใจ อันใดที่มีอยู่ ขอสิ่งเหล่านั้นจงถึงความพินาศไป ด้วยอำนาจของพระธรรม, ฉางชั่ว อวมงคล เสียงนกันไม่เป็นที่ชอบใจ ขาญเคราะห์และการสันร้ายอันไม่เป็นที่ชอบใจ อันใดที่มีอยู่ ขอสิ่งเหล่านั้นจงถึงความพินาศไป ด้วยอำนาจของพระสงฆ์.

(เทวดายุโยชนา)

- (116) ขอสัตว์ทั้งหลายที่มีความทุกข์จงเป็นผู้ไม่มีความทุกข์ ที่ประสบภัยจงเป็นผู้ไม่มีภัย ที่มีความโศกจงเป็นผู้หายโศก และขอเทพเจ้าทั้งมวลจงอนุโมทนาบุญสมมติที่เราทั้งหลายกระทำไว้แล้ว ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้ เพื่อความสำเร็จแห่งสมมติทั้งปวง ขอมนุษย์ทั้งหลายจงให้ทานด้วยศรัทธา จงรักษาศีลตลอดเวลา จงยินดีในภาวนา เทพเจ้าทั้งหลายที่มาแล้ว ขอเชิญกลับไปเถิด พระพุทธเจ้าทั้งหลายล้นทรงพระกำลัง ข้าพเจ้าขอผูกความรักชาด้วยเดชแห่งกำลังของพระมีจ เจกพุทธเจ้าทั้งหลายและของพระอรหันต์ทั้งหลาย โดยประการทั้งปวง.

บรรดาบทเหล่านั้น คำที่เป็นฉัฏฐีวิภคิตีใช้ในความหมายเฉพาะว่า พระพุทธเจ้าทั้งปวงในบรรดาพระพุทธเจ้าเหล่านั้น. ข้าพเจ้าขอผูกความรักชาด้วยเดชแห่งกำลังของพระพุทธเจ้า ของพระมีจ เจกพุทธเจ้าและของพระอรหันต์ทั้งหลาย โดยประการทั้งปวง. คำที่เหลือในที่นี่ เป็นคำที่ปรากฏแล้ว. การพรรณานี้เพื่อความโดยสังเขปของพระปริตรจบแล้ว.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย